

A nyolcvanas évek ifjúsági mozgalmai

BOROS LÁSZLÓ

ELTE TáTK, Európai Tanulmányok Tanszék

A politikai szocializációs kutatások egyértelmű eredménye volt, hogy a nyolcvanas évek elejére a rendszer látens törekvése, a politikai aktivitástól eltávolítás átfogó sikerrel járt. Az iskolai-mozgalmi szférában szervezett, külsőségeiben politikai jellegű vékony látszat-aktivitás mögött egy, az egész akkori társadalmat jellemző individualizációs folyamat húzódott meg.

Néhány létszfériban viszont a hivatalos, intézményi működéstől független, spontán szerveződések is megjelentek. Ezek a maguk területein nem voltak előzmény nélküliek. A csöves-aluljárós csoportok, a vallási bázisközösségek, a békemozgalmak, egyes oktatási intézményekben önálló hallgatói képviseletre törekvő kis csoportok, végül a független ifjúsági szervezet létrehozását célzó szerveződések kis szigetek voltak az ifjúsági tömegben, de működésükből már akkor is levonhatók voltak közös tanulságok.

Kulcsszavak: nyolcvanas évek, depolitizálás, individualizáció, ifjúsági csoportok

Research of political socialization explored that the latent effort of the regime to discourage youth of political activity brought success by the beginning of the eighties. Behind political decoration of pseudo-activity organised in the formal sphere of schools individualisation had been identified characteristic for the whole society.

Spontaneous groups and organisations appeared independently of official institutions in certain spheres. Street-corner and subway groups, religious “basic groups”, peace movements, groups which wished to establish an independent student representation within educational institutions, as well as those who aimed at setting up an independent youth organisation – all these were only small islands but with identifiable messages.

Keywords: eighties, depolitisation, individualisation, youth groups

Az ifjúság társadalmi helyzetét meghatározó legfontosabb folyamatok a nyolcvanas évek elején

Amikor 1981-ben elindult útjára „Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások” című akadémiai kutatási főirány (*Békés 1981*), keveset tudtak a kutatók azokról a folyamatokról és jelenségekről, amelyek a hivatalos in-

Levelező szerző: Boros László, ELTE TáTK Európai Tanulmányok Tanszék, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A, E-mail: borl@tat.k.elte.hu

tézményrendszer látható felületei mögött húzódtak meg. A vizsgálatok először ráébresztettek bennünket arra, hogy az ifjúságpolitikai szervezetek működése sem olyan, mint amilyennek látszik. A politikai szocializációs kutatásoknak minden ifjúsági csoportnál egy irányba mutató eredménye volt: a tartalmi politikai és közéleti aktivitástól, sőt, a politikai folyamatok ismeretétől való távolságtartás (Boros–Kéri 1984).

Az egyre szélesebb kutatási mezőben és egyre intenzívebb módszerekkel zajló vizsgálatok azt is világossá tették, hogy a hatvanas évek végétől a kádári politikai vezetés látens törekvése volt a társadalom többségének tudatos *depolitizálása*. Nem lehetett volna ez a politika hatékony, ha nem kapcsolódik össze a gazdasági reformnak az életszínvonal fokozatos javítására irányuló célkitűzéseivel, valamint az emberek többsége által óhajtott és támogatott *individualizációval*. A Rákosi-éra erőszakos kollektívizmusa, a munkahelyi és lakóhelyi létre brutálisan rátapadó direkt politikai beavatkozásnak a fokozatos háttérbe szorítása, majd kiiktatása a hetvenes évek mindennapjaiból párhuzamosan haladt egy akkori nyugati vagy mai magyar mércével nagyon szerény méretű *egyéni fogyasztásnöveléssel*.

Ez a folyamat összekapcsolódott egy nagyon tudatos és komplex *kultúrpolitikával*, amely a továbbra is szigorúan felügyelt tömegkommunikációban a kifejezetten politikai műsorokba és rovatokba terelte vissza a direkt politizálást. Ugyanakkor jelentősen kiszélesítette a hatalmas nézettségű, hallgatottságú és olvasottságú népszerű műsorok és témák spektrumát. A gyerekek és fiatalok által látogatott intézmények és szervezetek életében is a politikai felszín paravánja mögött egy tévéműsorok által is erősen befolyásolt, a hétköznapi élet valóságához a korábinál sokkal közelebb kommunikációs mező dominált.

A nyolcvanas évek elejére a fiatalnak tekinthető korcsoporthoz tartozók zöme már ebben az életformában nőtt fel vagy eszmélt a világra, számukra már adottság volt a gyarapodásra orientált létforma, a rendszernek keletre és nyugatra egyaránt kitekintő, mérlegelő megítélése. A társadalom többsége a nyugati életformából beszívargó életelemek és javak megszerzésére törekedett, a kulturális fogyasztás horizontja is jelentősen kitágult, a világirodalom és a filmművészet kiemelkedő alkotásai elérhetővé váltak. A fiatalok érzékelték a magyar rendszer nyitottabb voltát, a többi szocialista országhoz képest élhetőbb *modell* előnyeit.

Ugyanakkor az egyre szélesebbre tárguló második gazdaság, majd 1982-től a kisvállalkozások körének törvényi kiterjesztése bonyolultabbá tette az addigi életforma alakulását, nagyon összetetté vált a társadalomszerkezet, és ebből következően a társadalmi integráció is. A társadalom alsó jövedelmi szejletében nőtt a *szegénység*, a második gazdaság legkülönbélebb formáiba belépő, középréteggé formálódó csoportokban általánossá vált az önkiszákmányolás, a naturáliák felhalmozására irányuló sajátkezi munkavégzés, a falvakban és a kisvárosokban a hosszú éveig elhúzódó családi házépítés örökös munkakényszere (Harcza 1986; Laki 1988b).

A társadalom struktúrájának bonyolultabbá válása nem jelentette a valódi mobilitási csatornák megnyílását, ellenkezőleg, a hatvanas évek látványos és eredményes strukturális mobilitási folyamatai a hetvenes években kifulladásra, a cirkuláris mobilitás lett a jellemzőbb. A nyolcvanas években folyamatosan esett vissza az értelmiségi pályák megbecsültsége, ráadásul a felsőoktatásba kerülési ráta két évtizeden keresztül szinte stagnált. A hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig tartó évtizednyi időszakban óriásit nőtt az általános iskola utáni beiskolázási szint, de nagyon megugrott a lemorzsolódási

arány is. Ennek a drámai következménye az lett, hogy minden iskolázási mutató javulása ellenére *egy-egy évjárat csaknem egyharmada szakképzetlenül került a munkaerőpiacra*, amely torzán tartott jellegéből (teljes foglalkoztatás) következően fel is szívtá őket, tovább növelve a kapun belüli munkanélküliséget (*Laki 1988a; Boros 1986a, 1986c*).

Spontán marginális szerveződések a fiatalok körében

A fentiekből következően a nyolcvanas évek magyar ifjúsága ellentmondásos világba próbált integrálódni. A többség bekapcsolódott a mindinkább fogyasztásra irányuló, a materiális értékeket előtérbe helyező, fizikai javak, naturáliák (és nem tőke) felhalmozására törekvő főáramba, a félszocialista-félkapitalista jövedelemszerzési lehetőségek nagy energiákat felemészítő világába. Ebben a nagy tömegű közegben *jelentősen visszaesett a kulturális javak fogyasztása*, sőt, a pihenésre szánt idő is. Különösen igaz volt ez a tendencia a falusias jellegű településformákra, ahol a mezőgazdaságból pluszmunkával megszerzhető pluszjövedelemre törekvés és a naturáliák felhalmozásához szükséges további önkiszákmányolás megtorpantotta, sőt, visszafordította a korábbi évtizedek látványos kulturális fejlődési folyamait, sőt, a továbbtanulási hajlandóságot is. Utóbbi a már említett értelmiségi presztízscsökkenés is tompította (*Harcsa 1988; Laki 1988b*).

Ezekről a településformákról folytatódott a fiatalok elvándorlása, illetve nagy ütemben nőtt az ingázók aránya is. De a nagyobb városokban sem volt zökkenőmentes az új nemzedék integrációja. A városi szakmunkás és hivatalnok csoportok hosszú ideig kimaradtak a felhalmozási lehetőségekből, végül a változatos második gazdaságbeli kiegészítő jövedelemformák megjelenésével kibontakozott egy városias önkiszákmányolási modell is. A fiatalok látták azt is, hogy a megszerzett szakmák zöme elavult tudást jelent. Az értékvizsgálatok azt is mutatták, hogy nem vonzó számukra szüleik önkiszákmányoló életformája, de a többség úgy vélte, nincs más útja a jövőnek.

Az ifjúsági szervezetek tevékenysége zömmel az iskola falai között zajlott, a formális kötelezettségek letudásának szándékával. A sportolásból, a zenélésből, az öntevékeny alkotókörökből és szakkörökből, valamint az ekkoriban nagyon szűk fiatal csoportokat elérő egyházi aktivitásból kimaradó ifjúsági tömegek a tévéképernyők előtt, kezdetleges diszkókban és hagyományos kocsmákban, a lakótelepi házak közti, fokozatosan lerobbanó, egykor parknak épült területeken töltötték kiürült szabadidejük nagy részét.

A spontán ifjúsági szerveződések egyik alaptípusa, a *marginális* csoport elsősorban a valamilyen okból kiüresedett életű fiatalokból toborzódott. Szinte minden vizsgált marginális csoportra jellemző volt, hogy tagjai egy-egy környék *legkülönbözőbb családjaiból* érkeztek. A valóban nagyon alacsony jövedelmű szegény családokból éppúgy, mint a megfelelő anyagi körülmények között élőkől, a konszolidált, de kiüresedett családokból, és a részeges szülő(k) miatt lezüllött háttérből egyaránt odataláltak fiatalok a többiekhez.

A városi marginalizálódás két alapvető közege az aluljáró és a lakótelepi szabad tér volt. A kutatásban ezeket *aluljárós* csoport néven említettük alaptípusként, mert szervezettebb formáik már az aluljárókhöz kötődtek, ott sokkal kevésbé voltak szem előtt, és az időjárás ellen védettebbek voltak, mint az általában kiinduló gyülekező helyen, a lakótelepen. És aluljárós csoportok a nem lakótelepi nagyvárosi részeken is szerveződtek (*Rácz 1986*).

A fiatalok többsége, különösen a lazábban kötődő része a csoportnak, meg is maradt csak „aluljárósnak”. Ez annyit jelentett, hogy lényegében minden lehetséges időt együtt töltöttek, beszélgettek, cigarettáztak, valamennyit ittak is, bár akkoriban sokkal nehezebb volt fogyasztható alkoholhoz jutni, mint manapság. Ha az időjárás engedte, lődörögtek is kicsit, egy részük néha beült egy filmre a környékbeli moziba.

Idővel minden aluljárós csoportból kivált egy *kemény mag*, egy szoros kötődésű, hierarchizált szűkebb kör, amely a marginalizálódás intenzívebb fázisába lépett, valamelyik altípusát hozva létre a *spontán marginalizált* ifjúsági csoportoknak. Ez a váltás mindig egy-egy deviancia irányába történt meg, maga után vonva a hatóságok, a családok, az iskolák, a munkahelyek és a lakókörnyezet negatív reakcióját, beavatkozási és felszámolási kísérleteit.

Többnyire három deviánsnak tekintett magatartás felé történt az elmozdulás, így alakulhattak ki az aluljárós csoportokból a csöves, a drogos és a bűnelkövető spontán ifjúsági csoportok. Természetesen a három típus között bonyolult átjárások is léteztek, de általában, időleges fennállásuk alatt, valamelyik fenti jellegzetes magatartásforma köré szerveződtek.

A csövesek valójában életformát váltó aluljárósok voltak, a kemény mag próbált tartósan az aluljáróban élni, a perememberek továbbra is csak lejártak hozzájuk. Emellett voltak a csapódók, akik új tagokként bukkantak fel. Elsősorban szokott javítóintézeteseket, főleg lányokat fogadtak be a kemény mag tagjai, hogy velük éljenek, amíg vissza nem viszik őket.

Ennek a szerveződésnek lett helyenként, egy idő után az egészségügyileg és egzisztenciálisan is veszélyeztetettebb formája a *drogos* marginális csoport. Nagyon fontos emlékeztetnünk arra, hogy abban az időben a szó szűkebb értelmében vett klasszikus kábítószer fiatalok körében szinte alig fordult még elő Magyarországon, akkor is inkább kifejezetten jómódú, nyugati urazási lehetőségekkel és kapcsolatokkal rendelkező családokban. Ezek a fiatalok pszuedodrogokat fogyasztottak, főleg ragasztóztak, és gyógyszer-alkohol kombinációkkal éltek. Utóbbiból a gyógyszerekhez időnként, az akkori szigorú gyógyszerforgalmazási rendben csak apróbb lopásokkal, vagy egészségügyi dolgozókat becsapva, illetve megvesztegetve juthattak hozzá (Rác 1985).

A harmadik deviáns marginális csoport a *bűnelkövető* spontán szerveződés volt. Erősen meg kell őket különböztetni a profi bűnöző csoportoktól, amelyekben a bűnelkövetés egzisztenciát fenntartó, tudatos életformává vált. A fiatalok spontán bűnelkövető csoportjaiban *szokványos családi életet élő fiatalok* verődtek össze, elsősorban a nagyobb városok és főleg a főváros nagyobb terein. Mivel a hivatalos kommunikáció később, a büntető eljárások során ezeket a csoportokat galeriknek nevezte, hogy a közvélemény számára egyértelmű értelmezési keretet adjon, az idősebb generációk emlékezetében még élhetnek az „ilyen-olyan téri galerik”.

Egy konkrét esettel jellemezhetjük ennek a szerveződésnek a sajátosságait. Az egyik frekvenciált fővárosi téren estéről estére összejöttek fiatalok, és közülük egy markáns csoport időnként elindult, hogy kifejezetten szórakozásból feltörjenek autókat. Életkorilag (14 és 23 év közöttiek voltak), anyagi helyzetüket illetően, családi hátterüket tekintve egyaránt teljesen *heterogén* volt a csapat, amely létszámában is változott. Általában tíztizenketten indultak el, mintegy nyolcan szinte minden akcióban részt vettek. Heterogén volt az akcióval kapcsolatos célrendszerük is. Volt, akit csak addig érdekelt a dolog, amíg sikeresen felnyitották az autót a társaság ügyes kezű tagjai. Mások mindig elvittek né-

hány tárgyat a kocsikból, mivel akkor még sokkal inkább bennük hagyták a tulajdonosok a holmijukat. Egy volt közöttük, aki a motorindítás specialistája lett, és ő mindig vezette is az autót, gyakran csak egy fába vagy oszlopba ütközésig. Aztán mindenki hazament, és élte tovább az életét.

A bírósági tárgyalássorozaton a csoport tagjai zömében továbbra is spontán ifjúsági csoportként viselkedtek, jó balhénak tartották a dolgot, közösen nevettek ki tanúkat, pláne, ha azok rendőrök voltak. Csak hetek múlva tudatosult bennük, hogy ami nekik balhésorozat, azt a bíróság a végén súlyos szabadságvesztés büntetésekkel, illetve sokéves javítóintézetbe zárásokkal bünteti majd.

Nem marginalizálódott spontán ifjúsági szerveződések

Minden társadalomban jelzésértékű, ha a fiatalok korábban nem létező új kezdeményezésekbe fognak. Jelzi, hogy a meglévő intézményi és szerveződési keretek *hiányérzetet* keltenek bennük, úgy vélték, nekik kell ezt a hiányt pótolniuk. A posztsztálinista puha diktatúra fiataljai számára egyáltalán nem volt könnyű saját kezdeményezésből szerveződni. A rendszer akkori magyarországi modellje már békén hagyta a társadalom döntő többségét, ha nem akart valami mást, valami a fennállótól elütőt, vagy ha azt a másfélét a pártállami intézményrendszer keretei között próbálta megvalósítani.

De elképesztő érzékenységgel reagált minden kezdeményezésre, amely bármilyen alternatív megoldást próbált szorgalmazni, és eleve a hatalmi monopólium védelmének a reflexe indult be az összes olyan együttműködés hírére, amelyet nem a fennálló intézményrendszer szervezett. De a fiatalok egy része, miként általában a történelemben, a nyolcvanas években is próbálkozott az intézményi keretek feszegetésével, illetve új működési formák megteremtésével. Az ő aktivitásuk teremtette meg a spontán ifjúsági mozgalmak *nem marginális* szféráját.

Ezekben a szerveződésekben olyan értékorientációs tendenciák bontakoztak ki, amelyek tágítani próbálták a fiatalok mozgásterét, gondolkodási és cselekvési horizontját; valóságos témákról érdemi vitákat igyekeztek gerjeszteni a hivatalos intézményrendszer kereteinek tágításával, vagy éppen a meglévő mechanizmuson kívül, legmesszebb menő törekvésnéként alternatív szervezeti formát kínáltak a meglévők mellé.

A politikai hatalmi centrum és a végrehajtó apparátus ideges reakciójának a legfőbb oka az általunk tárgyalt folyamatokkal párhuzamosan zajló *lengyel válság* volt, amely kezdetében megmutatta, hogy ha felnőhet egy szervezeti alternatíva, akkor robbanásszerűen léphet a hatalmi struktúra helyébe, alapjaiban veszélyeztetve a rendszert. A magyar társadalom többsége a hétköznapokban mérsékelt szimpátiát mutatott a Szolidaritás törekvéseivel. Vizsgálataink mutatták, hogy a fiatalok jó része is átvette az idősebbektől „a lengyelek már megint nem akarnak dolgozni” sztereotípiát, és a katonai diktatúra gazdasági csődjétől sújtott lengyel emberek, a magyar piacokon árulva szerény portékáikat, tapasztalhatták a történelmi barátságot feledtető pökhendiséget és agresszivitást a magyar emberek részéről.

Vizont a társadalom érzékenyebb része *szolidaritással* reagált, és különböző ifjúsági csoportokban a remény is felcsillant egy lehetséges új jövőről. Személyes tapasztalat az ELTE jogi kari előadótérképében a padra vésett rigmus: „Varsó felől fúj a szél, nemsokára ideér.” Bár még jó időbe telt, hogy ideérjen, de a spontán csoportok vizsgálata mutatta, hogy az alternatív szerveződésre való hajlamot serkentették a lengyelországi események.

A ténylegesen létrejövő spontán, nem marginalizált ifjúsági szerveződések többsége nem akart többet, mint kicsit önállóbban, kissé másként csinálni dolgokat, mint a kiürült hivatalos intézményrendszer, és főleg működtetni próbáltak önként szervezett közösségeket. Az akkori helyzetben egy ilyen célkitűzés alternatív mozgalommá tett minden együttműködési formát a hatalmi mechanizmus bizonyos intézményei szemében. Ugyanakkor gyakran támogatásra is letek az intézményrendszerben helyet foglaló és kisebb-nagyobb kompetenciával bíró emberek részéről (Boros 1988d).

Különösen fontosak voltak a közművelődési intézményrendszerben dolgozók, akik művelődési házakban, üzemi ifjúsági klubokban, könyvtárak előadótermeiben, oktatási intézmények helyiségeiben helyet adtak a fiataloknak, bizonyos mértékig legalizálva az összejöveteleiket. Helyenként, némileg a lényegét „elmaszatoló” nevek mögé bújtatva integrálták is őket intézményük programjába, segítettek külső előadók meghívásában. A segítséget adók többsége népművelés szakot végzett, saját munkájukban is gyakran kerültek összeütközésbe a hivatalos apparátusokkal, és megtanulták megtalálni a réseket a slamosodó rendszer repedező falain.

A fiatal értelmiségiek szerveződései

A spontán mozgalmak egyik markáns ifjúsági közege a már munkába állt fiatal értelmiségiekből építkező csoport, amelynek jellegzetes szerveződési helyszínei a megyeszékhelyeken és nagyobb vidéki városokban voltak. Sok személyes interjúra, még inkább informális beszélgetésre volt szükség ahhoz, hogy értelmezési keret szülessen az elkerülhetetlen kérdésekre adott válaszokhoz, nevezetesen hogy *miért pont ők, és miért pont ott?*

Három tényező összetett kapcsolatára derült fény. Az egyik a korabeli felsőoktatásban volt fellelhető. Számos karon, szakon, tanszéken a rendszer hivatalos kommunikációjától elszakadt, progresszív szemléletű oktatás zajlott a nyolcvanas évek középső harmadától, és ez különösen az érdeklődő, az oktatókkal közvetlenebb kapcsolatba kerülő hallgatóknál jelentett szemléletformáló erőt. Nagyobb tömegben a közgazdasági, jogi oktatásból és számos bölcsész képzési területről kerültek ki ily módon „megfertőzött” hallgatók, de ha más típusú felsőoktatási intézményekben egy-egy tanár felvállalta a (rendszer keretei között maradó) társadalomkritikai szerepet vagy a szakmán belüli, kisebbségi progresszív nézetek hirdetését, ők is hatottak a hallgatók meghatározott körére.

A másik fontos befolyásoló tényező az egyetem vagy főiskola utáni *elhelyezkedés* volt. Ha a végzett hallgatók a fővárosban vagy a két-három másik nagy egyetemi centrumban maradtak dolgozni, lehetőségük volt fenntartani a kapcsolatot tanáraikkal, és főleg bekapcsolódni az oktatók által látogatott szellemi közegbe vagy más, nem korosztályos, az ő frissen kialakult szemléletüknek megfelelő csoportba. Viszont a vidéki városok többségében a munkába álló fiatalok megtört vagy elanyagiasodott, esetleg politikailag törtető kollégák közegébe kerültek, ahol a kommunikáció jellege messze volt az egyetemi pezsgésben megszokottól. Az interjúk markánsan tükrözték vissza az ebből eredő csalódást, helyenként kiábrándulást, ami erős motivációt adott a fiataloknak, hogy ha szűk körben is, de önálló kommunikációs teret teremtsenek a hasonló gondolkodásúak számára.

A harmadik tényező a gondolkodási horizont kitérítésének a nyolcvanas években egyértelműen megnőtt lehetősége, a művészeti és társadalomtudományi élet *sokszínűsége*, ami az irodalmi, színházi, filmművészeti, zenei, képzőművészeti alkotásokkal, a folyó-

iratok és hetilapok társadalomkritikai és főleg szociológiai elemzéseivel egy őszintébb és mélyebb vitakultúra formálódó erejévé vált. A nem egyetemi centrumokban dolgozó, igényessé vált fiatal értelmiségiek számára forrást és háttérrel adott ennek a színvonalas tudományos-művészeti kultúrának a fogyasztása, és mivel, ellentétben a fővárosiakkal, nem volt közeg, ahol megfelelő színvonalon megvitathatták volna a felmerülő kérdéseket, *teremtettek maguknak*, még ha szűk körű szerveződések formájában is, ezt szolgáló környezetet.

Ezt a szerveződési típust *fiatal értelmiségiek vitaklubjaiként* foglalhatjuk leginkább össze. Egy részük beépült a bátrabb népművelők művelődési intézményeibe, más csoportok alkalmi helyszíneken jöttek össze, és szerveztek előadásokat, vitaesteket. Az évtized közepére több tucat ilyen szerveződés stabilizálta magát, és teljes mértékben a helyi hatalmi szereplők személyének az esetleges voltától függött a működésük zavartalansága. Ma már világos tudásunk van arról, hogy az akkori Magyarországon egyetlen rendezvény sem maradhatott besúgóí részvétel nélkül, de az esetek többségében a jelentések leadása után nem történt semmi. Ahol a megyében kialakult politikai légkör (ez főleg a megyei első titkár személyétől függött), valamint egyes helyi vezetők korlátoltsága vagy személyes ambíciói nehezítették a működést, ott sok apró trükkre volt szükség a szerveződés fennmaradásához.

A folyamatos működés nem csupán a hatóságok érdeklődését keltette fel, hanem a nem fiatal és nem értelmiségi, de érdeklődő, tájékozott, közéletiségre vágyó helyi és környékbeli embereket is. Ez a folyamat erősen diverzifikálta a szerveződések sorsát az évtized második felében. Voltak, amelyek radikalizálódtak, mások viszont új, állandó intézményi támogatókra leltek, és ifjúsági szerveződés jellegük megszűnt, de ez utóbbi nem jelentette azt, hogy ne maradt volna meg addigi pezsgő életük. Bizonyos esetekben viszont a kibővülés az eredeti szellemiség felhígításával, a programok kommercializálódásával, az alapító szervezők kiszorításával járt együtt. Összegezve azt mondhatjuk, hogy a fiatal értelmiségiek spontán vitaklubjai fontos fórumai voltak a progresszív, demokratizálást célzó gondolatok rendszerváltásig tartó lassú terjedésének.

Felsőoktatási mozgalmak

A felsőoktatásban tanulók (ebben a fejezetben, az egyszerűség kedvéért, egyetemisták) életkori sajátosságaik, képzettségük és szabadabb életformájuk következtében évszázadok óta *mozgalmi tevékenységre orientált* csoportot alkotnak szerte a világon. Radikális fellépéseik számtalanszor indítottak el nagy történelmi változásokat. A radikalizálódás tartalmilag sokféle jellegű lehetett mindig, tehát nem érték kategória. Erre az elmúlt bő másfél évszázad is számos példát mutatott Magyarországon pró és kontra.

A kádári konszolidációt követő időszak nem a radikális diákmegmozdulások periódusa volt hazánkban. Ez nem azt jelenti, hogy közéleti pezsgés nélkül telt volna az idő az egyetemeken és főiskolákon. Már a hetvenes évek kezdetétől számos kezdeményezés, kisebb-nagyobb szerveződés működött virulensen sok intézményben. Elég csak a modern, gyakran avantgárd művészeti műhelyekre, a filmklubokra, a politikai vitakörökre, a Studium Generale néven a hátrányos helyzetű középiskolások felvételi előkészítését végző öntevékeny hallgatói csoportokra gondolnunk. Ezek egy részét később bekebelezték a helyi KISZ szervezetek vagy az oktatási intézmények. Elvesztett a spontaneitásuk, az önszerveződő jellegük, de a többségük legalább közéleti aktivitási terep maradt (Szabó 1988).

A nyolcvanas években egyértelműen az önszerveződő egyetemi klubmozgalmak időszakát éltük. Jelentőségük akkor válik szinte történelmivé, amikor az évtized közepén mind nyíltabb politikai viták helyszíneivé lesznek, hogy azok elvezessenek a klubokból kiinduló legmerészebb egyetemista szervezkedéshez, az alternatív ifjúsági szervezet létrehozásának koncepciójához.

Párhuzamosan futott a felsőoktatási intézményekben egy belső működéssel összefüggő egyetemista szerveződés, amelynek a célja egy önálló hallgatói képviseleti rendszer megteremtése volt. Ez végül sikerre is vezetett.

Egy különleges magyar egyetemista mozgalom volt a szakkollégiumi hálózat nyolcvanas évekbeli aktivitása. Alaphelyzetben a szakkollégium a felsőoktatási intézmény által létrehozott tehetséggondozási forma az átlagnál aktívabb hallgatói csoportok számára. Az arisztokratikus jellegűtől a szegény sorsú tehetségek menedzselését előtérbe állítóig sokféle formája működött és működik egész Európában. De a nyolcvanas évek magyar szakkollégiumi mozgalma – elkötelezett oktatók és közéletileg aktív hallgatók összefogásával – az elmélyülő társadalmi válság valóságának szakmailag magas színvonalú feltárására vállalkozott, miközben a mind szélesebb társadalmi kapcsolatokat ápoló egyes kollégiumok olyan hálózattá szerveződtek, amelynek jelentős szerepe lett a rendszerváltás előkészítésében (*Stumpf 1988*).

Tematikus spontán ifjúsági mozgalmak

Az 1968-tól elindult, és több év alatt a fejlett országok többségének felsőoktatásán végigspórt diákmozgalmak és egyetemista lázadások legtávlatosabb lenyomata az alternatív politikai magatartásformák, valamint a bolygónk sorsáról szóló alternatív gondolkodás máig ható kialakulása lett. Az emberiséget fenyegető globális veszélyforrások tudományos megfogalmazásának, mindenekelőtt a Római Klub világtörténelmi elemzésének és a nagy diákmozgalmi korszaknak az időbeli egybeesése is hozzájárult ahhoz, hogy az alternatív gondolkodási és cselekvési formák példátlan gyorsasággal terjedtek el a világban, elsősorban egy markáns elkötelezettségű ifjúsági kisebbség körében.

Magyarország 45-50 évvel ezelőtt kívül maradt ezeken a folyamatokon, de a korszak alternatív szellemisége nem múlt el nyomtalanul a hazai intellektuális szférában sem, és mély benyomást tett magyar ifjúsági csoportokra is.¹ Nálunk nem voltak elsőprő erejű, lázadás jellegű diáktüntetések, mint a térségben pl. Lengyelországban. De a nyolcvanas évekre egyes ügyek mentén kibontakoztak mozgalmak, amelyeknek eszmei alapjai főleg Nyugat-Európában teremtődtek meg.

A korszak egyik fontos terepe lett a *környezetvédelem* politikai tematizálása. A mozgalmak egy része a fejlett országokban párttá is szerveződött, és ebben a minőségükben az alternatív látásmód átfogó szemléletével léptek a parlamentáris küzdelmek porondjára. Magyarországon is jelentős számban jöttek létre különböző környezetvédelmi hangúlyokkal és témákkal civil szerveződések, köztük spontán ifjúsági együttműködési formák is. Utóbbiak többsége természetvédelmi célokat szolgált, de voltak a tágabb környezettudatos magatartást középpontba állító mozgalmak is. A rendszerváltás előtti évtized nagy

¹ A magyar sajátosságok gyakran paradox jellegére jól rávilágít, hogy a Római Klub első jelentését az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének egyik fiatal munkatársa hivatalos kiküldetésből hozta Magyarországra még megjelenés előtt, és vezette be ebbe az ifjúsági körbe még 1971-ben. (*A szerk.*)

magyar környezetvédelmi politikai szerveződése a Duna Kör mozgalom volt, amely nem ifjúsági jellegű volt, de nagyon sok fiatalokból álló csoport vált a támogatójává az ügynek.

A globális fenyegetések egyik legsúlyosabbika az elmúlt bő fél évszázadban a mindent elpusztító atomháború veszélye lett. Ugyanakkor a nyolcvanas években a két világrendszer az előző évtized átmeneti enyhülése után újabb fegyverkezési verseny spiráljába kezdett belesodródni. Magyar fiatalok spontán ifjúsági szerveződése volt egy *alternatív békemozgalom*, egy fegyverkezéssel szembeálló hálózat létrehozása. A politikai hatalmi mechanizmus ellenségesen reagált erre a mozgolódásra, mert a szovjet befolyási övezet államainak a külpolitikájában a hidegháború kitörése óta alapvető tételek voltak a békeszólások. Létre is hoztak egy irányításuk alatt működő Béke Világtanácsot, amelyet itthon autentikus békemozgalomként kellett kezelni, miközben egy folyamatosan fegyverkező tömb állt mögötte.

A nem marginalizált spontán ifjúsági csoportok értékorientációs folyamatai

A nyolcvanas években egyre bonyolultabbá váló társadalmi integrációs folyamatok egyes fiatal csoportok számára nagy értékorientációs kihívást jelentettek. Az iskolai értékorientációs törekvések és a fogyasztói társadalom irányába indult valóság közötti szakadék gyengítette az iskola szocializációs szerepét. Az ifjúsági szervezetek működési tartalmi egyre látványosabban ürültek ki. A családi szocializáció erős maradt, de nem volt mentes a minden korszakban meglévő generációs ellentétektől (Dögei 1988; Csatóry 1988; Kéri 1988c).

A vizsgált időszakban már nem az előző évtizedek nemzedéki konfliktusai domináltak, tehát nem a beatzene, a hosszú haj, a farmernadrág állt a viták középpontjában. Sok fiatal kritikája a korszak középgenerációjának jellemző életformamintáira irányult, azokra az értékorientációs hatásokra, amelyeket a családok reprodukciós törekvései produkáltak. Ha viszonylag általános attitűdöt keresünk, amit a különböző családtípusokban egyaránt megtalálhatunk, akkor elsősorban a fiataloknak arra az egyre markánsabbá vált beállítódására gondolhatunk, miszerint a nyolcvanas évek megváltozott világában már nem szükségszerű a szülői generációknak a hatvanas évektől működő *beletörődő* mentalitása.

Sok mindenbe lehetett egy nyugodt életformával kifizetetlen beletörődni, politikailag, gazdaságilag, kulturálisan, erkölcsileg egyaránt. A nem marginalizált szerveződések fiataljai mindegyik összefüggésben ostromozták az idősebb nemzedékek, főleg szüleik mentalitását. Politikailag elsősorban a depolitizált mindennapok passzivitását, a rendszer egyre nyilvánvalóbb problémáinak a kiszorítását a kommunikációból, gazdaságilag a felemás, önkizsákmányoló modell állami ajándéknak tekintését, a munkaidőn túli munkavégzés lehetőségként kezelését, kulturálisan a népszerű tévéműsorokra redukált fogyasztást, a házon kívüli programok elmaradását, erkölcsileg a hétköznapi kis korrupciókra épült kézkezet mos kapcsolatrendszereket bírálták.

A magas színvonalú kultúrát, a filmművészet krémjét, a blues alapú és a progresszív rockot, az alternatív színházat, a jazzt, a modern képzőművészeti irányzatokat preferáló szűk fiatal csoportok egy része szoros kapcsolatot épített ki a fiatal művészek szerveződéseivel (FMS, JAK, Spenót, Balázs Béla Stúdió), életformájuk alapvetően e köré a kulturális fogyasztás köré épült. A vetítéseken, koncerteken, performance-okon,

a vitaesteken gyakran került célkeresztjükbe a hétvégi házra és autóra épülő kispolgári életforma, a poroszos drillt csak enyhítő, de a nyitottabb pedagógiai módszerekre nem fogékony iskola, a bürokratikus államigazgatás, a helyi kiskirályok világa, a hálapénzzel terhelt egészségügy.

A családi szocializációs hatásokat gyengítő *kortárs csoportokban* különböző értékorientációs preferenciák jelentkeztek az egyre inkább fogyasztásra orientált, erősen anyagiassá és gyakran önkizsákmányoló életmóddal szemben egyes posztmateriális értékek iránt. Ezeknek a tartalma gyakran komform volt a nyolcvanas évek nyugati tendenciáival. Csak míg az ottani ifjúsági csoportok előtte évtizedekig éltek az iparosított, majd a posztiparosított társadalom kívülről vezérelt tömegfogyasztási értékrendjében, és azt cserélték le a posztmateriális értékekre, addig a magyar fiataloknál az előző fázis nélkül, speciális magyar folyamatként jelent meg ez az orientáció (Boros 1988c).

Az értékvizsgálatok azt mutatták, hogy a fiatalok a családokban néhány markánsan megragadható, egy-egy családtípus életformájából adódó értékorientációs mezőben éltek. A bonyolult szerkezetű korabeli magyar társadalomban a családban élő fiatalok többsége négy, a társadalmi reprodukciós folyamatokból következő típus értékrendjével találkozhatott. Ezek voltak a felhalmozói, a vállalkozói, a tudásra és tanulásra orientáló és a halmozottan hátrányos helyzetű családok orientációi. Ezeket írták felül a kortárs csoportok azok számára, akik oly mértékben integrálódtak, hogy a közösség egyfajta új identitást tudott adni számukra (Boros 1993).

A spontán ifjúsági csoportok értékteremtő szerepe

Széles körű tudományos és közéleti diskurzus alakult ki a vizsgált évtized második felében arról, hogy mennyiben van vagy lehet szerepük a társadalom értékrendjének alakításában a spontán ifjúsági csoportoknak, főleg az intellektuális szerveződéseknek. Részben kimondva, részben kimondatlanul ezek a fiatalokból álló közösségek számos tekintetben egy másfajta társadalmat akartak, mint amilyen a nyolcvanas évek magyar társadalmá volt. Az évtized elején jóval gyengébbek voltak ezek a hangok, az elmélyülő társadalmi válság erősítette őket (Boros 1986b).

Ugyanakkor történelemhamisítás lenne azt akárcsak sugallni is, hogy a fiatal értelmiségiek és az egyetemisták főleg közéleti és kulturális aktivitásra törekvő szerveződései a fennálló rendszer ellenfelei lettek volna, még kevésbé, hogy a megdöntésére törtek volna. Az ilyen koncepcióban gondolkodó fiatalok egy szűk köre próbált csak kapcsolatba lépni az egyértelműen rendszerellenes demokratikus ellenzékkel. Az vitathatatlan, hogy ezeknek a nem rendszerellenes ifjúsági szerveződéseknek is egyre erősebb lett a társadalomkritikai attitűdje, amiben jelentős szerepet játszott a velük kapcsolatban álló, számukra előadásokat tartó, az általuk olvasott publikációkat jegyző tudományos és szakmai szereplők mind kritikusabb hangneme. Az évtized második felében folyamatosan erősödött az egyre határozottabban körvonalazott, főleg gazdaságpolitikai és társadalompolitikai jellegű változtatási koncepciók kidolgozásának az üteme és a mélysége. Az ezekből a folyamatokból nyert bátorság egyre több új ifjúsági kezdeményezésnek lett az alapja ezekben az években (Boros 1988d).

Az új koncepciók megfogalmazása még jellemzőbb volt a tematikus spontán ifjúsági csoportokra, amelyek egyértelműen a posztmateriális értékek mentén szerveződtek,

különösen a környezetvédelmi és a fegyverkezésellenes témakörökben. Nézeteik sok tekintetben nemcsak a fennálló rendszer nyíltan vallott, illetve látenszen megvalósított céljaival kerültek összeütközésbe, hanem a nagy társadalmi többséggel, a későkádári kor középrétegesedő (és nem középosztályosodó) tömegeivel is. Az emberek jelentős része éppen azért vállalta az önkizsákmányolás sokféle formáját, mert az ezáltal elért növekvő fogyasztás sok kisebb és nagyobb régi vágyuk megvalósítására adott lehetőséget. Akik tőkehiányosan is belevágtak vállalkozásokba, úgy érezték, hogy számukra az önállóság lehetősége jött el az évtizedeken át szervezetekbe kényszerítettség után.

A rendszerváltás után kiteljesedő korai kapitalista mozgásirány létrehozása ekkor kezdődik, jelentős állami segédlettel, különösen a második gazdaságban. Ebben a folyamatban az egyes posztmateriális értékek érvényesítésére létrejött ifjúsági szerveződések hangja akár disszonánsnak is tetszhetett. Nem véletlen, hogy a majdani új rendszer kiépítése során egy ideig erősen háttérbe is szorulnak a nem közvetlen anyagi fogyasztásra vagy felhalmozásra orientáló értékek.

Egészében mégis azt mondhatjuk, hogy az akkori disszonanciák ellenére történelmileg, főleg a rendszerváltás előtti periódusban, komoly értékteremtő szerepük volt a fiatalok mozgalmainak, amelyek akkori formáikban természetszerűleg nem éltek túl az átmenet időszakát. Egyrészt azért nem, mert az aktív fiatalok zöme kifejezetten politikai aktorrá vált az új politikai és jogi rendszer, az új gazdasági szerkezet kiépítésében. Másrészt a rendszerváltás teljesen új társadalmi problémahalmazt termelt, ami más értékek előtérbe állítását követelte meg.

Még a legfontosabb környezetvédelmi célok is háttérbe szorultak egy időre, amikor az államilag vezérelt késő szocialista gazdaság véglegesen összeomlott, és a korábban sikeres mezőgazdaság alól kihúzták a talajt. A kettőből együttesen az elmaradott térségekben hatalmas munkanélküliség jött létre, magas volt az infláció, az utcákat ellepték a hajléktalanok. Az alternatív ifjúsági gondolkodás és az egykoron ifjú mozgalmárok megváltozott célok és értékek mentén kezdtek el működni, főleg a szolidaritás, az esélyegyenlőség, az iskolai hátrányok mérséklése, a megbetegedési és a halálozási mutatók javítása érdekében. Akik pedig demokratikus politikai aktivitásra vágytak, megjelentek a politikai pártok kezdetben igencsak terjedelmes közegeiben.

IRODALOM

- BÉKÉSZ Z. (1981) Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3. pp. 419–437.
- Boros L. (1986a) A szakmunkássá válás folyamata mint a szocializáció egyik konkrét útja (Néhány sajátosság és a főbb zavarok). *Szakképzési Szemle*, 4. pp. 22–30.
- Boros L. (1986b) Légyvárok lovagjai vagy jövőnk értékteremtői? A spontán ifjúsági csoportok értékszerveződési folyamatai. *Ifjúsági Szemle*, 5. pp. 43–48.
- Boros L. (1986c) Kiművelt emberfők kontra kimódolt ideológiák. (A túlképzés és alulképzés dilemmája a reformfolyamatok tükrében.) *Ifjúsági Szemle*, 6. pp. 72–81.
- Boros L. (1988a) Sztruktúraváltás és ifjúsági foglalkoztatás. *Társadalmi Szemle*, 2. pp. 52–58.
- Boros L. (1988b) Az ifjúság értékvilágának dilemmái. Értékorientációk – értékrendek – intézmények. *Ifjúsági Szemle*, 5. pp. 12–23.

- BOROS L. (1988c) Az értékorientáció tényezői és típusai. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 66–71.
- BOROS L. (1988d) Politikai szocializáció a spontán ifjúsági csoportokban. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 191–199.
- BOROS L. (ed) (1993) *Érték – iskola – család*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BOROS L. – KÉRI L. (1984) Az ifjúság politikai szocializációja. In: BÉKÉS Z. (ed.) *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó. pp. 176–201.
- CSATÁRY I. (1988) Politikai szocializáció az üzemben. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 114–139.
- DÖGEI I. (1988) A család szerepe a politikai szocializáció szempontjából a hazai szakirodalom tükrében. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 12–35.
- HARCSA I. (1986) A fiatalok anyagi-egzisztenciális helyzete a nyolcvanas években. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3. pp. 317–329.
- HARCSA I. (1988) Az ifjúság helyzete a társadalmi újratermelési folyamatokban. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 13–40.
- KÉRI L. (1988a) Újfajta részvétel. Ifjúság, tagoltság, reformkor. *Ifjúsági Szemle*, 5. pp. 3–11.
- KÉRI L. (1988b) Az ifjúság és a politikai változások. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 55–65.
- KÉRI L. (1988c) Az iskolai folyamatok politikai szocializációs tanulságai. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 36–84.
- LAKI L. (1988a) *Az alacsony iskolázottság újratermelői folyamatai*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet.
- LAKI L. (1988b) Az ifjúsági léthelyzet gazdasági-társadalmi összefüggései. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 41–48.
- RÁCZ J. (1985) Sajátos szubkulturális miliőben jelentkező drogfogyasztás példája: egy aluljárós csoportosulás narkózási szokásai. *Alkohológia*, 16/2. pp. 8–19.
- RÁCZ J. (1986) Fiatalok marginális helyzetű csoportjainak tanulmányozása. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3. pp. 404–414.
- STUMPF I. (1988) Politikum, alternatívitás – önszervező közösségek. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 87–92.
- SZABÓ D. M. (1988) A politikai szocializációs folyamatok feltételrendszere a felsőoktatásban. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 85–113.

Társadalmi mozgalom-e az országos hallgatói képviselőlet?

SZABÓ ANDREA – OROSS DÁNIEL

MTA TK PTI

A cikk a társadalmi mozgalmakkal foglalkozik. Azt vizsgálja, hogy az ifjúsági társadalom elmúlt negyedszázadában milyen mozgalmi csírákat azonosíthatunk. A fogalmi magyarázatot követően a cikk arra koncentrált, hogy ezek a mozgalmak milyen sikereket, kudarcokat értek el, és miként befolyásolták az ifjúság általános beállítódását. Nyilvánvalóan fontos e téren az országos hallgatói képviselőlet és az alternatív hallgatói mozgalom, leginkább a HaHa és ennek középiskolai változatának elemzése. Érdekes, és külön vizsgálendő kérdés, hogy az ifjúsági társadalom nyertes és vesztes csoportjaiban azonosított két szubkultúra, a kuruc.info és a Critical Mass tudott-e mozgalommá fejlődni, és ha igen, hogyan változtatta meg a magyar fiatalok politikai közgondolkodását.

Kulcsszavak: ifjúság, mozgalmak, politika, szocializáció

The article studies social movements, identifies youth initiatives during the last twenty years. After defining basic notions it focuses on successes and failures of these movements and their impact on youth' general attitudes. It is important to analyse organisations as HÖÖK (National Centre of Students Self-governments) and HaHa (Students' Network) and its secondary school level version. A particular question apart is why kuruc.info and Critical Mass, subcultures of winner and loser youth groups were unable to develop into movements.

Keywords: youth, movements, politics, socialization

Bevezetés

Lassan 30 esztendeje már, hogy 1988. szeptember 28-án egynapos figyelmeztető sztrájkot tartottak a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, ahol a hallgatók és a hozzájuk csatlakozott oktatók az egyetemi oktatás reformja mellett álltak ki (Kucsera–Szabó 2008). Lényegében ettől a momentumtól

Levelező szerző: Szabó Andrea, MTA TK PTI, 1014 Budapest, Országház utca 30.,
E-mail: szabo.andrea@tk.mta.hu

eredeztetjük a hazai hallgatói mozgalom történetét. A mozgalom komoly sikereket és jelentős kudarcokat élt meg, hol a média és a politikai napirend formálója volt, hol pedig létezéséről is alig lehetett információkat kapni. A mozgalom csúcsidezőszaka kétségtelenül az 1990-es évek legelején, majd közepén, valamint 2012/2013 táján volt, amikor nem egyszerűen, mint főiskolai, egyetemi hallgatók jelentek meg a közbeszédben, hanem mint a kialakulóban lévő vagy kialakult társadalmi viszonyok éles kritikussai. Az első időpont magához a rendszer-transzformációhoz kötődik, a második a tandíj első bevezetési kísérletéhez és ezzel szoros összefüggésben a Bokros-csomaghoz, végül az utolsó a második Orbán-kormány felsőoktatási reformkísérletéhez. Vagyis különböző történelmi és politikai időszakokban, más-más ideológiai színezetű kormányok alatt futott fel a hallgatói képviselő, és vált az adott rezsim politikai és/vagy társadalmi kritikussává. Ezekben az időszakokban az országos hallgatói mozgalom akcionista jelleget öltött, nyíltan, helyenként demonstrációkkal, szimbolikus akciókkal, sőt terek/hidak és tantermek lezárásával, azaz klasszikus társadalmi mozgalmi eszköztárat alkalmazva radikálisan nyomatékosította – korszaktól függetlenül – nagyon is hasonló követeléseit. A köztes időszakokban, illetve a jelzett 2012/2013-as időpont óta a képviselő karaktere mintha kevésbé lett volna részvételenként, sőt helyenként kifejezetten mérsékelt, tárgyalásos és – talán ebben a kontextusban helytálló – „öreguras” jelleget öltött.

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy röviden megvizsgáljuk a magyar hallgatói képviselő 25 éves történetét. Ezért egyetlen témára koncentrálnak: arra vagyunk kíváncsiak, hogy a közbeszédben mozgalomnak nevezett országos „hallgatói képviselő” vajon a társadalmi mozgalomkutatás fogalmi apparátusa alapján is mozgalomnak tekinthető-e. Ezen belül is fókuszunk a 2012/2013-as időszak, amikor a már intézményesült, bürokratizálódott országos hallgatói mozgalommal szemben megjelenik egy friss erő, egy lehetséges, potens kihívó.

Azt a vállaltan provokatív hipotézist teszteljük empirikus eszközökkel, hogy eltekintve a fentebb jelzett három, egyébként rövid időszaktól, a magyarországi hallgatói mozgalom csak elnevezésében hordozza a kifejezést. Valójában, sokkal helyesebb a korporatív jellegű kifejezés használata, mint a mozgalomé.

Az új társadalmi mozgalmaknak szakirodalma könyvtárnyi, nemcsak nemzetközi szinten, de – elsősorban Szabó Máté (*Szabó M. 2001, 2007*) és tanítványai révén – Magyarországon is, ily módon a feltett kérdés érdemi megválaszolásához elegendő elméleti háttér áll rendelkezésre. Emellett több könyv, tanulmány (*Kucsera–Szabó 2006, 2008; Kucsera 2010; Jancsák–Matiscsák 2004, 2014*) vizsgálta az elmúlt években a hallgatói mozgalom történetét, és a témából doktori disszertáció is készült. Mindezeket túlmenően empirikus adatok is rendelkezésre állnak. Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatócsoport 2011 ősze óta két évente készített reprezentatív kutatásokat a magyar egyetemisták és főiskolások körében, és 2012 végén, 2013 januárjában interjúkat készített a HÖÖK elnökével, HaHa-s aktivistákkal (*Szabó 2014: 14–16*). A mélyinterjúk fontosabb állításait felhasználjuk tanulmányunkban. Végül az utolsó módszertani eszköz az Index.hu internetes hírportál 2012 novemberétől 2013 decemberéig megjelent, e témával foglalkozó írásainak kvalitatív elemzése.

Tanulmányunk első fejezetében röviden áttekintjük a társadalmi mozgalmak szakirodalmát, majd kitérünk a magyarországi hallgatói mozgalom intézményesülésének legfontosabb mozzanataira, illetve jellemezzük a Hallgatói Hálózatot. Végül a kettő (HÖÖK és HaHa) közötti konfliktust mutatjuk be.

A társadalmi mozgalom fogalma

A társadalmi mozgalom fogalmának áttekintését a klasszikus szerzők definícióival kezdjük. A társadalmi mozgalom kifejezés az 1968-as diáklázadásokat követően terjedt el a társadalomtudományokban pontosan azért, mert eléggé tág ahhoz, hogy az eltérő jellegű társadalmi konfliktusok aktorainak azonosításakor alkalmazható legyen. Dieter Rucht és Thomas Ohlemacher (1992) három szervezeti, illetve mozgalmi formát különböztet meg. A legalapvetőbb formális kereteket is nélkülöző szubkulturális csoportokra a spontenitás és a konfliktusok rövid kihordása jellemző. Rucht és Ohlemacher szerint a második csoportba a formális szervezetek, főként az érdekképviselők és a politikai pártok tartoznak, amelyeket régi vagy osztályalapú organizációknak is nevezhetünk. Ezek a szervezetek képesek hosszabb időn keresztül fenntartani követeléseiket és az azt nyomatékosító kollektív cselekvéseiket. Csak a következő halmazt alkotják az ún. új társadalmi mozgalmak (a fogalomról részletesen lásd Szabó M. 2001, 2007; Arató–Mikecz 2015), amelyek legfontosabb létezési közege, eszköze, identitásképzője és eredményességének fokmérője a tiltakozás. A társadalmi mozgalmak tehát a formálisan szervezett és a spontán, ad hoc jellegű logika közötti mezoszférában helyezkednek el.

Milyen jellemzői azonosíthatók a társadalmi mozgalmaknak?

A szakirodalom alapján a társadalmi mozgalmak hét fontos, egymásra épülő jellemvonását különböztetjük meg:

1. informális hálózatosodás;
2. akciópotenciál;
3. ingroup-outgroup interakció;
4. identitásképzés;
5. hatalommal szembeni relatíve tartós kihívás;
6. (intézményi) rendszeren való kívülállás;
7. időbeli és térbeli folytonosság.

Ruud Koopmans és Dieter Rucht (1996) szerint a társadalmi mozgalmak olyan egyének, csoportok és szervezetek mozgósított hálózatait, amelyek tiltakozó akciók segítségével alapvető politikai, társadalmi változásokat kívánnak elérni vagy megakadályozni. A társadalmi mozgalmak tehát valami ellenében és valamilyen cél elérése érdekében egyaránt szerveződhetnek.

Jenkins (1995) szerint a társadalmi mozgalmak fogalmához hozzátartozik az ideológiai és a szolidaritásalapú elköteleződés. Elméletében a társadalmi mozgalmak „...a szemtől szembeni interakcióra alapoznak, és az új szolidaritások, identitások kialakítására teszik a hangsúlyt”. (Jenkins 1995: 21.)

Charles Tilly (1984) fogalmazza meg először, hogy a társadalmi mozgalom szervezett, időben elnyúló kihívás elé állítja a fennálló hatalmat. Ezt támasztja alá Jenkins és Klandermans, amikor azt állítják: „A társadalmi mozgalmak a politikai képviselési rendszer potenciális riválisai.” (Jenkins–Klandermans 1995: 5.) Sőt Charles Tilly egyenesen legfontosabb funkciójuként a hatalommal szembeni tartós kihívást fogalmazza meg (1984).

Végül a társadalmi mozgalmak a kialakult politikai intézményeken kívül állnak és működnek. Tilly a kívülállást abból eredezteti, hogy a mozgalmak nem rendelkeznek formális képviselőkkel a döntéshozatalban (Tilly 1984), nem részei a politikai alrendszernek.

A hallgatói mozgalom történetének rövid áttekintése

Az alábbiakban röviden összefoglaljuk a hazai hallgatói képviselőintézményesülésének történetét. Nem minden mozzanatot mutatunk be, csak azokra az időpontokra, dátumokra koncentrálunk, amelyek témánk szempontjából relevánsak. Azt keressük, hogy az országos hallgatói mozgalom kialakulása és működése mennyiben felel meg a mozgalmi jellegnek. Az adatok forrása a Bevezetőben jelzett szakirodalom.

Az 1985. évi I. törvény az oktatásról, majd egy 1986-os, tehát a rendszer-transzformáció időszakát megelőző művelődési miniszteri rendelet – 24/1986. (VIII. 31.) – biztosította először, hogy az összes intézményi-kari szabályzat és a hallgatókat közvetlenül érintő oktatásszervezési intézkedések (vizsganapok, vizsgarend) esetében a létrejövő alternatív felsőoktatási szervezetek egyetértési jogot szerezzenek. Ez a lépés kétségtelenül a többi alrendszerhez képest is hamarabb tette lehetővé, hogy Magyarországon fokozatosan létrejöjjenek a pártállamtól független hallgatói szervezetek, igaz kezdetben csak helyi, azaz egyetemi, főiskolai szinten. Ahogy a Bevezetőben jeleztük, 1988 őse kulcsfontosságú témánk szempontjából, két okból is. Egyrészt mert ekkortól eredeztetjük az országos képviselőintézmény történetét, másrészt azért, mert már ekkor komoly vita bontakozott ki a szegedi és a budapesti hallgatói vezetők között a hallgatói képviselőintézmény sorsáról.

A nagyszabású hallgatói demonstrációk kiteljesedése és rapid eredményessége, illetve az egyetemek által a KISZ-vagyonyból a helyi hallgatói szervezeteknek adományozott infrastruktúra biztosította, hogy 1989. május 6-án a budapesti ELTE Bölcsészettudományi Karán kimondják az Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség (OFÉSZ) megalakulását. Kucsera Tamás Gergely úgy értékeli, hogy a mozgalom *versus* szervezet kérdés mintegy fél esztendő alatt eldőlt, és az országos hallgatói szerveződés a formális szervezeti struktúra irányába indult el (Kucsera 2010).

Fábi György visszaemlékezéseiből tudható, hogy a választás oka az is volt, hogy a hallgatói támogatás nagyon hamar elpárolgott az országos hallgatói mozgalom mögül (Kucsera–Szabó 2006: 21). A megfelelő méretű bázis hiánya, illetve ad hoc eseményre szerveződő jellege mindvégig komoly problémaként jelentkezett az országos hallgatói képviselőintézmény tevékenységében. Ennek ellenére elérték, hogy az 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról (Ftv.) elismerte az intézményi önkormányzat részeként a hallgatói önkormányzatokat, ugyanakkor ún. automatikus tagságot vezetett be. Minden, az intézménybe beiratkozott hallgató automatikusan tagja lett a helyi hallgatói önkormányzatnak (HÖK), ugyanakkor a kilépés lehetőségét is biztosította. Mindez óhatatlanul vezetett ahhoz, hogy az országos hallgatói mozgalom, amely a kari, illetve főiskolai/egyetemi szintű hallgatói képviselőintézményekből verbuválódott, létrejött harmadik, negyedik évében már válságjeleket mutatott. 1994. november 18–20-án az OFÉSZ öt éves alakulását ünneplő közgyűlésén kimondják a szervezet jogutódjának, a Hallgatói Önkormányzatok Országos Szövetségének (HÖKOSZ) a megalakulását. A szervezet meglehetősen rövid, ámde viharos története eklatánsan jelzi azt a dilemmát, amit a mozgalom/aktivizmus *versus* szervezet/képviselőintézmény jelent.

Első kihívás

A HÖKOSZ 1995 folyamán mutatott utoljára társadalmi mozgalmi jelleget, amikor a Horn-kormány a megszorító csomag részeként tandíj bevezetésére készült. A dilemma

abban jelentkezett, hogy míg a szervezet vezetői közül többen, bizonyos körülmények között, el tudták fogadni a tandíj bevezetését, az utcára vonult hallgatói tömegek élesen elleneztek azt. A Bokros-csomag elfogadásra került, az országos hallgatói mozgalom akkori elnöke pedig 1995. október 6-án aláírta Horn Gyula miniszterelnökkel a HÖKOSZ és a kormány megállapodását, ami szembe ment a hallgatói igényekkel és a Kossuth téren várakozó több tízezres hallgatói tömeg közhangulatával. A szervezet válságba került, és a megállapodást elutasító hallgatói önkormányzatok kivonultak a HÖKOSZ-ból, megalapítva az egyéni tagságra építő Magyar Főiskolai és Egyetemi Hallgatók Szövetségét (MEFHOSZ). Kucsera Tamás Gergely szerint a „MEFHOSZ radikálisabb, mozgalmi jellegű fellépésével szemben a HÖKOSZ az alapítás óta a szervezetre jellemző érdekképviseleti szervezeti formát részesítette előnyben” (Kucsera 2010: 62). A HÖKOSZ az első érdemi kihívást a maga szempontjából hatékonyan kezelte, hiszen alig fél év alatt sikerült reintegrálni a renitens hallgatói szervezeteket. A kormány partnerként kizárólag a HÖKOSZ-t fogadta el, a szervezet hatalmi pozícióba került, továbbá birtokolta az addig felhalmozott vagyont, kapcsolati tőkét, szervezettséget. Egyszóval a relatíve erős szervezettsége felőrölte az egyre radikalizálódó és politikailag involválódó mozgalmi kihívást.

A HÖKOSZ szervezeti válsága ugyanakkor vezetési válsággal párosult. Mindennek ellenére – és itt jutunk el a szervezettörténet végállomásához – sikerül jelentős eredményeket elérni a felsőoktatási törvény módosításában. Az Országgyűlés 1996. július 3-án elfogadta az 1993-as felsőoktatásról szóló törvény átfogó módosítását, amelyben törvényi garanciát kapott az országos hallgatói mozgalom. A törvény erejénél fogva létrehozta az egyébként nem létező Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciáját (HÖÖK), és működésére biztosította a hallgatói normatíva egy ezrelékét. Vagyis a törvény nevesített egy Patyomkin szervezetet úgy, hogy közben a HÖKOSZ létező entitás volt.

A hallgatói mozgalom ekkor került eddigi története legfontosabb döntési helyzetébe: elfogadja, belakja, élettel tölti meg a Patyomkin falut, vagy tovább küzd, mint civil szerveződés mozgalmi jegyekkel. A dilemmára adott válasz okafogyottá tette a kérdést: mozgalom vagy szervezet. 1996. december 14-én a felsőoktatási törvény 67/A. paragrafusára alapján egy szimbolikus helyen, az ELTE BTK-n megalakult a HÖÖK.

Innentől kezdve az országos hallgatói mozgalom végképp intézményesült, bürokratizálódott és hierarchizálódott, egyszóval professzionális szervezetté vált. A szerveződés – a többszörösen közvetett képviselet miatt – fokozatosan távolodott el a hallgatóktól, és törvényekben biztosított jogkörökkel működő korporatív ifjúsági képviseletként (Stumpf 1992) működött tovább. 1996-tól 2012-ig nem volt olyan kihívója a HÖÖK-nak, amelyre reagálnia kellett, pedig, álláspontunk szerint, ebből tűnik ki, hogy miként él szerzett hatalmi jogaival az országos hallgatói képviselet.

Második kihívó – a HaHa mozgalom rövid története

A második Orbán-kormány hatalomra kerülését követően nagyszabású átalakítások kezdődtek a felsőoktatásban. A felsőoktatási törvényt érintő módosítások heves vitákat szültek, amelyek a felsőoktatási érdekképviselet szféráját sem hagyták érintetlenül. 2011-ben a Budapesti Corvinus Egyetemen létrejött a Hallgatói Hálózat (HaHa) nevű diákszervezet, amely előbb egyetemi, majd országos szinten kezdett el foglalkozni a felsőoktatást érintő problémákkal. Az alábbi alfejezet célja, hogy bemutassuk, milyen klasszikus társadalmi mozgalmi jellemzőkkel rendelkezett a szervezet, azonban az előző alfeje-

zettől eltérően nem tartjuk szükségesnek leírni a 1,5–2 évig tartó aktív szerveződés teljes történetét.

A szervezet egyik alapítója, elnökségi tagja a vele készített interjúban 2010-et jelölte meg a HaHa aktivizálódásának kezdeteként. A felsőoktatási törvény átalakítása a szak-kollégiumokat is érintette, ezen belül is különösen a Budapesti Corvinus Egyetemet, amelyhez számos különböző szakkollégium kapcsolódik.

„Összehívtunk egy nagy Diákszervezeti Tanácsot, ahol ott volt az összes diákszervezet, ami körülbelül negyvenet jelent, meg az összes szakkoli. [...] Nagyon fel voltunk fűtve, úgyhogy megalakítottuk páran a Hallgatói Hálózatot. [...] Ez tényleg, teljesen ilyen ad hoc volt, egyik napról a másikra létrehoztuk az alteregónkat, amivel megalakítottuk a HaHa-t és aztán bejelentettük a júniusi tüntetést, amin ugyan csak pár százan voltak, de elkezdtük valahol.” (Andrea, HaHa- vezető, 2012. 12. 07.)

A szervezetet tehát létrejöttétől fogva jellemezte a társadalmi mozgalmak specifikumát jelentő *informális hálózatosodás*. Mindez a mozgalom elnökségi tagjának elmondása szerint a napi működés meghatározó jegye volt:

„Volt egy Központi Bizottság, KB-nak hívtuk. Az minden héten találkozott, teljesen nyitott volt, bárki jöhetett. Ott hoztuk a döntéseket. Volt sejt-koordinációs munkacsoport, ahova minden sejt elvileg delegált tagot, gyakorlatilag online kommunikáltak, tehát ők azok, akik összefogták a sejteket. Minden akcióra rászerveztünk egy projekt-teamet.” (Andrea, HaHa- vezető, 2012. 12. 07.)

A döntéshozatali eljárás tehát ennek megfelelően elsősorban a *személyes részvételen* alapult. Az *akciópotenciál* a szervezet öndefiníciójának részét képezte, miszerint a HaHa nem érdekképviselői, hanem részvételi szerv. A részvételiség a HaHa *identitásképzésének* kulcselemét jelentette, aminek célját Andrea így határozta meg:

„A célunk a cselekvésen keresztüli bevonás. Elsősorban az aktivizmuson van a hangsúly. [...] Demokrácia-élmény, ez nekünk fontos, ezért csináljuk a fórumokat. Aktivizmus. Szolidaritás, közösségi cselekvés és szolidaritás.” (Andrea, HaHa- vezető, 2012. 12. 07.)

A Hálózat 2012. február 15-én az „Utolsó Nyílt Nap” elnevezésű tüntetéssel és főként az ELTE Állam és Jogtudományi Kar előadójának elfoglalásával vált ismertté. Ez utóbbi akcióról, valamint az *ingroup-outgroup interakció* jellegéről interjúalanyunk így mesélt:

„A február 15-i akció nettó 3 hét iszonyat kemény szervezés volt. [...] Úgy történt az egyetemfoglalás rész, hogy volt egy hivatalos tüntetés-szervező team, amiben volt 20-30 ember, aki nagyon szorosan együttműködött. És volt egy ún. almacsoport, akik pedig az illegális részt szervezték, ők csak azzal foglalkoztak, hogy mi lesz a tüntetés végén, hogyan megyünk be az egyetemre. Ez egy nagyon-nagyon megtervezett történet volt. [...]” (Andrea, HaHa- vezető, 2012. 12. 07.)

A HaHa képessé vált *tartós kihívást intézni a hatalommal szemben*: 2012 decemberében úgy tűnt, alapvetően rendeződik át a felsőoktatási szereplők alkotta mező. A Hallgatói Hálózat szervezte 2012. december 10-én azt a Hallgatói Fórumot, ami egy tüntetés-hullámot indított el. December 10-e után naponta szerveződtek a spontán és bejelentett tüntetések, nemcsak Budapesten, hanem az ország minden részén (Susánszky–Gerő 2014). A HaHa hálózatos működése és akciópotenciálja révén képessé vált az *időbeli és térbeli folytonosságra*.

A Hálózat szervezeti felépítés elve szorosan kapcsolódik a HaHa egyik fő legitimációs elvéhez: a *közvetlen részvételhez*: „Semmit rólunk nélkülünk.” A HaHa akkor legitim, ha valóban a tagjait képviseli (döntéseit a tagok hozzák), és elég sok hallgatót képes elérni (Susánszky–Gerő 2014: 145).

Az Aktív fiatalok Magyarországon kutatás második hulláma éppen 2013 tavaszán készült, ezért azok felhasználásával közelítő képet kaphatunk arról, milyen eléréssel rendelkezett. A kutatócsoport nappali tagozatos egyetemisták és főiskolások politikai attitűdjeit, részvételét vizsgálta. A kutatás során rákérdeztünk arra, hogy a hallgatók kötődnek-e a HÖK-höz, a HaHa-hoz vagy más hallgatói szervezethez (1. táblázat).

1. táblázat: Kötődsz-e valamilyen közösséghez?
(az igen válaszok százalékos megoszlása)

	Kötődik
HÖK	8
HaHa	2
Más hallgatói szervezet	11

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2013

Adataink alapján látható, hogy – bár nem nagy arányban (2%) – az említett időszakban a Hallgatói Hálózat megjelent a vizsgált nappali tagozatos hallgatók körében. A HaHa hálózatához kötődő hallgatók demográfiai jellemzőit figyelembe véve megállapítható, hogy a hallgatói átlaghoz képest erősen felülreprezentáltak körükben a diplomás szülők gyermekei (55%), akik lakhelyüket tekintve – szintén jóval az átlagot meghaladó módon – Budapesten (57%) és megyei városban (27%) élnek. Tanulmányaikat zömmel állami finanszírozású (81%) intézményben folytatták azon belül is főként társadalomtudományi és bölcsész szakokon (19-19%). Jellemző volt rájuk, hogy inkább magasabb szintű képzésre jártak (MA, illetve PhD). Anyagi helyzetüket tekintve ugyanakkor nagy arányban (mintegy 40 százalékuk) hónapról hónapra anyagi gondokkal küszködtek.

A HÖÖK – HaHa konfliktus

Az alábbiakban a legnagyobb magyarországi hírportál, az Index.hu híreire támaszkodó sajtóelemzés alapján mutatjuk be a két szervezet közötti kapcsolat alakulását a kritikus három hónapban. Célunk annak bemutatása, hogy a HÖÖK mint a hivatalos érdekvédő szervezet hogyan viszonyul a kihívóhoz, miként kezeli az egyetlen komoly válsághelyzetet, amely 1995-1996 óta érte a szerveződést.

A HÖÖK és a HaHa közötti kezdetben látens, később szinte nyílttá váló konfliktus 2012 novemberében indult, amikor nyilvánosságra került az Orbán-kormány felsőokta-

tással kapcsolatos előterjesztése, amelyben drasztikusan csökkenteni javasolták az államilag finanszírozott keretszámokat – kezdetben 30 000-re, később mintegy 10 000-re –, a jogi és a gazdaságtudományok képzési területeken pedig csak önköltséges képzési formát terveztek. Kétségtelen, hogy a HÖÖK elnöke éles szavakkal utasította el a javaslatot, ugyanakkor sajátos verseny alakult ki a két szervezet között. A HÖÖK egyaránt alkalmazhatónak tartotta a békés, tárgyalásos (sajtótájékoztató, nyílt levél, békés, statikus tüntetés), illetve a radikálisabb (spontán vonulás) megoldásokat, de csak akkor, ha annak irányítását mindvégig a saját kezében tartotta. Fontos momentum – és a két szervezet közötti egyértelmű rivalizálásra utal –, hogy míg a HÖÖK december 12-én maga is spontán vonulást és radikális hídfoglaló akciót kezdeményezett Nagy Dávid HÖÖK-elnök vezetésével, a nagy tandíj elleni tüntetésen, az esti eseményeket (Parlament előtti konfliktus, Corvinus Egyetemre való bejutás kísérlete) már újra elítélték, sőt az utóbbit Kiss Dávid, a HÖÖK elnökségi tagja személyesen akadályozta meg. (Index 2012. 12. 14.) Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szervezetre egyfajta Janus-arcúság volt jellemző. Ezen véleményünket támasztja alá az is, hogy a hallgatók és a kormány közötti első tárgyalásra (2012. 12. 18.) a HÖÖK hívta meg a HaHa egy képviselőjét, ugyanakkor elfogadta, hogy a HaHa-s képviselőnek csak megfigyelői státusa legyen. (Index 2012. 12. 18.) Folytathatnánk tovább a kettősségre a „húzd meg–ereszd meg!” taktika alkalmazásának egyes momentumait. Az Index.hu cikkei alapján úgy tűnik, hogy december 19/20. az a kezdő időpont, amikor mintha a két szervezet közötti látens konfliktus fokozatosan nyílt konfliktussá vált volna amiatt, hogy a kezdeményező fél szerepét átveszi a HaHa. (Index 2012. 12. 20.) A Hálózat ugyanis létre kívánt hozni egy állandó érdekérvényesítő szervezetet, amely a laza struktúrájú Hallgatói Hálózatnál összetettebb felépítésű szervezetet eredményezett volna állandóan változó koordinátorokkal. (Index 2013. 01. 02.)

2013 januárjától pedig a hallgatók és a kormány közötti tárgyalásokon már csak a HÖÖK képviseltette magát (Index 2013. 01. 11.), és a megalakuló felsőoktatási kerekasztalba a HÖÖK-ot, a Magyar Rektori Konferenciát és a gazdaság szereplőit hívták meg. A HaHa tehát jogot formált arra, hogy részt vegyen az intézményes érdekképviselésben is, és ezzel komoly dilemma elé állította a HÖÖK-ot. 2013 januárjában már néhány vidéki egyetemen (pl. Debrecenben és Szegeden) a helyi hivatalos képviseleti szervek megpróbálták ellehetetleníteni az alulról szerveződő hálózat munkáját, ugyanakkor országos szinten a HÖÖK mindvégig kiállt a minél szélesebb egyeztetési folyamat mellett.

Kísérteties a hasonlóság a HÖÖK-ot érő első és második kihívás lecsengése kapcsán. 2013. január 21-én aláírják a HÖÖK és a kormány közötti részmegállapodást (Index 2013. 01. 21.), amelyet a HaHa élesen elutasít, ugyanakkor kizáródik a folyamatból, hiszen a kormány nem fogadja el tárgyalópartneréül, a HÖÖK pedig annyit vállal, hogy a Felsőoktatási Kerekasztalból kiszorult/kiszorított szervezetek véleményét (leginkább a HaHá-ét) „eljuttatja a miniszteri tárgyalóasztalhoz”. (Index 2013. 01. 21.) Az események lefolyása innentől kezdve ugyanolyan, mint 1995/1996-ban a MEFHOSZ esetében volt. A szervezet fokozatosan kitolódik/kitolják a politikai/ideológiai mezőbe (egyre több politikai támadás éri a mozgalmat), a hallgatói támogatottsága csökken, a HÖÖK pedig, mint legitim választott hallgatói képviselet megőrzi, sőt valójában megerősíti helyét és szerepét az intézményes mezőben.

Konklúzió

A magyar hallgatói mozgalom a rendszerváltozás időszakában, majd az 1990-es évek leg-
elején szembesül azzal a kérdéssel, hogy marad-e mozgalom, annak minden előnyével és
hátrányával, vagy átalakul és intézményesül. A mozgalom, jellegéből fakadóan nem tud
tartósan, évekig, évtizedekig fennmaradni, és nem része az intézményes politikai alrend-
szernek. A hallgatói mozgalom korabeli sikerorientált képviselői úgy döntöttek, hogy az
intézményesülést és a professzionalizálódást választják, de nem mozgalomként, hanem
korporatív jellegű ifjúsági szerveződésként (*Stumpf 1992*) irányítják azt. Az országos hall-
gatói mozgalomból törvényben garantált jogokkal rendelkező, nem munkavállalói típusú
érdekképviselet jön létre.

Bizonyítottuk, hogy egy társadalmi mozgalomra jellemző 7 pont közül 1995/1996-ra
lényegében már egy sem volt érvényes. A döntő momentum az volt, amikor a mozgalom
formálisan is létrehozta a törvényben nevesített, de akkor még üres, nem működő Hall-
gatói Önkormányzatok Országos Konferenciáját.

Az azonban már nem törvényszerű, nem következik a korporatív jellegű szervezeti
létből, hogy miként viszonyul az öt erő külső kihívásokra. Míg 1995/1996-ban a Magyar
Főiskolai és Egyetemi Hallgatók Szövetsége (MEFHOSZ), 2012/2013 folyamán a Hall-
gatói Hálózat (HaHa) volt a kihívó fél. A HaHa valódi hallgatói társadalmi mozgalom-
ként működött a jelzett időszakban, amely érdemi társadalmi változásokat kívánt elérni,
közte olyan is, amely érintette a HÖÖK addigra már kijegecesedett és megcsontosodott
előjogait. A HÖÖK eszközei változatosak voltak a kihívóval szemben, de magatartását
összességében a Janus-arc-szindróma kifejezéssel illelhetjük. A kezdeti gyanakvást rövid
ideig tartó érdemi együttműködés váltotta fel, majd a bevonás következett, aztán egyre
inkább a kommunikációs szintű együttműködés azzal a biztos tudattal, hogy „az idő úgyis
nekünk dolgozik”. A HÖÖK összességében nem tudta elhárítani a külső kormányzati/
hatalmi támogatás gyanúját sem. A egy–másfél éves kihívást a HÖÖK a maga módján
megfelelően kezelte, és továbbra is egyedül maradt a hallgatói képviselet térfelén.

A másik, azaz a HaHa oldaláról is értékelhetjük a fejleményeket, hiszen a mozgalom
1996 után először kapott komoly esélyt, hogy változtatásokat indítson el az általa kriti-
zált hallgatói képviseleti mezőben. A HaHa azonban nem tudott megfelelő társadalmi
(hallgatói) támogatást elérni, bár az akciópotenciálja nem is volt elég erős ahhoz, hogy
ezt a lehetőséget kihasználja. Ugyanúgy, mint 1990-ben, a korabeli OFÉSZ alól, úgy a
HaHa alól is fokozatosan kikopott a bázis, nem tudott teljesen ideológiásan mar-
radni. Azt azonban a HaHa nagyon pontosan mutatta meg, hogy felnövőben van egy,
ún. Critical Mass generáció (*Szabó 2013*), amely gyorsan tudja adaptálni a világban zajló
új technológiákat akár a mozgalmi szektorba is, e tudás pedig az egész hazai társadalmi
mozgalmi fejlődést is befolyásolhatja (lásd NET-adós tüntetések).

IRODALOM

- ARATÓ K. – MIKECZ D. (2015) Civil társadalom, szociális partnerek, társadalmi mozgalmak. In: KÖRÖSÉNYI A. (ed.) *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, OSIRIS – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. pp. 307–331.
- Interjú Fábrí Györggyel, az OFÉSZ alapító elnökével (2006). In: Kucsera T. G. – Szabó A.: *A magyarországi főiskolai-egyetemi hallgatói mozgalom története – 1988–2006*. Budapest, HÖÖK a Hallgatókért Alapítvány. p. 19.
- JANCSÁK Cs. – MATISCSÁK A. (2004) A hallgatói mozgalmak és az önkormányzatiság a '80-as, '90-es években – két esettanulmány. In GÁBOR K. (ed.) *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. Szeged, Belvedere. pp. 150–165.
- JANCSÁK Cs. (2014) Álomtalan ébrenlét: A hallgatói önkormányzatiság útja a perifériáról a centrumba és vissza a perifériára. In: SZABÓ A. (ed.) *Racionálisan lázadó hallgatók II*. Budapest–Szeged, MTA TK PTI-Belvedere. pp. 118–134.
- JENKINS, J. C. (1995) Social Movements, Political Representation, and the State: An Agenda and Comparative Framework. In: Jenkins, J. C. – Klandermans, B. (eds) *The Politics of Social Protest*. London, University College London Press.
- JENKINS, J. C. – KLANDERMANS, B. (eds) (1995) *The Politics of Social Protest*. London, University College London Press.
- KRIESL, H. (1992) Support and Mobilization Potential for New Social Movements: Concepts, Operationalizations and Illustrations from the Netherlands. In: DIANI, M. – EYERMAN, R. (eds): *Studying Collective Action*. London, SAGE Publication.
- KRIESL, H. – KOOPMANS, R. – DUYVENDAK, J. W. & GIUGNI, M. G. (1995) *New Social Movements in Western Europe*. London, UCL Press.
- KUCSERA T. G. – SZABÓ A. (2006) *A magyarországi főiskolai-egyetemi hallgatói mozgalom története – 1988–2006*. Budapest, HÖÖK a Hallgatókért Alapítvány.
- KUCSERA T. G. – SZABÓ A. (2008) *Húsz esztendő a magyarországi felsőoktatási hallgatói mozgalom*. Budapest, HÖÖK a Hallgatókért Alapítvány.
- KUCSERA T. G. (2010) *Az országos felsőoktatási hallgatói képviselő és a magyarországi hallgatói önkormányzati modell fejlődéstörténete 1988–2008*. Doktori disszertáció. Megvédve 2010-ben.
- KOOPMANS, R. – RUCHT, D. (1996) Rechtsradikalismus als soziale Bewegung? In: FALTER, J. W. (ed.) *Rechtsextremismus: Ergebnisse und Perspektiven der Forschung*. Opladen, Westdeutsche Verlag.
- RUCHT, D. – OHLEMACHER, T. (1992) Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives. In: DIANI, M. – EYERMAN R. (eds) *Studying Collective Action*. London, SAGE Publication.
- STUMPF I. (1992) Az ifjúság és politika. In: GAZSÓ F. – STUMPF I.: *Rendszerváltozás és ifjúság*. Budapest, MTA PTI.
- SUSÁNSZKY P. – GERŐ M. (2014) A Hallgatói Hálózat (HaHa) mobilizációs jellemzői. In: SZABÓ A. (ed.) *Racionálisan lázadó hallgatók II*. Budapest–Szeged, MTA TK PTI-Belvedere. pp. 135–151.
- SZABÓ A. (ed.) (2013) Előszó. In: SZABÓ ANDREA (ed.) *Racionálisan lázadó hallgatók 2012. Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- SZABÓ A. (2014) A kutatás módszertana. In: SZABÓ ANDREA (ed.) *Racionálisan lázadó hallgatók II*. Budapest–Szeged, MTA TK PTI-Belvedere. pp. 13–17.

SZABÓ M. (2001) *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás – történeti és összehasonlító perspektívában*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

SZABÓ M. (2007) *A tiltakozások kultúrája Magyarországon*. Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás 2. Budapest, Rejtjel Kiadó.

TILLY, C. (1984) *Social Movements and National Politics*. In: BRIGHT, C. – HARDING, S. (eds) *Statemaking and Social Movements: Essays in History and Theory*. Ann Arbor, University of Michigan Press.

INTERNETES FORRÁSOK

http://index.hu/belfold/2012/12/05/itt_a_fizetos_felsooktatas/ *Index* 2012. 12. 05. [Letöltve: 2017. 01. 31.]

http://index.hu/belfold/2012/12/04/hook_a_kormany_bevezeti_a_tandijat/ *Index/MTI* 2012. 12. 04. [Letöltve: 2017. 01. 31.]

http://index.hu/belfold/2012/12/12/felsooktatasi_egyeztetesi_forumot_indit_a_hook/ *Index/MTI* 2012. 12. 12. [Letöltve: 2017. 01. 31.]

http://index.hu/belfold/2012/12/18/a_hook_targyalt_a_miniszterrel/ *Index* 2012. 12. 18. [Letöltve: 2017. 01. 31.]

http://index.hu/belfold/2012/12/20/nagyon_kitartoan_tuntetnek_a_diakok/ *Index* 2012. 12. 20. [Letöltve: 2017. 01. 31.]

http://index.hu/belfold/2013/01/02/nem_fognak_tolunk_konnyen_megszabadulni/ *Index* 2013. 01. 02. [Letöltve: 2017. 01. 31.]

<http://index.hu/belfold/2013/01/11/balog-hook/> *Index* 2013. 01. 11. [Letöltve: 2017. 01. 31.]

http://index.hu/belfold/2013/01/21/balog_reszben_megallapodott_a_diakokkal/ *Index* 2013. 01. 21. [Letöltve: 2017. 01. 31.]

Egy autentikus diákmozgalom

CSÁKÓ MIHÁLY^a – SEBESTYÉN ANNAMÁRIA^b

^aWesley János Lelkészképző Főiskola

^bELTE TáTK

A cikk a Független Diákparlament létrejöttét, működését és társadalmi hátterét mutatja be. A magyar törvényhozás viszonylag hamar módot adott a középiskolás diákok szervezkedésére és érdekeik képviseletére az iskolai diákönkormányzatokkal, valójában a fiatalok kevésbé voltak erre felkészülve. Az Országos Diákparlament diszfunkciós működésének ellensúlyozására hozták létre diákok a Független Diákparlamentet 2014-ben, amely független az államtól, a politikai pártoktól, továbbá az iskoláktól is, és az interneten lebonyolított általános választásokkal jön létre évente. Ősszel plenáris ülésen meghatározott témákkal foglalkozó munkabizottságokat hoz létre, amelyek a tavaszi plenáris ülésre terjesztik elő kidolgozott javaslataikat. A diákparlament által elfogadott javaslatokat az oktatásért felelős miniszterhez juttatják el. A diákparlament összetételét természetesen befolyásolják a társadalom szociokulturális viszonyai: képviselőnek inkább jelöltetik magukat a gimnazisták, mint a szakközépiskolások és a fejletlenebb térségek lakói. Ezzel együtt a Független Diákparlament egy valóban alulról szerveződő, tényleges problémákra reflektáló autentikus diákmozgalom.

Kulcsszavak: diákjogok, érdekképviselet, Független Diákparlament, diákmozgalom

This article describes the birth, operation and social background of the Independent Student Parliament (ISP). The Hungarian legislation gave way to secondary school students' to organise themselves and defend their interests in the form of students' governments in schools as early as 1993. At the time neither students nor schools were prepared properly for such activity. A National Students Parliament has been set up in 1998 by law. Its disfunctioning provoked students to set up their Independent Student Parliament in 2014 spontaneously. ISP is independent of the state, of political organisations and of the schools as well. It is elected yearly through general election via internet by students of 15 to 21 year of age, nationwide. The Fall plenary session (3 days) selects subjects to elaborate in working commissions from the deputies' proposals. Working commissions have 4 months for discussion and formulation of their proposal which should be voted by the Spring plenary session to become an ISP decision. The package of decisions is put on the table of the Minister of Education. Socio-cultural stratification of Hungary has an impact on the composition of the ISP: students present themselves more frequently from institutions with higher prestige than apprentices and students in less developed regions.

Levelező szerző: Csákó Mihály, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 1086 Budapest, Dankó utca 11.,
E-mail: csakomihaly@wjlf.hu

However, the Independent Student Parliament is still a genuine grassroots movement, reflecting real problems of the secondary education.

Keywords: students' rights, representation of interests, student movement, Independent Student Parliament

Amikor a világnak e táján épp rendszereket váltottak, a gyerekeknek az egész világon rendszerváltás volt. 1989-ben New Yorkban megszavazták az ENSZ-egyezményt a Gyermekek Jogairól, amely kimondja, hogy a gyerekeknek joguk van véleményt formálniuk minden őket érdeklő kérdésben, s véleményükre érettségüknek és életkoruknak megfelelő választ kell kapniuk. Ez az iskolai demokrácia nemzetközi jogi talpköve, ami megjelenik az európai típusú iskolákat szabályozó nemzeti törvényekben is.¹

Mivel az oktatási rendszer hosszú időn keresztül szervezetszerű közege a felnövekvő nemzedékek mindennapi életének, ezért az állampolgári nevelés kitüntetett jelentőségű színteret képezi. A diákok az iskolában mint jogilag szabályozott intézményben sajátítják el a különböző intézményes szerepmintákat, a nekik megfelelő ismereteket és magatartási mintákat. Az intézményes hatalommal felruházott személyek (pedagógusok) viselkedésén keresztül tapasztalják meg a hatalom formális és informális működését, amely jelentősen meghatározza a későbbiekben is a hatalomhoz való viszonyukat (Csákó 2009a). A pedagógusok az iskolák többségében az államhatalom megtestesítői (Bourdieu–Passeron 1970), és valóban kezükben van a rájuk bízott tanulók teljes jövője.² A jogszabályok pedig nem csupán az iskola szervezeti felépítését és működését, de az oktatott tartalmakat is előírják, ezáltal az állam közvetlenül is befolyásolja az iskolai állampolgári szocializáció tartalmát. Nem véletlenül tartják a különböző politikai rendszerek az iskolát elsősorú eszköznek az állampolgári lojalitás biztosításához (Szabó 2000).

Szabó Ildikó szerint „Az iskolai élet a tanulók számára olyan társadalmi gyakorlóterep, ahol a normákat, társadalmi játékszabályokat lehet megtanulni, részvételi és cselekvési módokat begyakorolni, és egyúttal kipróbálni az egyéni és csoportos érdekérvényesítés különböző formáit” (Szabó 2009: 332). Ebben az értelemben, egy demokratikus társadalomban az iskola egyik legfontosabb feladata a diákok demokráciára nevelése, vagyis azoknak az ismereteknek, gondolkodási és cselekvési mintáknak az átadása, amelyek révén a fiatalok megtanulnak élni a jogaikkal, és alkalmassá válnak a közéletben való részvételre.

Magyarországon az 1993. évi közoktatási törvény már messzemenően figyelembe vette az ENSZ-egyezményt. Lehetővé tette ugyanis, hogy a diákok saját elhatározásukból önkormányzatot alakítsanak az iskolájukban, s meghatározzák annak szervezetét és tisztségviselőit. A diákönkormányzatok egyetértési jogot kaptak az iskolai házirend meghatározásában, véleményezési jogot kaptak az iskolai ügyekben, és saját szervezeti életüket teljesen maguk alakíthatják. Mindemellert a törvény értelmében a diákönkor-

¹ A Magyar Köztársaság Országgyűlése 1991 őszen ratifikálta, és az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdette ki.

² E napokban zajlanak a különböző szintű továbbtanulási jelentkezések, amelyeknek fő izgalma az adja, hogy egy-egy tanár jóindulatú vagy kevésbé jóindulatú osztályzatán szakmák, iskolatípusok, életesélyek múlhatnak.

mányzatok jogosultak a diákok érdekeinek képviselőjére is, az iskoláknak pedig ehhez teret és szükség esetén tanári segítséget kell biztosítaniuk.

Úgy tekinthetjük tehát, hogy a diákönkormányzat létrehozása a diákok szabadságjoga: jogukban áll létrehozni, de nem kötelező. A szabadság törvénybe iktatása vitathatatlanul jelentős lépés volt, ugyanakkor meglehetősen nehezen érvényesíthető egy olyan társadalomban, amelyben az embereket a legkevésbé sem a szabadságra nevelték. Habár diákönkormányzat ma már majdnem minden magyar középiskolában megtalálható,³ de a múlt megszépítő kódéba vész, hogy vajon ezeket a diákok alakították-e maguknak, vagy felállításukat az iskola szorgalmazta. Kínos lenne ugyanis, ha az állami iskolákban nem volna jelen egy olyan intézmény, amelyet a törvény nevesít, s amellyel ráadásul az iskolák közötti sajátos tevékenységek és kapcsolatok járnak együtt. Az iskolák előbb felismerik a DÖK létrehozásának előnyeit és hátrányait, és tesznek megszületése érdekében, semmint a diákok szabadságuk tudatára ébrednének. Másként fogalmazva: a magyar iskolákban a DÖK-öt nem létrehozzák, a diákok számára a DÖK egyszerűen csak *van*.

A szabadságot ebben a helyzetben a diákok nem a DÖK létrehozásán, hanem működésén keresztül tapasztalhatnák meg. Az „Iskola és társadalom” című kutatás⁴ azonban 2005-ben és 2008-ban is azt találta, hogy a diákönkormányzatok működése az iskolák többségében csupán formális, nincs módjuk *ténylegesen* beleszólni az iskolai ügyekbe, vagyis a diákokat megakadályozták jogaik gyakorlásában. A diákok egyharmada nyilatkozott úgy, hogy a diákönkormányzatnak semmilyen önállósága nincs az iskolájában, továbbá kétharmaduk azt állította, hogy a diákoknak egyáltalán nincs beleszólásuk az iskolai házirend alakításába. A középiskolák nagy részében a diákképviselők megválasztása sem demokratikus úton történt. A diákoknak mindössze 14 százaléka választotta titkos szavazással a diákképviselőket, közel 50 százalékuk iskolájában a nyílt szavazás volt a bevett gyakorlat, 9 százalékuk csak az osztályfőnök jelöltjeire szavazhatott, további 9 százalék esetében pedig az osztályfőnök a diákok véleményét mellőzve jelölte ki az osztály képviselőjét. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a diákok egy jelentős részét megfosztották törvényben rögzített demokratikus jogaiktól, pedig 1996 és 2009 között Országos Diákjogi Tanács (ODT) is működött a diákjogok ellenőrzésére – a helyzetképet látva nem sok sikerrel. Az oktatási intézményekben a demokratikus eljárások gyakorlata nem valósult meg, s ez közrejátszik abban, hogy a diákok kevésbé látnak összefüggést az érdekeik érvényesítése és a demokratikus érdekérvényesítési formák között (Csákó 2009a).

A diákképviselői rendszert 1997-ben tették teljessé az Országos Diákparlament (ODP) törvénybe iktatásával. Az ODP a pártok küldöttterkezeleteinek mintájára épül fel: az iskolák küldötteiből áll össze a megyei gyűlés, amely tagjai közül megválasztja a megye országos küldötteit. Ennek az elvnek az iskolai alkalmazása több problémát is felvet. Egyrészt ahogy egyre feljebb haladunk a képviselő fokain, egyre kevesebb személy közül választhatók azok, akik egyre több diákot képviselnek, ami már önmagában kedvezőtlen a demokrácia szempontjából. Másrészt az oktatási rendszerben valójában nincsenek az iskoláknál magasabb, diákok által képviselhető egységek. A „megye iskolái” mesterséges entitás, amely mint ilyen csak bizonyos oktatásigazgatási szerkezetekben

³ A felekezeti és alapítványi iskolák között vannak leginkább kivételek.

⁴ Az ELTE TáTK által vezetett hallgatói kutatás, amelyben részt vettek a Debreceni Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem szociológus hallgatói is, és amely a politikai szocializációt az értékorientációk rendszerének fejlődésén belül, a fiatalok iskolai és családi helyzetének valamint a család társadalmi-kulturális státusának függvényében vizsgálta.

rendelkezik képviselendő érdekekkel, de akkor sem a diákok szintjén. Ebbe a szerkezetbe tehát akarva-akaratlanul be van építve, hogy a diákoknak mások mondják meg, hogy mit is kellene egy adott felsőbb szinten „demokratikusan” képviselniük. Az így felálló Országos Diákszövetséget az illetékes miniszter a törvény szerint három évenként köteles összehívni, és ez meg is történik.

Miután a 2000-es évek első évtizedében nem sikerült a valóságot a joghoz igazítani, a Nemzeti Együttműködés Rendszerében a jogot közelítették a valósághoz. A 2011. évi köznevelési törvényben a diákönkormányzat létrehozásának szabadsága – amiről beláttuk, hogy fikció – megmaradt ugyan, de az intézményvezető kötelessége lett a diákönkormányzat ellenőrzésének biztosítása egy állandó segítő kinevezésével, akit a diákok javasolnak. Ez azoknak a sok évtizede ismert magyar megoldásoknak egyike, amelyek akár jól is működhetnek, ha olyan a helyzet, csak többnyire nem olyan a helyzet. Egy biztos, hogy a diákönkormányzat korábbi jogai ezzel csorbultak. Ha tehát a kutatások szerint 2005 táján a diákönkormányzatok döntő része *gyakorlatilag* nem működhetett tanári ellenőrzés nélkül, akkor 2011 után *joguk sincs* ehhez.

Az Országos Diákszövetség szervezetében és lebonyolításában megalakulása óta nem történt változás.⁵ Célja – „a diákok közneveléssel kapcsolatos országos tájékoztató fóruma” – mind máig homályban hagyja, hogy ki tájékoztat kit ezen a fórumon, viszont pozitívumként említendő, hogy az ODP továbbra is hivatott áttekinteni a tanulói jogok érvényesülését.

A középiskolás diákok egy csoportja a 2014. évi Országos Diákszövetség márciusi rendezvényét követően éles kritikát fogalmazott meg a diákszövetséggel szemben. Véleményük szerint ugyanis az Országos Diákszövetség nem képes megvalósítani a diákok érdekképviseletét, méghozzá a következő négy okból:

- 1) *Túl hosszú idő telik el két országos plenáris ülés között, ami a diákok többsége számára nem nyújt belezárást az oktatásügy problémáiba, hiszen legtöbbször csak 4 évet töltenek ezen az iskolafokon;*
- 2) *A diákképviselet megválasztása nem demokratikus úton történik, hanem a patronáló tanárok és intézményvezetők erős beavatkozásával;*
- 3) *A megyei és az országos ülés a nyilvánosság kizárásával zajlik;*
- 4) *Nem valósul meg valódi párbeszéd a résztvevő diákok között, mivel a felszólalások szövegét előzetesen bekérik és ellenőrzik a rendezvény szervezői.*

Jellemzőnek tarthatjuk, hogy e bírálatok – a 3 éves intervallum kivételével – nem a törvényben, hanem alsóbb szintű jogszabályban és a mindennapi joggyakorlatban kialakuló negatívumokra irányultak – vagyis arra a szintre, amelynek „demokratikus deficitjéről” már sok információ halmozódott fel az eddig említetteken túl is.⁶ Az oktatási rendszer demokratikus vonásainak csökkentése a tízes évek elején tanármozgalmakat (pl. Agóra) és egyetemista megmozdulásokat váltott ki, amelyekhez középiskolások is próbáltak

⁵ „Az oktatásért felelős miniszter háromévenként összehívja a diákszövetséget. A diákszövetség a diákok közneveléssel kapcsolatos országos tájékoztató fóruma, amely az előterjesztésében áttekint a tanulói jogok érvényesülését, és ajánlást fogadhat el, amelyben megfogalmazza véleményét, javaslatát” (2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről, 78§ (8)).

⁶ Lásd pl. a „Húsz éve szabadon Közép-Európában” c. nemzetközi konferencia (Budapest, 2010. november 25–26.) anyagait azonos című kötetben (szerk. Simon János, kiadta a Konrad Adenauer Alapítvány, Budapest).

kapcsolódni.⁷ Nem volt tehát teljesen előzmény nélküli, amikor az ODP bírálata nyomán 2014 tavaszán megfogalmazódott egy alulról szerveződő, a diákság tényleges érdekképviseletét megvalósítani képes kezdeményezés, a Független Diákszövetség (FDP) ötlete, amely még ugyanazon év őszén meg is kezdte a működését.⁸

A Független Diákszövetség függetlensége politikai és intézményi függetlenséget jelent, a szervezet politikai pártoktól és állami intézményektől – minisztériumoktól, önkormányzatoktól, iskoláktól – független, önálló civil kezdeményezésként jött létre.⁹

Az FDP alapvető szabályaiban és működésében az országgyűlés működési logikáját követi. Ennek megfelelően a diákok országos régiók szerint arányos, a 14–21 éves korosztályra nézve általános, egyenlő és titkos választójog alapján, az interneten egy erre a célra létrehozott platformon keresztül, közvetlenül választják meg a képviselőtestületet, amely különböző, a diákokat érintő kérdések kezelésére bizottságokat hoz létre és működtet. Az országgyűléssel való formai hasonlósága teszi lehetővé, hogy magát diákszövetségként definiálja, amelynek hatásköre az ország különböző régióiból érkező diákok véleményeinek a megvitatására, a diákokat érintő kérdésekben való állásfoglalások megfogalmazására, s ezek alapján az adott ügyekben beavatkozásra feljogosított intézmények számára történő javaslatok kialakítására és megszavazására terjed ki.

A szervezet gondosan kiválasztott szövegekben deklarált demokratikus elvekből meríti alapelveit. A demokrácia alapdokumentumaként Bibó István *A szabadságszerető ember politikai* tízparancsolata című írását választották, az FDP működését pedig különösen John Harris Loflin a tanulók jogait összefoglaló, *Learner's Bill of Right* című művének tizenötödik tétele alapozza meg, amely kimondja, hogy „jogom van saját oktatásommal, osztályommal és iskolámmal kapcsolatos kérdések eldöntésében – korom és tanulmányaim előrehaladtával egyre nagyobb mértékben – részt venni”.¹⁰

Mindezek alapján a Független Diákszövetségre úgy tekinthetünk, mint egy diákok által életre hívott, a diákok érdekeinek és jogainak érvényesítéséért a hatályos törvények keretei között küzdő ifjúsági civil szervezetre, amely egyidejűleg lehetőséget biztosít a benne résztvevőknek arra, hogy találkozzanak a képviselői demokrácia egy formájával és a gyakorlatban is megtapasztalják a képviselői demokrácia működését. Az FDP nem tekinthető forradalmi mozgalomnak vagy szervezetnek még akkor sem, ha egyes kérdésekben – mint látni fogjuk – radikális véleményt nyilvánít. A tartalmi állásfoglalások kizárólag a mindenkori képviselőikön múlnak, akik valóban függetlenül alkothatnak véleményt.

⁷ Munkájuk eredményét lásd Agóra Oktatáspolitikai Kerekasztal: *Oktatáspolitikai alapvetések*, Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 2013. október.

⁸ Cikkünkben az FDP saját dokumentumaira, az ELTE TáTK Oktatás- és Ifjúságkutató Központja (OITK) által az FDP-ről végzett szociológiai kutatás eredményeire (2015-2016. tanév), valamint részvevő megfigyelésre támaszkodunk.

⁹ Megjegyzendő, hogy a technikai lehetőséget az internet adta, amely számos más „grass-root” középiskolás kezdeményezéshez is kínálkozott: leginkább hírlevelek, kapcsolattartás céljára. Ezt a lehetőséget elsőnek ez a generáció ismerte fel.

¹⁰ <http://diakparlament.hu/tanuloi-jogok-nyilatkozata/> [Letöltve: 2017. 01. 17.] Loflin a New York-i Gyermekek jogi Egyezmény népszerűsítő összefoglalását adja.

A Független Diáksparlament felépítése és működése

A Független Diáksparlament deklarált célja a legkülönbébb nézőpontok figyelembevétele, ezért képviselőnek jelentkezhet – képviselőjelöltként felléphet – minden olyan személy, aki valamilyen módon kapcsolatban áll vagy a közelmúltban kapcsolatban állt a közoktatással és a felsőoktatással, és nem tisztségviselője egyetlen pártnak sem. A szervezet szabályzata szerint a megválasztott képviselőtestület maximum 125 főből állhat, öt képviselői kategóriában. Az első és legnépesebb kategóriát a 14. életévet betöltött, középfokú oktatási intézményben tanuló *diákok* alkotják (90 fő), akiket Magyarország nyolc nagy régiójából, mint választókerületből, választanak meg a régiók középiskolás tanulói, létszámuk arányában. Az egy évre szóló képviselői mandátumot a régió jelöltjei közül azok nyerik el, akik a legtöbb szavazatot kapják, azzal a megkötéssel, hogy ha a megválasztott diákképviselők között nincsen legalább 30 női képviselő, nemi kompenzációt alkalmaznak, és minden régióban még egy női diákképviselőt mandátumhoz jut. Ebben az esetben a diákképviselők száma 98 fő lehet. A diákok figyelembe veszik, hogy az oktatással kapcsolatban a diákokén kívül vannak más fontos kategóriák is, amelyeknek a véleményét érdemes azonnali vitában megismerni. Ezért a további képviselői kategóriákat a 25. életévet be nem töltött, felsőfokú oktatási intézményben tanuló *hallgatók* (10 fő), az alap-, közép- vagy felsőfokú intézményben oktató *tanárok* (10 fő), a *szülők* (10 fő) és az *öregdiákok* (5 fő) képezik.

A Független Diáksparlament megfelelő működéséért – legfőképp a demokratikus alapelvek betartásáért, a jelöltállításért, a szavazás lebonyolításáért, a plenáris ülések megtartásáért, a parlamenti bizottságok működéséért – a Szervezőbizottság felelős. A Szervezőbizottságban, akárcsak az egész parlamentben az egyenlőség elve uralkodik: vezetők nincsenek, a döntések szavazással születnek, a feladatokat vállalás és elfogadás alapján osztják szét, és a megfelelő együttműködést választott koordinátorok biztosítják, akik nem rendelkeznek vezetői jogokkal. A Szervezőbizottság négy részlegből áll. A szervezési részleg legfőbb feladata – sok más között – a rendezvények megszervezése és lebonyolítása; a képviselői és operatív részlegé a nyilvántartás és a képviselőkkel való kapcsolatok biztosítása; a stratégiai és tervezési részleg tervezi meg a parlamenti ciklusban elvégzendő munkákat, különösen a kifelé irányuló kommunikációt és kapcsolatokat; a szervezeti részleg pedig a szabályos működést és a szabályok karbantartását végzi. Az összevetékenységet rendkívül terjedelmes – csaknem 40 oldalas – SZMSZ szabályozza, amelyet még egy hasonló választási szabályzat is kiegészít. Ezeket természetesen képtelenség fejben tartani, de vitás esetben mindig ezek alapján történik a döntés, ritka szükség esetén az Etikai Bizottságban.

A Szervezőbizottság és a Parlament szigorúan szét van választva: az SZB tagjai nem rendelkezhetnek képviselői mandátummal, így egyedül a bizottságnak van állandó tagsága a szervezetben. Egyik frappáns megfogalmazásuk szerint az SZB kizárólag a formákkal foglalkozik, hogy a parlament kizárólag a tartalommal foglalkozhasson.

A megválasztott képviselőtestület két alkalommal – ősszel és tavasszal – ül össze három-három napra. Az őszi plenáris ülésen a képviselők előterjesztik jelöltként előkészített javaslataikat, amelyeket a plénum megvitát, és a vita alapján szavazással meghatározza azokat a témákat, amelyekkel bizottságokban kíván foglalkozni a ciklus folyamán. A képviselők maguk döntenek arról, hogy melyik bizottság munkájában vesznek részt; a bizottságon belül mindannyian egyenlők, csak koordinátort választanak. A bizottságok

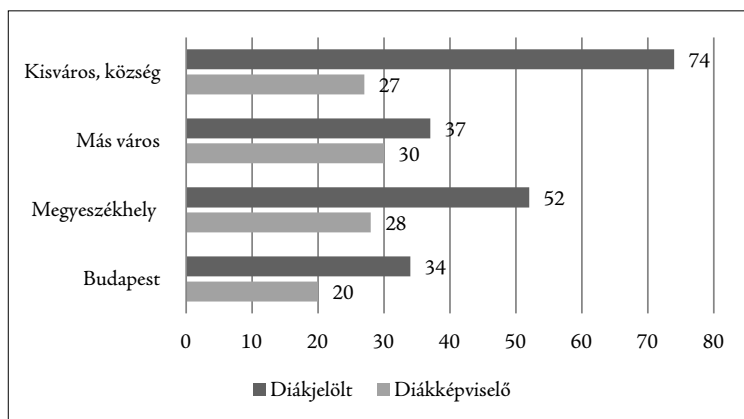
már az első plenáris ülés alatt kialakítják vázlatos elképzelésüket a témájukról, és ezt az elképzelést a plénum elé bocsátják elfogadásra. Ezek a munkakezdő határozatok az első plenáris ülés eredményei.

A plenáris ülést követő három hónapban az egyes bizottságok tagjai és az összes képviselő is elektronikus kommunikáció segítségével maradnak kapcsolatban egymással – Facebook-csoportok formájában –, és közösen dolgozzák ki a témájukra vonatkozó álláspontjukat, javaslatukat, vagy követelésüket. Ezt a második, tavaszi plenáris ülés elé terjesztik megvitatásra és döntésre. Az összes javaslatot egyenként vitatja meg a plénum, gyakran kiegészítő vagy módosító indítványt téve. A tavaszi plenáris ülés végén a végső szavazásban elfogadottakból tevődik össze a Független Diákszemélyiség-javaslatcsomagja, amelyet az Emberi Erőforrások miniszterének küldenek el. Az FDP komoly előnye az ODP-vel szemben, hogy eleve a rendszerszintű, országos problémákkal foglalkozik, amelyeket csak a mandátummal rendelkező képviselők szűrnek meg, és nem külső személyek hoznak be, még csak nem is a szervezők.

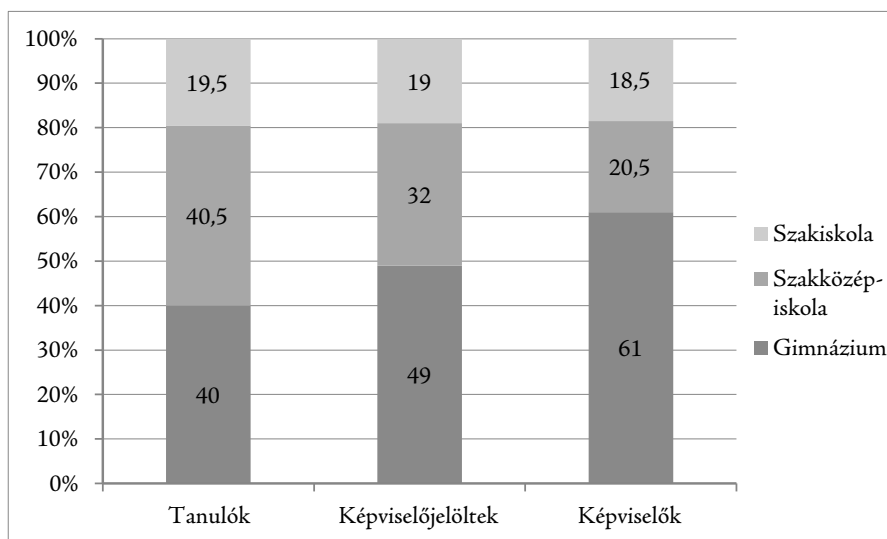
A diákjelöltek és a diákképviselők társadalmi és demográfiai háttere

A Független Diákszemélyiség-javaslatcsomagja önmagában nem érthető meg, hiszen nemcsak az jellemzi, amit megnyilvánít, hanem az is, amit nem. Jelentése abban a folyamatban formálódik – és abból is érthető meg –, amelynek során a képviselőnek jelentkező fiatalok motívumaiból, szándékaiból, elképzeléseiből a szavazás révén kiválasztódnak azok, amelyeket a választók – valamilyen értelemben – preferálnak, a megválasztott képviselők pedig megpróbálnak majd érvényesíteni a diákszemélyiség-javaslatcsomagot a plenáris vitáiban, és amelyek közül néhány majd a megszavazott javaslatokban ölt testet.

Bár a Független Diákszemélyiség-javaslatcsomagja alapelve és ambíciója az általános és titkos választójog alapján a teljes diákság képviselete, természetesen irreális lenne azt várni, hogy ez varázstűtérre azonnal, akárcsak a második évben megvalósul. Egy tucatnyi fiatal diák kezdeményezése még az internet korszakában sem tud ilyen gyorsan ismertté válni, különösen akkor, ha sem szervezeti, sem anyagi eszközeik nincsenek meg hozzá. Mivel a jogi sze-

1. ábra: A diák képviselőjelöltek és a megválasztott diákképviselők eloszlása lakóhely szerint (fő)

2. ábra: A tanulók, a diák képviselőjelöltek és a megválasztott diákképviselők eloszlása iskolatípus szerint (2016. évi adatok). 2016-ban jelentősen csökkent a szakiskolások, kissé kisebb mértékben a szakközépiskolások és legkevésbé a gimnazisták összlétszáma az országban.

mélyiség megszerzése és fenntartása is pénzbe kerülne, az adományokból befolyó szerény összeget inkább a működésre fordítják a szervezők. Kampánycélokra így legfeljebb csak fillérek maradnak. Ennek ellenére megállapítható, hogy az általunk vizsgált 2015-2016-os ciklushoz képest az FDP 2016 őszén közel háromezer fővel növelte szavazótáborát, ami persze még mindig csak töredéke a választásra jogosult népességnek.

A 2015 őszén jelentkezett 214 képviselőjelöltnek 82 százalékát (175 fő) középiskolás tanulók adták. Érthető módon a közoktatás leginkább érintett tagjai jelentkeztek a legtöbben, az idősebb és a felnőtt kategóriák pedig – különösen vidéken – kevésbé bizonyultak mozgósíthatónak. Országos szinten kevesebb nő indult a képviselőségért, mint férfi (90 fő a 124-gyel szemben), és a budapesti jelentkezők között a férfiak aránya még magasabb volt (62 százalék). De a férfi jelölteknek ez a túlsúlya főleg a „felnőtt” – nem középiskolás – jelöltekből adódott, a diákjelöltek körében a nők voltak többségben (így nem volt szükség a nemi kompenzációra vonatkozó szabály alkalmazására).

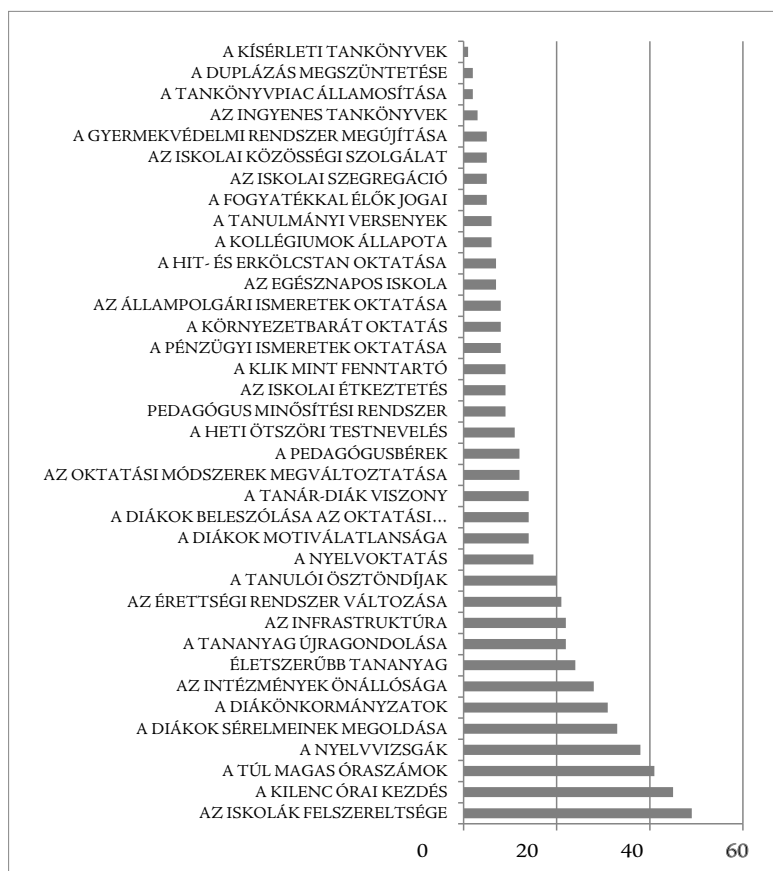
Ha feltesszük, hogy a Független Diákszövetség modernizációs mintára terjed, akkor a második évében még a budapesti diákok erőteljes jelenlétére kellett számítanunk, ám meglepő módon a legtöbb diák nem a fővárosból, hanem kisvárosból és községből jelentkezett képviselőnek (74 fő). A megyeszékhelyekről 52, a nagyvárosokból 37, a fővárosból pedig 34 diák pályázott a képviselőségért. Az iskolatípus tekintetében már inkább érvényes a modernizációs feltevés, hiszen a gimnáziumi tanulók indultak a legtöbben, ők az összes középiskolás jelöltek közel felét tették ki. A szakközépiskolások 30, a szakiskolák diákjai pedig 19 százalékát adták a közoktatásban tanuló képviselőjelölteknek.

A diák képviselőjelöltek eloszlása az iskolatípusok presztízsrangsorát követi, ebből következően az az iskolatípus (a szakiskola) számíthatott a leggyengébb képviseletre, amely a legtöbb változás – és így a legtöbb probléma – elszenvedője, mivel tanulólét-

számát az oktatáspolitikai erőteljesen növelni, általános műveltségi tartalmát pedig csökkenteni igyekeznek. A korábbi kutatások szintén a szakiskolások tanulók alacsony részvételi hajlandóságára mutattak rá, hangsúlyozva, hogy az alacsony társadalmi aktivitás erősen összefügg a társadalmi-kulturális háttérrel (lásd Szabó–Örkény 1998; Csáki 2009b; Cross 2013).

Az összes képviselőjelölt 56 százalékát választották meg (119 fő), a diákjelöltek körében ez az arány 53 százalék (105 fő) volt. Az eredmények alapján a fiatal választók a diákok közül a fiúkat (56 százalék) jobban preferálták a lányoknál (44 százalék), de a megválasztott képviselőtestületben a nők aránya így is messze felülmúlja az országgyűlést, ahol a női képviselők csupán 10 százalékban vannak jelen (Koncz 2014).

A kisvárosokban és községekben élő diákok képviselőjelöltjeinek mindössze 37 százalékát választották képviselővé, mutatván mekkora előny a nagyság. Az viszont, hogy nem egyedül a nagyság számít, abból látszik, hogy a megyeszékhelyek jelöltjei csak épp az átlagos bekerülési rátát érték el (53 százalék), míg a közepes városok jelöltjei 80 százalékban voltak sikeresek (1. ábra). Van anekdotikus alapunk feltételezni, hogy ezeken a helyeken az iskolák kevésbé igazodnak a politikai vonalakhoz, a saját feltételeik javítása érdekében

3. ábra: Az öt legfontosabb közé sorolt témák relatív gyakorisága

minden adódó lehetőséget megragadnak – és ki tudja nem lesz-e ilyen lehetőség éppen ebben az új diákszervezetben? Tapasztaltuk, hogy míg egyes iskolák határozottan elzárkóznak a Független Diákszemlélettől, mások jelölteket támogatnak és segítenek be.¹¹

A középiskolás diákjelöltek közül legnagyobb arányban a gimnazisták kerültek be a diákszemléletbe tovább növelve túlsúlyukat, míg a szakközépiskolásoknak csupán harmadát választották meg. A szakiskolásoknak közel felét képviselővé választották, megtartva ezzel arányos reprezentációjukat (2. ábra).

A gimnazisták túlsúlya és a szakközépiskolások alulreprezentáltsága tartalmi aránytalanságot is jelent az érdekképviseletben. Hiába működött az FDP-ben kistérségi és szociális bizottság, amely komoly javaslatot tett a szakmai gyakorlat félévek közötti beosztására a szakma jobb megtanulása céljából, a gimnazista túlsúlyú plénum ezt az érvelést nem tudta követni, így ezt az érdemi javaslatot nem fogadta el, csak egy semmitmondó „javítani kell a képzés minőségét” állásfoglalást.

Összességében a makroszociológiai jellemzők azt mutatják, hogy egy olyan rétegzett társadalomban, mint amilyen a magyar társadalom, még a Független Diákszemlélet sem „függetlenítheti” magát az előnyök és hátrányok egyenlőtlen eloszlásától. A hátrányosabb helyeken lakóknak, az alacsonyabb presztízsű iskolatípusokban tanulóknak kimutathatóan kisebb esélyük van a megválasztásra és érdekeik képviseletére. Ez nem a Független Diákszemlélet vagy a Szervezőbizottság hibája, hanem a társadalmi determinizmus erősségének a jele, amelyet a szervezők csupán enyhíteni képesek.¹²

A Független Diákszemlélet oktatáspolitikai reformokat célzó követelése

Vannak-e a választóknak ilyen követelése, és ezeket képviseli-e a Független Diákszemlélet? Erre a kérdésre nem tudunk szabatos választ adni. Úgy próbálhatjuk közelíteni a választ, hogy összevetjük a potenciális választók preferenciáit – amelyeket a Szervezőbizottság által közzétett internetes kérdőívben fejeztek ki¹³ – a képviselők által bemutatkozó nyilatkozataikban mintegy programszerűen meghirdetett témákkal.

A kérdőívben felkínált problémák között hat olyan volt, amelyet a „választóknak” legalább 30 százaléka az öt legfontosabb közé sorolt. A válaszoló diákok 35–50 százaléka sorolta az öt legfontosabb ügy közé az iskolák felszereltségét, a kilenc órás kezdést, a túl magas óraszámokat, a nyelvvizsgákat – amiben semmi meglepő nincs (3. ábra). Két meglepetést mutatnak a válaszok: hiányoznak a legfontosabbak közül a közéleti színtereken leginkább forgó témák (tankönyvpiac, szegregáció, gyermekvédelmi rendszer stb.), viszont 30 százaléka a legfontosabb öt probléma között látja a diákönkormányzatok helyzetét és a diákok sérelmeinek megoldását. A választói kérdőív alapján úgy tűnik, hogy a középiskolás fiatalok az életüket általánosabb elvek szintjén, távolabbról befolyásoló tényezőknek kisebb jelentőséget tulajdonítanak, mint a mindennapjaikat közvetlenül befolyásoló tényezőknek (túlterheltség, tananyag, órarendi nehézségek).

¹¹ Az FDP környezetének reakciói nem tartoztak az ELTE OITK kutatásának tárgyai közé, viszont jelzik, hogy mennyi érdekes nyitott kérdés maradt egy évnnyi kutatás után is.

¹² A következő, 2016–2017-es ciklus előkészítésében a Szervezőbizottságnak sikerült jelentősen növelnie az észak-magyarországi és az észak-alföldi régiókból jelentkező képviselőjelöltek számát.

¹³ A Szervezőbizottság által kiküldött kérdőív 37 item közül az 5 legfontosabbat kérte megjelölni.

Megválasztott képviselők ugyanakkor érzékenynek bizonyultak ezekre a távolabbi tényezőkre, továbbá eltérés mutatkozik az oktatásügyben történt államosítási lépések megítélésében is. A megválasztott képviselők bemutatkozó szövegeiben, és későbbi plenáris vitáiban is erőteljesebben jelent meg az államosítás bírálata, olykor lényegi megkérdőjelezése, míg e téma a választók fontossági rangsorának csupán a végén szerepelt.

A fontos dolgok kiemelésének a Független Diákszemélyiségmegőrzési Bizottság megfelelt: képviselői már a 2014-2015. évi ciklusban legalább öt diákjogvédő határozatot hoztak, és az érdekvédelem függetlenségének elnyerésére végül a következő javaslatot tették: *„Az EMMI tegyen meg mindent annak érdekében, hogy az iskolai diákönkormányzatokat az iskolák maguktól független, különálló szervezetként kezeljék, és semmiképpen se rendeljék az iskola alá.”* (31/2015) Az EMMI válaszában egyértelműen jelezte, hogy itt az FDP falba ütközik: *„Az iskolai diákönkormányzatok az iskola szervezetén belül az iskola diákjainak képviselőit látják el. Semmiképpen sem tekinthető iskolán kívüli szervezetnek.”* Az állam tehát elképzelhetetlennek tartja, hogy az iskolákban olyan független diákszervezet képviselje a diákokat, amilyen országos szinten a Független Diákszemélyiségmegőrzési Bizottság. Ha ez a kérdés ebben a formában többször nem is merült fel azóta, az iskolai demokrácia és a diákjogok problémáinak tárgyalására a függetlenül megválasztott diákok külön bizottságot hoztak létre a 2015–2016-os parlamenti ciklusban, és a 2016-2017. évi ciklusban is. Különösen az utóbbi ciklusban tettek még sok, bizottságon kívüli javaslatot is a diákok jogtudatosságának fejlesztésére.

Úgy tűnik, hogy a demokrácia és a diákjogok követeléseinek még nyomatékosabbá válása összefüggésben lehet azzal, hogy 2016 ismét az oktatásügyi kritikai mozgalmak fellendülésének – a Tanítanéki megalakulásának, a Civil Közoktatási Platform létrehozásának – éve, amelyre az iskolák jelentős része pozitívan reagált, s ezekben az iskolákban oktatáspolitikailag a DÖK is aktívabbá vált. A Független Diákszemélyiségmegőrzési Bizottság képviselői közé ebben a ciklusban nagyobb számban jelentkezték és kerültek be aktív DÖK-elnökök és városi képviselők. Ez az elégedetlenség fokozódásának jeleként értelmezhető, ugyanakkor olyan szervezési tapasztalatot hoz be a Független Diákszemélyiségmegőrzési Bizottságba, amely az előző ciklusban nem volt jelen. Úgy tekinthetjük, hogy a képviselők egy jelentős része „duplán kiválogatott elit”: egyrészt keresztülment azon a részben informális, részben formális válogatáson, aminek eredményeképpen iskolájának tanárai és tanulói alkalmasnak találták helyi vezetőnek és képviselőnek, másrészt bemutatkozása, „programja” alapján bizalmat szavazott neki az FDP ismeretlen diákokból álló választói köre. Az általános oktatáspolitikai helyzeten túl valószínűleg ennek is köszönhető az FDP nagyobb aktivitása és a diákjogokra való fokozottabb érzékenysége ebben a ciklusban.

Összefoglalás

A Független Diákszemélyiségmegőrzési Bizottság egy valóban alulról szerveződő, tényleges problémákra reflektáló autentikus diákmozgalom, amely napirendjére tűzte az oktatás mélyreható átalakítását. Olyan diákok színrelépése, akiknek az internet révén sikerült törvényes keretek között egy teljesen önálló, senkitől sem ellenőrzött diákképviselőlet létrehozni Magyarországon, s akik újra feltalálták maguknak az általános, titkos és egyenlő választójogot a diákérdekek kifejezésére. Jelenlétükkel és tevékenységükkel hozzájárulnak mind a demokrácia terjesztéséhez, mind a diákok oktatáspolitikai érzékenységének fejlesztéséhez.

IRODALOM

- BOURDIEU, P. – PASSERON, J. C. (1970) *La reproduction*. Paris, Editions de Minuit.
- CSÁKÓ M. (2009a) Demokráciára nevelés az iskolában. In: SOMLAI P. – SURÁNYI B. – TARDOS R. & VÁSÁRHELYI M. (eds) *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest, Pallas. pp. 155–188.
- CSÁKÓ M. (2009b) Vázlat a szakmunkástanulók politikai szocializációjáról. *Új Pedagógiai Szemle*, 10. pp. 36–45.
- KONCZ K. (2014) Nők a parlamentben, 1990–2014. *Statisztikai Szemle*, 92/6. pp. 513–540.
- OROSS D. (2013) Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: SZÉKELY L. (ed.) *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont. pp. 283–315.
- SZABÓ I. (2000) *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.
- SZABÓ I. (2009) *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- SZABÓ I. – ÖRKÉNY A. (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány.

Ellenállás és kreativitás – két franciaországi mozgalom összehasonlítása

KÖRÖSI ZSUZSA

Université Paris XIII.

Frédéric Lordon a munkatörvénykönyv reformja elleni tiltakozás idején, 2016. februárban született *Nuit debout* urbánus ifjúsági mozgalmat elemezte áprilisban a politikai alany és tárgy, a horizontalitás és vertikálitás, továbbá a mozgalomnak a képviseleti demokráciához való viszonya szempontjából. Nyomában összehasonlítjuk ezt a mozgalmat egy körülbelül tízéves múlttal rendelkező, elsősorban vidéken kialakult és tevékenykedő másik ifjúsági mozgalommal, a ZAD-dal. Mi ennek a két mozgalomnak a múlthoz, az azt megszünteni akaró neoliberális erőkhöz (ellenállás) és a jövőhöz (kreativitás) való viszonya?

Kulcsszavak: *Nuit debout*, ZAD, Franciaország, ifjúság, mozgalmak, összehasonlítás

The urban youth movement *Nuit debout*, born in February 2016 as a protest movement against the amendment of the Labour Law, was analysed in April by Frédéric Lordon with respect to political subject and object, horizontality and verticality and the movement's attitude to representative democracy. Following him we compare this movement with ZAD, another youth movement which was launched about ten years ago in the countryside. How do these movements relate to the past, and to the neoliberal forces fighting to destroy it (resistance), and to the future (creativity)?

Keywords: *Nuit debout*, ZAD, France, youth, movements, comparison

Mi vagyunk a történelem első nemzedéke, akik tudatában vagyunk, hogy sorsunk szorosan összefonódik a Földgolyó klíma- és ökológiai jövőjével. Mi vagyunk az elsők, akik születésünk óta együtt élünk az élővilág fajainak tömeges kiirtásával és a haladás ideológiájának kudarcával. Míg elődeink nagyrészt beérték az „*utánunk* az özönvíz” lanyha gesztusával, mi tudjuk, hogy már „*velünk* az özönvíz”. De nem fogjuk az életünket arra herdálni, hogy a gátakat helyreállítsuk és a mentőcsónakokat gyártssuk azért, hogy néhányan menthessék a bőrüket a teljes összeomlásban.

COSMA SALÉ: *Chroniques de la Zone libre, des Zad au maquis*
(2016)

Cikkünk címe utalás Florence Aubenas és Miguel Benasayag *Résister c'est créer* (Ellenállni, más szóval alkotni) című, nagy visszhangot keltett könyvére.¹ Esszéjükben a társszerzők a 90-es évek óta kialakult mozgalmakat elemezve felvázolják az északi és déli „globalizációellenes” társadalmi mozgalmak jellemzőit. Az ezekből kinőtt „új radikalizmus” terminológiája nagyon változó mozgalmakat takar, efemer és hosszú távban gondolkozó, tiltakozó és egyszerűen pragmatikus mozgalmakat egyaránt. Ami közös bennük, az explicit vagy implicit szakítás a nyolcvanas évek végén meghirdetett és uralkodóvá vált individualizmussal,² valamint a neoliberalizmus mint meghaladhatatlan szellemi és politikai horizont elvetése. Szakítanak a tiltakozás régi formáival is: nem egy előre meghatározott társadalmi modell vagy pártok előírásai diktálják tevékenységüket; a „kapcsolat vágya” vezérli őket a világ legkülönbözőbb pontjain; a sokféleségben lelt élvezet alternatíváját állítják szembe a 20. század vég és a 21. század elő kapitalizmusának uniformizált és centralizált világával.

Két franciaországi mozgalom, a ZAD és a *Nuit debout* összehasonlítását szeretném az alábbiakban megkísérelni. Mindkettő az öt kontinensen létrejött, Aubenas és Benasayag által elemzett, többé-kevésbé tartós társadalmi mozgalmak örökmozgó „csillagködének” része.

A két mozgalom közül egyik sem vallja magát igazán ifjúsági mozgalomnak; nem életkorhoz, az ifjúság specifikus életkörülményeihez kötődő, abból kinövő, hanem életkortól független, általános társadalmi problémákhoz kapcsolódnak. Sőt, az intergenerációs elv, az „idősebbek” szívesen látása, része a hangoztatott alapelveknek. Annyiban tekinthető mégis ifjúsági mozgalomnak, amennyiben egyrészt a fiatalok elsöprő többségben vesznek részt benne, másrészt mindkét mozgalmon belül a fiatalok határozzák meg a kommunikáció stílusát és eszközeit.³

Nem tudok arról, hogy akár a ZAD-okban, akár a *Nuit debout*-kon a mozgalom generáció szempontjából való megítélése vita tárgyát képezte volna, de valószínűnek tartom, hogy úgy a *Nuit debout*-ban részt vevő fiatalok, szellemi és fizikai dolgozók, szakszervezeti és egyesületi felelősök, gimnazisták, egyetemi hallgatók, mint a ZAD-ok fiataljai, felismerik, amit Frédéric Lordon, a *Nuit debout*-mozgalmat közelről figyelő és elemző filozófus közgazdász egy 2016-os interjújában⁴ kifejti; nevezetesen, hogy egy mozgalom „ifjúsági” mozgalomként való kezelése segíti az establishment-et és a médiát abban, hogy a mozgalom létét és az általa felvetett kérdéseket a szimpatizáns, a megértő, sőt nosztalgikus „majd-benő-a-fejük-lágya” magatartással kezeljék, és ezáltal minimalizálják a kérdések, követelések fontosságát, kihúzzák a mozgalom méregfogát. Az „ifjúsági” jelző Franciaországban tehát egyfajta pozitív megbélyegzés, amelyet el akarnak kerülni.

¹ Aubenas–Benasayag 2003.

² „There is no such thing as society. There are individual men and women, and there are families.” (A társadalom nem létezik, egyedi férfiak, nők és családok vannak.) Margaret Thatcher, *The Sunday Times*, 1987. október 3.

³ Salé 2016: 65.

⁴ Lordon 2016a.

Az elemzők⁵ és a közvélemény számára is evidens, hogy a fiatalok mozgalmáról van szó. Gaël Brustier a *Nuit debout*-ról írva megállapítja: „A mozgalom jelenleg a metropolok globalizációhoz kapcsolódó ifjúságát képviseli; a metropolokét, ahol a javak megtermelése történik, de amelyek eszközeikkel egyben a legkiáltóbb egyenlőtlenségek színhelyei, és ahol – itt a fővárosról van szó –, az intézményes hatalom és a nagy médiumok többsége működik.”⁶ De megállapítása a ZAD-okra is igaz. A globalizáció hatásai egyrészt a francia vidék mindennapjait is intenzíven áthatják, másrészt a vidéki területeken kialakult ZAD-ok fiataljai gyakran városokból jönnek, harmadrészt a kommunikáció modern eszközei révén napi szinten tájékozottak az országban, a nagyvárosokban történetekről.

Kezdjük a két mozgalom bemutatásával.

A ZAD

A ZAD a „zone á défendre” (védelmet érdemlő terület) szavak rövidítése, és megegyezik egy másik rövidítéssel, amelyet „kiforgat”, „kisajátít”. Amire utal, az a területrendezés szó-kincsében használatos egyik fogalom, a „zone d’aménagement différencié, ZAD” (rendezésre szánt, rendezésre váró terület). Az adminisztratív zsargon eme kategóriája nagyszabású, gyakran túlméretezett, a megvalósítás során előre felmérhető környezetvédelmi károk miatt széles körben vitatott megyei, regionális, országos terveket takar. Az ezek ellen fellépő ZAD-ok, a „zones á défendre” radikális válaszok a környezetvédelem (biodiverzitás, klímafelmelegedés, talaj- levegő- és vízszennyeződés stb.) és a helyi élelmiszertermelés szempontjaiból megkérdőjelezett területrendezési tervekre. Kezdetben volt az eredeti fogalom *nyelvi* „elfoglalása”, utána jött a „védelemre szoruló területek” fizikai megvédése, elfoglalása.

A továbbiakban a ZAD-ot csak mint a „zone á défendre” (védelmet érdemlő terület) mozgalom nevét fogom használni. Egy másik neologizmus: a mozgalom akcióinak résztvevőit (a francia *zadistes* szó alapján) zadistáknak hívom.

A zadisták a beépítésre, lebetonozásra szánt területeken letelepednek, gyökeret eresztnek a tervek kezdeti munkálatai előtt vagy azok kezdetén. Néhány emblematikus ZAD: új repülőtér építése Nantes mellett (Notre-Dame-des-Landes) a régi kibővítése helyett, a 12 hektárt elárasztó gát (Sivens), a 80 000 m³ atomhulladék 500 méter mélységben történő eltemetése (Bure). A zadisták célja, tevékenysége a termőföldek vagy magas ökológiai értékkel rendelkező területek testükkel való megvédése.

Az odatelepedés stratégiai fontosságú: a helyi tiltakozás megerősítése, az otlétükkel, ott felépített településeikkel, kertjeikkel, állataikkal, műhelyeikkel azoknak az értékeknek a növelése, amelyeket egy, a hatóságok által elfogadott, karhatalmi erővel megtárgyalt, gazdasági szempontokból széles körben bírált megaprojekt lerombolásra ítélt. A területek védelme során ZAD-ok több harci összecsapást éltek meg a rendőrséggel,

⁵ Marlière 2016: „Ez egy generációs mozgalom: fiatalok a szócnokok. A saját nyelvükön beszélnek, a saját kommunikációs eszközeikkel érintkeznek egymással, és maguk határozzák meg a viták szabályait. Igazuk van, mert békés időkben ki figyel oda a fiatalokra? Ki tartja tiszteletben ezeket a fiatalokat, amikor lerobbant állapotú egyetemi épületekbe küldik őket tanulni, ki ismeri el az apró munkákból tengődés kínzódsait, a rájuk váró rövid, bizonytalan munkákat és a munkanélküliséget? Érthető, hogy ez az ifjúság bizalmatlan a pártokkal és a hivatásos politikusokkal szemben.” – A francia nyelvű szövegeket – itt és a többi idézetben is – saját fordításunkban közöljük. (K. Zs.)

⁶ Brustier 2016.

amelyek során a zadistáknak alkalmuk nyílt a „tanfolyamjaikon” elsajátított, öngyártású logisztikai és harci eszközök alkalmazására.

A legtöbb ZAD, néhány urbanizált területtől (Rouen, Décines-Charpieu) eltekintve, vidéken alakult ki. Az első 2010-ben Notre-Dame-des-Landes-ban, Nantes mellett jött létre. Jelenleg megközelítően 10–15 ZAD létezik Franciaországban.

A zadisták egy része nomád. ZAD-ról ZAD-ra járnak az országot aszerint, hogy a területek melyikén éleződik ki a harc és van szükség az ellenállás, a hatóságok katonai és rendőri erők bevetésével történő kiűritési, építéskezdesi lépéseivel szembeni ellenállás megerősítésére.

2012 őszén Notre-Dame-des-Landes-ban – a „César 44”-nek keresztelt katonai kiűritési művelet megakadályozásában – a „Haver 44”-re keresztelt ellenállási tüntetésen 23 parlamenti képviselő és az ország minden tájáról összegyűlt mintegy 42 000 tüntető vett részt. A kormány ideiglenesen visszakozott.⁷

Itt nincs hely Notre-Dame-des-Landes és a többi ZAD történetének ismertetésére. Két tényre szorítok. Az egyik, Notre-Dames-des-Landes-ot mindmáig nem sikerült kiűriteni, és a régi kibővítése helyett az új repülőtér felépítésével szembeni, hét éve tartó ellenállást megtörni. A zadistáknak és az ország minden részéből buszokkal érkező, tízezreket számoló támogatóknak valamennyi betervezett katonai akciót sikerült megakadályozniuk. A másik, a sivensi gátépítési terv meghiúsítására létrejött ZAD tragikus vége. 2014. október 26-án a karhatalom egy új típusú, addig ismeretlen taktikával és addig még nem tapasztalt agresszív hadi eszközökkel támadta a zadistákat. A filmezett összecsapásnak egy halálos áldozata lett. Önmagában ez a tény, plusz a köztársasági elnök és a környezetvédelmi miniszter hideg, közömbös magatartása olyan tiltakozást váltott ki, hogy a kormány előbb felfüggesztette a gátépítést, majd egy évvel később, 2015 decemberében véglegesen elállt a gát tervétől. Ezt megerősíti a 2016 júliusában meghozott kormányrendelet.

Ez a tragédiával párosult győzelem azonban nem jelenti a ZAD-ok létjogosultságának megszűnését; gomba módra újabb és újabb „védelemre szoruló területek” ütik fel a fejüket.

A *Nuit debout*

A név magyar megfelelője a hónapok során változott. Amikor elindult, 2016. március 31-én, akkor még „átvirrasztott éjszaka”-val fordíthattuk, később, amikor átterjedt a vidéki városokra, akkor a *debout* szó felszólító jelentése került előtérbe, így „Talpra éjszaka!”, „Talpra Grenoble!”, „Talpra Strasszбург!” stb. lett a megfelelőbb fordítás. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért, a francia szópart fogom használni.

Az első *Nuit debout* a munkatörvénykönyv reformja elleni, március 31-ei, több száz-ezer embert megmozgató tüntetést követő tömeggyűlés volt Párizsban, a Köztársaság téren. François Ruffin újságíró és dokumentumfilm-rendező felhívására a tüntetés végén a tüntetők nem széledtek szét, hanem a Köztársaság téren találkoztak. Ettől a naptól kezdve július végéig Párizs e gazdag történettel rendelkező tere és a mellette lévő szakszervezeti gyűlésterem Párizs lüktető szíve lett: hétköznapiakon délutántól késő éjsza-

⁷ Kempf 2014: 59–69.

kaíg, hétfvégenként egész nap és éjszaka viták, „közgyűlések”, tematikus „bizottságok”, a „harcok találkozása” és az ezekhez kapcsolódó színházak, koncertek színterévé vált.

A mozgalom hamar kinőtte a kezdeményezők terveit, és önálló életet kezdett élni. A munkatörvénykönyv reformja és az ellene folytatott heti tüntetések tematikáján túlmenően a Köztársaság tér estéről estére számos más, a fiatalok számára égető téma megvitatásának fóruma lett.

A *Nuit debout*-mozgalom Párizs után futótűzként elterjedt az országban és Franciaország határán túl. A Wikipédia *Nuit debout* oldala 177 riportot, elemzést, interjút és Párizson kívül 17 külváros, 117 vidéki nagy-, közép- és kisváros, külföldön pedig 7 országban 11 *Nuit debout*-t referál.⁸ (Utolsó konzultáció 2017. január 17-én.)

Szociológusok, politológusok, filozófusok elemezték a résztvevők társadalmi hovatartozását. Ezekből világossá válik, hogy a nagy többség viszonylag homogén réteg, az urbánus, felsőfokú diplomák ellenére munkanélküli vagy rövid, bizonytalan munkák között lavírozó húszas, harmincas éveiben lévő fiatalok. Frédéric Lordon hangsúlyozza, hogy a *Nuit debout*-mozgalom lehetővé teheti ezeknek a fiataloknak és a dolgozókat képviselő szakszervezeteknek az egymásra találását. „Elsősorban a városközpontok aktivista baloldala és a munkások szakszervezetei közötti elhatároltságra gondolok. Eme akadályok ellenére, az együttműködésnek objektív alapja van, éspedig az említett rétegek bérvizsgálata. Egymásra találásukat nagyban megkönnyíti az, hogy a neoliberalizmus vakon és egyöntetűen mindenkit maga alá hengerel, beleértve saját társadalmi bázisát is. Elsősorban a diákokra, a kapitalizmus jövődöbéli vezetőire gondolok, akiket a munka világába való beilleszkedés akadályozásán keresztül, a rendszer létbizonytalanságra ítél.”⁹

A *Nuit debout*-mozgalom mindössze négy hónapig tartott. David Graeber,¹⁰ a mozgalmat Párizsban figyelő amerikai antropológus, egy áprilisi gyűlés meghívottja mondta, hogy az *Occupy Wall Street* lehetővé tette más, későbbi, távoli országokban, városokban (Hong Kong, Isztambul, Takszim tere) kialakult mozgalmak létrejöttét. Megállapítása mélyebb tanulmányokat igényel, de ha hipotézisként elfogadjuk, akkor feltehetjük a kérdést, de csak később kapunk majd rá választ, hogy milyen nyomokat hagyott a *Nuit debout* Franciaország és a nemzetközi mozgalmak „csillagködében”.

A hétéves múlttal rendelkező ZAD-mozgalmat és a négy hónapig tartó *Nuit debout*-t az alábbiakban két szempontból szeretném elemezni és összehasonlítani:

1. a ZAD-ok és *Nuit debout*-k szellemi forrásai,
2. a képviselői demokrácia megkérdőjelezése.

1. Szellemi források

Egy 27 éves zadista, Cosma Salé (álnév) *Chroniques de la Zone libre, des Zad au maquis* (A szabad zóna krónikái, a ZAD-októl a maquis-ig) című, 2016-ban megjelent¹¹ második könyvből sokat megtudunk arról a filozófiáról, amelyet a védelmet érdemlő területeken folytatott harc alakít ki a zadistákban, illetve fordítva, amely a ZAD-ok kialakulásában

⁸ Lásd Körösi Zsuzsa heti helyszíni tudósításai: <http://gepnarancs.hu/2016/05/vigyazo-szemetek-most-is-parizsra-vessetek/>

⁹ Lordon 2016a.

¹⁰ Cresci–Girard 2016.

¹¹ Salé 2016.

szerepet játszott, játszik. A zadisták elsősorban a természetet védik a produktivizmus, a gazdasági növekedés és kompetíció „über alles” mantráját valló, azt hajszólo ipari társadalmak természetölő hatásaival szemben.¹² Salé két referenciát idéz könyvében. Az egyik a *Life in the Woods* és a *Civil Disobedience* írója, a Ghandira, Martin Buberre, Martin Luther Kingre nagy hatást gyakorló 19. századi amerikai filozófus költő, Henry-David Thoreau.¹³ A másik a mexikói Chiapas zapatistáinak mozgalma.¹⁴ Thoreau a természettel való azonosulásra, és mint könyvének címe – *Civil Disobedience* – jelzi, a természetet rombolókkal szembeni polgári ellenállásra hív fel; a zapatistákra való utalás pedig a neoliberalis etikával, a neoliberalizmus uralmával való radikális szakításról tanúskodik.¹⁵

Cosma Salé könyvét áthatja a tér szimbolikája, a területrendező tere és a „mi terünk” radikális megkülönböztetése. „»A területrendező« világában a teret a [szakmai] gyakorlatok határozzák meg, a tevékenység strukturálja, ezek adnak neki értelmet, funkciót. A helyet a hasznossága szempontjából ítélik meg. »Potencialitásának maximalizálása« érdekli őket. Ami nem felel meg a hasznosság elvének, vagy ami ellentétes használat, ellenjavallat, annak elejét kell venni. Nálunk a szomszédos erdőt a gyakorlatok és érzelmek leírhatatlan sűrűsége tartja életben, ami csak a miénk. A területrendezési tervekben lesimított terekkel mi a világok komplexitását állítjuk szembe.”¹⁶

A tér személyes földrajza visszatérő motívum a könyvben. „Mivel az ellenállás helyzetei ma földrajzi helyzetek, ezért a tájékozódási érzéket mi harcművészetté alakítottuk át. Ahhoz, hogy egy területen felismerjük a különböző tereket, érzéki térképekhez, a történelem hagyta nyomokhoz, a tanuk elbeszéléseihez, a nagyon élő csillagok fényéhez folyamodunk. Az iránytűnk a harc értelme, északunk a meggyőződés a közös és megújuló erő létezéséről.”¹⁷

¹² „C’est cette reconquête imaginaire que nous vivons, ensemble ou pour soi-même, le soir venu, en zone libre, quand la forêt se revêt de silence et de brume. La bataille que nous menons est aussi une bataille de symboles, de représentations et d’espérance. En défendant les broussailles, nous défendons des terres fertiles de nos imaginations, les friches secrètes de nos rêves, les landes encore à découvrir. En protégeant des zones destinées au profit, nous proclamons la nécessité ultime d’espaces immarchandables.” (A képzelet visszahódítását éljük meg a szabad zónában, amikor jön az este és az erdő csendbe és párába öltözik. A bozótot védve képzeletünk termékeny földjét védjük, álmaink titkos új hajtásait, a még felfedezendő földeket. A profitnak szánt zónákat védve a nem forgalmazható terek végső szükségességét deklaráljuk.) Salé 2016: 75.

¹³ Salé 2016: 29, 59. – A Thoreau-művek magyarul egy kötetben: Walden – A polgári engedetlenség iránti kötelességről. Budapest, Fekete Sas Kiadó, 2008.

¹⁴ Salé 2016: 44.

¹⁵ „À ceux qui nous demandent ce que nous faisons de notre vie, comme pour nous extorquer une obéissance constructive et froide, une lettre de motivation, ce livre est à la fois une ébauche de réponse, une pirouette affective et une invitation – pourquoi pas? – à transgresser ce qu’il y a de polissé et d’indecent dans toute approche quantitative, une invitation à boxer avec nous l’esprit du monde contemporain, à rejoindre les bosquets où nous vivons déjà, à goûter avec nous l’air libre de la zone, à se mouiller à nos côtés dans le tumulte des crues, à venir voir ce qu’il reste de ciel.” (Akik hideg és konstruktív engedelmességre akarnak rávenni azt kérdezvén, mit csinálunk az életünkkel, ez a könyv egyfajta motivációs levél, egyszerre vázlata a válasznak, érzelmes piruett és felhívás – miért is ne? – mindannak az áthágására, ami lesimított és illetlen az egész kvantitatív megközelítésben, hogy verjék velünk együtt a mai világ szellemét, csatlakozzanak azokhoz, akik már a bozótban élnek, ízleljék meg velünk a zóna szabad levegőjét, ázzanak át velünk a nyers növényzettől, és nézzék meg, ami maradt az égből.) Salé 2016: 14.

¹⁶ Salé 2016: 46.

¹⁷ Salé 2016: 37, 82, 137.

Sandra Laugier a *Nuit debout*-ról írja azt, ami a ZAD-mozgalomra is teljes egészében alkalmazható, hogy a térnek, a közterületnek a mozgalom által történő elfoglalása egyet jelent annak a kimondásával, hogy ez a terület *mindenkié*.¹⁸ A *Nuit debout*-k és a ZAD-ok mozgási terei alapvetően különböznek: az előbbieket a lebetonozott várost tekintik magukénak, a ZAD-ok tere természet. Szimbolikája, a tér által meghatározott akciók jellege különbözik a két mozgalomban, de a különbségek ellenére a két mozgalom megegyezik abban, hogy a cél: rányomni a bélyegüket az elfoglalt terre, az ellenállás terére, és ezt a „bélyeget” elismertetni a hatalommal, a hatóságokkal.

A két mozgalom térhez való viszonya felidézi a késői 60-as években született és ma is termékeny „radikális földrajz” (radical geography) elméletét és gyakorlatát. Teoretikusai Franciaországban Henri Lefebvre,¹⁹ Angliában és az Egyesült Államokban David Harvey,²⁰ Richard Peet,²¹ William Bunge,²² Alexander Merrifield,²³ valamint az *Antipode* című folyóirat körül csoportosult értelmiségiek, geográfusok, szociológusok és filozófusok.

A „radikális földrajz”, „radikális kartográfia” elmélete a hagyományos kvantitatív human földrajz tudományos „objektivitásának” kritikája köré épül. Teoretikusai számára a kvantitatív módszerek nemcsak *deskriptív*, leíró, hanem *preskriptív*, előíró értékűek. Felismerik, hogy a területrendezések során a kvantitatív földrajz módszerei, eredményei, földrajzi összefüggések manipulálása a közigazgatás és magánszektor kezében hogyan szolgálják a közösségi terek kisajátítását, az egyéni szabadságjogok és a törvények megkerülését, a társadalmi és faji szegregáció legális kialakítását, létrejöttét úgy Detroit-ban, mint federális szinten az *Urban Renewal* program keretében. Az „új földrajz” ezzel szemben bevonja a tanulmányozott területek lakóit, és a földrajzot mint tudományt hozzáférhetővé teszi számukra. A cél, hogy az adott földrajzi terület ismerete, konfliktusok estén, hozzájáruljon a lakosságnak a hatóságokkal szemben folytatott tárgyalásaik, harcuk, az *empowerment* sikeréhez. A Bunge (1971) által 1969-ben létrehozott *Detroit Geographical Expedition and Institute* célja Detroit marginalizált fekete lakóinak a felkészítése, autonómiájuk növelése földrajzi és kartográfiai ismeretekkel, hogy a legyengült önkormányzat tehetetlenségével szemben ezekkel az ismeretekkel konkrétan hatni tudjanak a helyi politikára a tömegközlekedés, az egészségellátás stb. területein.

Az intellektuális szál, kapcsolat nyilvánvalónak tűnik, de mivel közvetlen utalást nem találtam se a ZAD-oknál se a *Nuit debout*-knál a radikális földrajz ismert szerzőire, illetve a Detroit Geographical Expedition and Institute tevékenységére, ezért egyelőre tekintsük ezt a kapcsolódást hipotézisnek.

2. A képviselői demokrácia válsága, megkérdőjelezése

A Notre-Dame-des-Landes repülőtér tervének és az ott kialakult ZAD-nak szentelt könyvében Hervé Kempf írja: „A terv technikai gyengeségei és az erőszak, amellyel azt a [kormány] megkísérli ráerőszakolni a lakosságra, a demokratikus rendszer jelenlegi

¹⁸ Laugier 2016.

¹⁹ Lefebvre 1974.

²⁰ Harvey 2001.

²¹ Peet 1977.

²² Bunge 1971.

²³ Merrifield 1995: 49–70.

betegségének tünete.”²⁴ Ugyanezt mondhatjuk a munkatörvénykönyv reformjáról, ami a *Nuit debout*-t elindította. Ez utóbbinál nem a törvényjavaslat technikai gyengeségéről van szó, hanem egy ideológiai választás gyakorlati megvalósításáról: arról, hogy a munkaadók érdekeit szabadabban érvényesítsék a munkavállalók jogainak korlátozásán keresztül. Az erőszak, amellyel a kormány 2016-ban rákényszerítette a tiltakozó dolgozókra, diákokra a törvényjavaslatot, két szinten működött: egyrészt karhatalmat vontak be a tiltakozások leverésére, másrészt kiiktatták a képviseleti demokrácia egyik alapkövét, a parlamentet.

Kempf Notre-Dame-des-Landes esetében lépésenként bemutatja a beteg demokrácia egyik módszerét a vitatott területrendezési tervek végigvitelében. A kormány eleget tesz a törvényben több szinten előírt nyilvános véleménykérési fórumok (technikai, gazdasági, környezetvédő szakértők, helyi lakosság, polgármesterek) összehívásának, de az ellenvéleményeket szisztematikusan figyelmen kívül hagyja a meghallgatásokat követő döntésben. Ha a különböző szinteken egyhangúan vagy nagy többségben negatív a vélemény, és az elégedetlenség hangot nyer (cikkek, tüntetések, internetpetíciók), akkor a kormány felkér egy neki elkötelezett szakemberekből álló bizottságot, amely garantáltan pozitív véleményt hoz nyilvánosságra, néhány, a kivitelezőket bizonyos pontokon óvatosságra intő tanáccsal a végén, amelynek nem lesz kötelező érvénye. A továbbiakban ez fog hivatkozási alapul szolgálni a terv továbbviteléhez. „Formális demokrácia, valóságos oligarchia”, írja Kempf: a stratégia „középpontjában a vita, valamint egy korábbi nemzedék által hozott döntés felülvizsgálásának megrögzött elutasítása áll”.²⁵

A munkatörvénykönyv reformja esetében hasonló volt a módszer. A kormány a reformjavaslattal egyetértő, a munkáltatókkal garantáltan kiegyező szakszervezetek kizárólagos meghallgatásával, az eltörlést követelő – jelentős többséget képviselő – szakszervezetek, parlamenti képviselők és a tömegtüntetéseken tiltakozó dolgozók véleményének mellőzésével, végül a parlamenti vita és szavazás két ízben történő kiiktatásával erőszakolta rá a reformot a lakosságra. A parlamenti vita és szavazás kétszer alkalmazott megkerülését az alkotmányra való hivatkozással legitimizálta, amely ezt kivételes esetekre engedélyezi. (A szocialista kormány öt év alatt összesen hat „kivételes” esetben kapcsolta ki a parlamentet döntései véghezvitelében, amivel sok jobboldali kormánnyal versenyezve rekordot állított fel az V. Köztársaság történetében.)

A zadisták és a *Nuit debout*-k fiatal résztvevőinek közös meggyőződése, hogy ez a formálissá vált képviseleti demokrácia őket nem képviseli. Nemcsak őket nem, hanem senkit sem, kivéve a választások útján hatalomra került nomenklatúrát. Számukra értelmét veszítette a szavazásokon való részvétel. Sandra Laugier a *Nuit debout*-k kapcsán elemzi a képviseleti demokrácia válságát. A képviseleti demokráciával szemben, az Occupy Wall Street-hez és a madridi Puerta del Sol Indignados-aihoz hasonlóan, párizsi és vidéki városok fiataljai egy újfajta, közvetlen demokráciát javasolnak, amelynek alapvető jellemzője a horizontalitás, a vezetők, a képviselők, a hierarchia hiánya. „Ezek a [városokban kialakult] tiltakozó mozgalmak nem annyira sajátos, egyedi követeléseket hordoznak – annak ellenére, hogy a munkatörvénykönyv reformját illető törvényjavaslat [visszavonása] fontos tét –, mint inkább elvek gyakorlatban való megvalósításáért harcolnak, nevezetesen, hogy a szabadságnak és egyenlőségnek legyen jelentése, ne legyenek üres

²⁴ Kempf 2014: 125.

²⁵ Uo.

szavak. [...] Egy demokratikus rendszerben élő fiatal számára a jogokkal való rendelkezés helyénvaló, de elégtelen absztrakció. [...] Ez a fentiekhez hasonló mozgalom azt mutatja, hogy a demokratikus rendszer nem oltja a [fiatalok] demokrácia iránti szomjúságát. Demisztifikálja a hagyományos politikai játékot.”²⁶

A nagyobb múlttal rendelkező ZAD-ok specifikus követelésekre, meghatározott területek megvédésére koncentrálnak, de náluk is a képviseleti demokráciától való elfordulás és a horizontalitás gyakorlata az alternatíva. A döntéseket kollektívan, hatalmi viszonyok elkerülésével hozzák meg. Az ő esetükben ennek stratégiai jelentése is van: „Nincs a mozgalomnak feje, tehát nem lehet lefejezni.”²⁷ „Ami itt kifejlődik, az egy másik demokrácia, delegálás, képviselők, szakemberek nélkül, közvetlen, az egyenlőségre épülő demokrácia.”²⁸ A képviselet hiánya, minden résztvevő egyéni felelőssége, a megegyezésen alapuló döntéshozatal, a résztvevők szerint a mozgalom dinamikájának kulcsa. (Ha nem alakul ki megegyezés, akkor a vitát elnapolják, gondolkodási időt kap mindenki, és később újra napirendre tűzik.) Ugyanakkor a résztvevők tevékenységi szabadsága egyénileg és csoportot alkotva kiterjedt. A közvetlen demokrácia itt kifejlesztett formája nem tökéletes és nem feszültségmentes, de évek óta működik. Nem bomlott fel a ZAD, nem hagyták el a zadisták.²⁹

A „nincs a mozgalomnak feje, tehát nem lehet lefejezni” elv egyik gyakorlati velejárója, hogy a zadisták névtelenek, illetve mindenki ugyanazt a keresztnevet viseli. Amikor 2011-ben Valogne-ban egy nukleáris hulladékot szállító vonat leblokkolása során a ZAD egyik szóvivőjét bíróság elé állították, döntés született, hogy a ZAD-on kívüli érintkezésekben mindenki a „Camille” névre fog hallgatni (amely keresztnev franciául lehet nőé is, férfié is). Ennek kettős célja van: az egyik belső cél a horizontalitás, hogy ne fejlődhesen ki az a hatalmi pozíció, amely szükségszerűen X vagy Y előtérbe kerüléséből adódik.³⁰ Másrészt védelmi funkciója van: elkerülhetővé teszi, hogy egy sajtónak adott nyilatkozat a 2011-eshez hasonló letartóztatáshoz vezessen.

Bizonyos szempontból a városokban teret talált *Nuit debout*-k komplexebb problémákat vetettek fel, mint a vidék ZAD-jai. Egyrészt születési körülményeik meglehetősen bonyolultabbak a ZAD-okénál. Másrészt a reform ellen tiltakozók szociológiai összetétele vegyesebb, mint a ZAD-oké: szakszervezeti vezetők, szakszervezeti és szakszervezeten kívüli dolgozók, a közép- és felsőfokú diplomások és a külvárosok magukra hagyott, létbizonytalanságba kényszerített résztvevői találkoztak egymással. Míg az előbbieket a harc klasszikus eszközeivel (az ország energiaforrásainak blokkolása, sztrájk) próbálták veszélyben lévő jogaikat védeni és a kormányt kényszeríteni a törvényjavaslat visszavonására, addig a *Nuit debout*-kon a fiatalok éjszakába nyúló vitákon járták a horizontalitás iskoláját. Noha a fiatalok közelről követték a szakszervezetek küzdelmét, a tüntetéseken tömegesen vettek részt, a szakszervezetek viszonyát a fiatalokkal szemben sokáig a közömbösség jellemezte.

²⁶ Laugier 2016.

²⁷ Kempf 2014: 128.

²⁸ Kempf 2014: 129.

²⁹ Uo.

³⁰ Kempf 2014: 85–86.

Frédéric Lordon „matrjosa-mozgalomnak” látja a *Nuit debout*-t, „a nagyobb célkitűzések kisebbeket foglalnak magukban. Konkrétan, az El Khomri³¹ törvény (közeli) visszavonásától a szociális köztársaság alkotmányának (távolabbi) megírásáig terjed, és köztük helyezkedik el egy sorozat közbenső elképzelés, amelyeket be kell erőszakolni a politikai vitákba, például a bankok kötelezését spekulatív tevékenységeik felszámolására, de említetnénk sok más hasonló horderejű célkitűzést.”³²

A ZAD-ok szociológiai összetétele jóval homogénebb, célja bizonyos szempontból egyszerűbb. A gazdasági növekedés és a produktivitásnövelés dogmáját patetikusan követő kormány környezetromboló, a CO₂ gáz kibocsátást és a klímafelmelegedést növelő, a helyi lakosok munka- és életfeltételeit veszélyeztető területrendezési terveinek, építkezéseinek leállítására, lehetetlenné tévése.

Míg a ZAD-ok évek során „bejáratt” közvetlen demokrácia és horizontalitás elvét tudtommal senki nem kérdőjelezte meg a szimpatizánsok táborában, addig a *Nuit-debout*-kon viszonylag korán felbukkant az az aggodalom, hogy pontosan a horizontalitás elve válhat akadályává annak, hogy a mozgalom elérje céljait és túlélje a nyári szünidőt. „Azzal a nehézséggel állunk szemben, hogy a következetes horizontalitással nem leszünk képesek túllépni az állandó közgyűlés szakaszán. Nincs hely a stratégiai vitára. A közgyűlés a politikai tárgy újraelsajátításának első momentumára, de nem rekedhetünk meg ezen a ponton. A stratégiai vitához szükség van egy különálló szervre, amely felelős lenne a közgyűlésnek. Ugyanígy szükség van arra, hogy a közgyűlésnek külön ülései legyenek ahhoz, hogy elkerüljük a dinamizmus lelohadását, az önszeretethez és regresszióba zuhanást.”³³ Lordon aggodalma emlékeztet Slavoj Žižek 2011. október 10-én mondott, híressé vált beszédének első mondataira az *Occupy Wall Street* fiataljai előtt: „Ne szeressetek bele önmagatokba. Nagyon jól érezzük itt magunkat, de ne felejtsetek el, a karnevál nem kerül sokba. A másnap a fontos, amikor visszatérünk a mindennapi életbe, és feltesszük a kérdést: megváltozott-e valami?”³⁴

A *Nuit debout*-mozgalom nem élte túl a nyári vakációt. Időnként találkozunk továbbra is a 2016 tavaszára emlékeztető aktivista standokkal, de a Köztársaság téri viták látogatottsága és intenzitása összehasonlíthatatlan a tavaszival. A hónapokig tartó tiltakozó tüntetéseken és sztrájkokban kimerült dolgozók visszatértek a munkapadokhoz.

Láttuk, úgy a ZAD-ok, mint a *Nuit debout*-k központi problematikája a képviselői demokrácia kiürülése és alternatívák keresése. A horizontalitás tűnik számukra hiteles alternatívának. A ZAD-ok esetében – a karhatalommal való ismétlődő összecsapások, egy haláleset, sok sebesülés ellenére –, a horizontalitás kísérlete hatékony, élhető, vonzó *modus vivendi* alakított ki a zadisták közösségeiben. A *Nuit debout*-k négyhónapos kísérlete a városi és politikailag, társadalmilag összetettebb kontextusban efemernek bizonyult. Hogy mi marad meg a négyhónapos pezsgésből, vitákból, majd később lesz érzékelhető.

³¹ Myriam El Khomri a munkatörvénykönyv reformjára vonatkozó törvényjavaslatot benyújtó munkaügyi miniszter neve.

³² Lordon 2016a.

³³ Lordon 2016b.

³⁴ http://www.google.hu/search?ie=UTF8&oe=UTF8&sourceid=navclient&gfs=1&q=zizek+occupy+w all+street+don%27t+fall+in+love+youtube&gws_rd=cr&ei=3o-EWMu-OIP7acyOntgH

IRODALOM

- AUBENAS, F. – BENASAYAG, M. (2003) *Résister c'est créer*. Paris, La découverte.
- BRUSTIER, G. (2016) Nuit Debout, un mouvement parti pour durer. *Slate France*, 14. 04. 2016.
- BUNGE, W. (1971) *Fitzgerald; Geography of a Revolution*. Cambridge, MA, Schenkman.
- CRESCI, V. – GIRARD, E. (2016) Nuit debout: bientôt des porte-parole élus ? *L'OBS*, 13. 04. 2016.
- HARVEY, D. (2001) *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. New York, Routledge.
- KEMPF, H. (2014) *Notre-Dames-des-Landes*. Paris, Seuil.
- LAUGIER, S. (2016) Nuit Debout démystifie le fonctionnement traditionnel du jeu politique. *Philosophie Magazine*, 2016. április 19.
- LEFRBVRE, H. (1974) Espace et société, revue critique internationale de l'aménagement de l'architecture et de l'urbanisation 1970-1980. In: *La production de l'espace*. Paris, Anthropos.
- LORDON, F. (2016a) Interjú. *El Critic Barcelóna*, 2016. április 23.
- LORDON, F. (2016b) Vita David Graeber-rel. Párizs, *Bourse du travail*, 2016. április 12.
- MARLIÈRE, PH. (2016) Nuit debout: la révolte qui vient sera antiautoritaire. *Regard*, 2016. április 7.
- MERRIFIELD, A. (1995) Situated Knowledge through Exploration: Reflections on Bunge's Geographical Explorations. *Antipode*, n° 27.
- PEET, R. (1977) Antipode 1970–1985. *Radical Geography: Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues* edited. Maaroufa Press.
- SALÉ, C. (2016) *Chroniques de la Zone libre, des Zad au maquis*. Neuvy-en-Champagne, Le passager clandestin.

INTERNETES FORRÁSOK

- Körösi Zsuzsa heti tudósításai Párizsból: <http://gepnarancs.hu/2016/05/vigyazo-szemetek-most-is-parizsra-vessetek/> [Letöltve: 2017. január 17.]
- Slavoj Žižek beszéde: Liberty Square, 2011 október 9. http://www.google.hu/search?ie=UTF8&oe=UTF8&sourceid=navclient&gfns=1&q=zizek+occupy+wall+street+don%27t+fall+in+love+youtube&gws_rd=cr&ei=3o-EWMu-OIP7acyOntgH. [Letöltve: 2017. január 17.]

A politikai kultúra mintázatai Európában

SIK DOMONKOS

ELTE TáTK, Elméletörténet Tanszék

A tanulmányban arra teszünk kísérletet egy – 14 európai ország 16–26 éves fiataljai körében lefolytatott – kérdőíves vizsgálat ($N = 18\,000$) alapján, hogy a kontinens ideáltipikus politikai kultúráit bemutassuk, valamint annak országonkénti és gazdasági helyzetenkénti eloszlását elemezzük.¹ Első lépésben a politikai kultúra elemzésekor alkalmazott változók kerülnek bemutatásra. Ezt követően a politikai témákkal kapcsolatos közömbösség, a radikalizmus, a politikai értékek, az érzelmek és kölcsönhatások klaszteranalízisére kerül sor, mely elemzés célja a politikai kultúra ideáltipikus mintázatainak feltárása. A harmadik részben az egyes országok radikalizálódási potenciálját térképezzük fel, elemezve a politikai kultúra különböző mintázatainak arányát. Ezen elemzések segítségével lehet kidolgozni a radikalizálódás diagnózisát és prognózisát az egyes vizsgált országokban és Európában egyaránt.

Kulcsszavak: politikai kultúra, fiatalok, politikai értékek

The paper aims at elaborating the ideal typical patterns of political culture in Europe based on a survey made with young people (between 16–26 years) from 14 countries ($N = 18,000$). Also the distribution of these patterns within each country and varying economic situations is analyzed. Firstly, the variables used in the analysis of political culture are introduced briefly. Secondly, a cluster analysis of political indifference, radicalism, political values, emotions and interactions is elaborated on European level, which analysis is aimed at elaborating the ideal-typical patterns of political culture. In the third section the state and the potential of radicalization are mapped in the various European countries by analyzing the different patterns of political culture. With the help of these analyses a diagnosis and prognosis of radicalization in each analyzed country and in Europe as well can be elaborated.

Keywords: political culture, youth, political value

Levelező szerző: Sik Domonkos, ELTE TáTK Elméletörténet Tanszék, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A, E-mail: sikdom@tatk.elte.hu

¹ Támogatásban részesült az Európai Unió Hetedik Keretprogramjától, a 266831. számú támogatási megállapodás alapján – Memória, Ifjúság, Politikai Örökség és Civil Elkötelezettség címmel (MYPLACE). Az alábbi tanulmány egy korábban megjelent írás (Sik 2015a) kis mértékben átdolgozott, rövidített fordítása. A fordítást Kis Tibor végezte.

A 2014-es európai parlamenti választások eredményei a szélsőjobboldali euroszeptikus pártok népszerűségének nem várt növekedését hozták, mely tendenciát kiegészítette a tavalyi évben tartott BREXIT-népszavazás. Mindezen eredmények alapján az európai demokratikus konszenzus stabilitása legkevésbé sem tűnik olyan biztosnak, mint korábban. Így az antidemokratikus tendenciák esetleges megjelenésére vonatkozó kérdést ismételten fel kell tenni. Míg a politikai átalakulásokat sok szempontból lehet elemezni, a jelen tanulmány fenomenológiai megközelítésen alapul abban az értelemben, hogy elsősorban a „politikai kultúrára” helyezi a fókuszot. A politikai kultúra eredetileg Almond és Verba által kidolgozott fogalma a politikai rendszerről való tudásra, az ahhoz való hozzáállásra, valamint a politikai viselkedésmintázatokra utal (*Almond–Verba* 1963).² Ebben az értelemben a politikai kultúra elemzésének középpontjában a szereplők politikai világról alkotott értelmezése és ezzel egy időben az észlelt társadalmi és politikai nehézségekre adott reakciója áll.

Annak érdekében, hogy megragadjuk nemcsak az antidemokratikus tendenciák létét, hanem azok kialakulásának potenciálját, szisztematikusan megvizsgáltuk a legfiatalabb generáció polgárainak politikai kultúráját a MYPLACE-kutatás keretei között. Horvátország, Dánia, Észtország, Finnország, Grúzia, az egykori Kelet- és Nyugat-Németország, Görögország, Magyarország, Lettország, Portugália, Oroszország, Szlovákia, Spanyolország és az Egyesült Királyság két-két eltérő adottságú helyszíne került kiválasztásra, kontrasztos társadalmi, gazdasági és politikai konstellációkat fejezve ki. Mindegyik helyszínről 600-600, 16–26 év közötti fiatal került a reprezentatív mintázatba.³ Így az országok reprezentatív mintája helyett a határesetek reprezentatív mintái kerültek vizsgálatra. Bár eltérő módon, de az ilyen jellegű minta az általános európai trendek elemzésére szintén lehetőséget ad. A határesetek átlagok helyett szélsőségekre összpontosító elemzése lehetővé teszi számunkra, hogy azokat a társadalmi szférákat vizsgáljuk meg, ahol változások történnek, és így a stabilitás helyett a dinamikát ragadjuk meg. Ilyen értelemben felmérésünk a látens potenciálokat nemcsak a célcsoport, hanem a mintavétel szintjén is igyekszik megragadni.

A jelen tanulmányban megkíséreljük Európa ideáltipikus politikai kultúráinak leírását és azok megjelenésének elemzését a különböző országokban és gazdasági körülmények közepette. Először a politikai kultúra elemzésekor alkalmazott változókat mutatjuk be. Ezt követően a közömbösség, a radikalizmus, a politikai értékek, az érzelmek és kölcsönhatások klaszteranalízisének európai szintű kidolgozása következik, mely elemzés célja a politikai kultúra ideáltipikus mintázatainak feltárása. A harmadik részben a radikalizálódás állapotát és potenciálját térképezzük fel az egyes európai országokban, elemezve a politikai kultúra különböző mintázatainak országokénti megoszlását. Ezen elemzések segítségével lehet kidolgozni a radikalizálódás diagnózisát és prognózisát az egyes vizsgált országokban és Európában egyaránt.

² A politikai kultúra tanulmányozása a kezdetektől több tudományterület határán történik. A szociológia (pl. *Inglehart 1977; Percheron 1993*), a politikatudomány (pl. *Barnes–Kaase 1979; Dalton 1996*), a pszichológia (pl. *Renshon 1975*) vagy a társadalomtörténet (*Sears–Valentino 1997; Thomas 1979*) különböző szemszögből elemezte a politikai és polgári formációt. A következőkben erre a gazdag hagyományra támaszkodom anélkül, hogy kizárólagosan bármelyik specifikus megközelítésre támaszkodnék.

³ További módszertani részletekért lásd *Ellison–Pollock 2014: 14–48*.

A politikai kultúra operacionalizálása

Míg a kvantitatív felmérések lehetővé teszik a társadalmi nagycsoportok elemzését, hiányzik belőlük a lehetőség a fiatalok politikai kultúrájának hermeneutikai megértésére. E korlát kiküszöbölésére a politikai kultúrát több kérdés alapján állítottuk össze, melyek a fiatalok értékeinek, érzelmeinek, viselkedési mintázatainak és hálózati jellemzőinek a feltérképezésére irányulnak. Az operacionalizálás során a kérdőív kérdéseiből a politikai szocializáció folyamatát modellező indexeket hoztunk létre (a felhasznált kérdések bemutatására hely hiányában ezúttal nincs mód, ehhez lásd: *Sik 2015a: 33–36*).

A közöny vagy az érdeklődés és a demokratikus vagy radikális attitűdök a politikai cselekvés potenciáljának kulcsdimenzióiként azonosíthatók. A „közömbösség” változó mutatja az érdeklődési szintet, az interaktív vagy személyes információgyűjtés szokásait és a formális és informális politikai cselekvés tényleges gyakorlatát. A „radikalizmus” változó fejezi ki az etnikai és nemi csoportokkal szembeni intoleranciát, a személyes szabadság korlátozására való hajlandóságot és a demokratikus intézmények elutasítását. A közömbös-érdeklődés és a radikális-demokratikus a politikai cselekvést általában alakító politikai kultúra két tengelye. Ezeket a tengelyeket a fiatalok akkor töltik meg lényegi tartalommal, amikor értékválasztásokat végeznek, politikai érzelmeiket megalapozó tapasztalatokat szereznek, és különböző társadalmi hálózatokban vesznek részt. Ennek megfelelően a politikai kultúra változóját is ezek a tényezők is alkotják.

A politikai formálódás bizonyos értelemben nem más, mint törekvés arra, hogy az egyén a személyes identitását elhelyezze a múlt politikai értékeinek és értelmezéseinek térképén. Az értékválasztások között központi szerepet játszik a modernitás szimbolikus traumáinak „élő emlékezete». Egy emlékezet akkor tekinthető élőnek, ha nemcsak passzív emlékezést, hanem a múlttal való aktív elkötelezettséget is magában foglal. A demokratikus formálódás szemszögéből alapvető szerepet játszik a holokauszt, a fasizmus és a kommunizmus emlékezete. Ezek mellett a szimbolikus traumák mellett a politikai bal- és jobboldal közötti ideológiai választóvonal szintén döntő jelentőségű, mivel a szocialista vagy nacionalista érzelmek a politikai cselekvés különböző mintázatait körvonalazzák. A politikai világnézetek ezen többé-kevésbé szekularizált formáit kiegészítve a vallásokban gyökerező hagyományos politikai értékek is befolyásolhatják a politikai formálódás folyamatát. Ennek megfelelően azokat a vallási gyakorlatokat is figyelembe kell venni, amelyek kifejezetten politikai üzeneteket tartalmaznak.

Az értékválasztás folyamata egyaránt tartalmaz kognitív és emocionális elemeket. Ezek között az érzelmi elemek között a fenyegetettség vagy megalázottság személyes tapasztalatai döntő szerepet játszanak. E személyes traumák mindegyike képes érzelmileg formálni a múlt politikai értékeit és értelmezéseit, mivel egyaránt tudnak félelmet és frusztrációt vagy érzékenységet és szolidaritást generálni bizonyos társadalmi csoportok vagy jelenségek iránt. A politikai érzelmek egyrészt tartalmazzák a társadalom más tagjaival való kapcsolatot, azaz az ellenségességük, barátságosságuk, kegyetlenségük vagy szolidaritásuk feltételezését. Másrészt tartalmazzák a politikai intézményekkel való kapcsolatot, azaz az igazságosságuk, korruptságuk, hatékonyságuk vagy haszontalanságuk feltételezését. Ezek a feltételezések a politikai cselekvés alko-

tőlemei, mivel az állami interakciók stratégiái és az intézményekhez való hozzáállás egyaránt függ tőlük.

A politikai formálódás folyamata, azaz az egyén életének elhelyezése az ideológiák és kollektív emlékezetek térképén, miközben tapasztalatot gyűjt a többiekéről, illetve az intézményekről, mindig konkrét interperszonális kapcsolatokba ágyazódik be, amelyek előnyben részesített példaként vagy negatív referenciapontként működnek. A „releváns mások” hivatkozási pontként szolgálnak a politikai identitás kialakításában. Ennek megfelelően, a bennük megjelenő politikai kultúra mintázatai azonosulási vagy távolítási példaként hatnak a fiatalokra. Továbbá központi kérdés, hogy mennyire homogének az egyén kapcsolatai. Azok a hálózati konfigurációk, melyeket egyazon politikai nézeteket valló emberek alkotnak, az azonosság tapasztalatai alapján kevésbé reflektív és zártabb kapcsolatot eredményezhetnek a világgal. Azonban azok a társadalmi hálózatok, amelyeket különböző emberek alkotnak, lehetőséget biztosítanak a különbség megtapasztalására, így az egyén saját nézőpontjának kritikus átértékelésére.

A politikai kultúra ideáltípusai Európában

Az olyan összetett jelenségek megragadásához, mint a politikai kultúra, a fentiekben bemutatott változókat, ideértve a kognitív, affektív és viselkedési dimenziókat, egy egységes modellbe illesztjük be. Egy ilyen modell kidolgozására klaszteranalízist használtunk, amely képes e dimenziók különböző mintázatait azonosítani. Az 1. táblázat foglalja össze a klaszterelemzés eredményeit, kifejezve a politikai kultúra ideáltípusos mintázatait Európában.⁴

Az első csoport, amely az európai minta 8%-át adja, a politikai cselekvési potenciált és az értékeket tekintve egyaránt semleges helyzettel, átlag alatti bizalom szinttel és politikailag aktív kapcsolatokkal, valamint különösen magas bizonytalansággal és hálózati homogenitással jellemezhető. Az ilyen apolitikus horizontnak sok oka lehet. Ezeknek a fiataloknak az esetében egyrészt érzelmi nehézségekkel áll kapcsolatban, ideértve mind a bizalom hiányát, mind a biztonság extrém hiányát, másrészt a szociális hálózatok felbomlásával, ideértve a heterogenitás szélsőséges szintjét és a politikailag tájékozott másokkal való kapcsolatok hiányát. A homogén hálózatok tönniesi értelemben vett közösségnek számítanak, ami azt jelenti, hogy jól ismert, megszokott másokkal való interakciókból állnak. Ezek az interakciók megerősítik a világ értelmezését és ontológiai biztonságot adnak. Az extrém hálózati heterogenitás következményei ebből a nézőpontból értelmezhetők. Mivel a közösség típusú kölcsönhatásoktól megfosztott fiatalok esetleges interakcióknak és kétes világmenteléseknek vannak kitéve, szorongóvá és anomikusává válnak. Ez az orientációhiány kiterjed a politikai szférára is, egy apolitikus perspektívát eredményezve. Az apolitikus perspektívát kiegészíti a politikailag aktív másokkal való kapcsolatok hiánya. Ezek nélkül a kapcsolatok nélkül hiányoznak a közvetlen politikai tapasztalatok, ami egy általános gyanakvást eredményez a közügyekkel kapcsolatban.

⁴ A változókat a klaszteranalízist megelőzően standardizáltuk, ami azt jelenti, hogy a középértékük = 0 és a standard eltérésük = 1. Ennek megfelelően a negatív értékeket átlag alattiként, a pozitív értékeket átlag felettiként lehet értelmezni, míg a súlyuk a 0-tól való távolságban kerül kifejezésre. Minden egyes klaszter esetében zárójelben tüntettük fel a százalékos arányukat. Annak ellenére, hogy ezek a százalékok nem teszik lehetővé a lakosságon belüli eloszlás becslését, illusztrációs célokat szolgálhatnak.

1. táblázat: A politikai kultúra ideáltipikus mintázatai

	Szorongó anómikus (8%)	Elégedett kivülálló (22%)	Politikailag elidegenedett (21%)	Tradicionális antidemokrata (16%)	Emancipatori- kus aktivista (15%)	Populista an- tidemokrata (18%)
Közömbösség	-0,14	-0,15	0,85	0,03	- 1,22	0,24
Radikalizmus	-0,08	-0,36	-0,33	0,33	-0,64	1,12
20. századi traumák élő emlékezete	0,08	0,30	-0,76	-0,19	0,89	-0,05
Nacionalista attitűdök	-0,16	-0,23	-0,36	0,60	-0,72	0,86
Baloldali atti- tűdök	0,10	-0,57	-0,34	-0,15	0,59	0,70
Politizált vallásosság	-0,07	-0,35	-0,33	1,57	-0,35	-0,26
Bizalom a politikai intéz- ményekben	-0,32	0,86	-0,71	0,40	0,04	-0,45
Bizonytalanság érzés	1,42	-0,76	0,02	0,07	0,04	0,18
„Releváns mások” politikai aktivizmus	-0,22	0,41	-0,78	-0,04	0,86	-0,15
Homogén kapcsolat- hálózat	-2,33	0,34	0,17	0,14	0,06	0,24

Ezen tényezők mellett a sikertelen politikai rendszer benyomása is megjelenik: a hiányzó anyagi és szociális biztonság okozta bizonytalanság érzése a diszfunkcionális politikai intézmények leg súlyosabb bizonyítékai között van.

Az extrém hálózati heterogenitás, a politikailag aktív mások példájának hiánya, a bizalmatlanság és a sikertelen politikai rendszer megtapasztalása által okozott anómia miatt a fiatalok nem tekintik a politikai szférát potenciális terepnek a problémáik kezelésére. Ennek következtében az extrém szintű bizonytalanságuk és elégedetlenségük ellenére apolitikussá válnak. Úgy tűnik, ha a hiányzó közösségi tapasztalatokat a politikai cselekvés hiányának a példája, a politikai gyanakvás és a bizonytalanság mindent átfogó érzése egészíti ki, akkor a közélet mint olyan teljesen irrelevánssá válhat. Sem baloldali, sem nacionalista, sem vallási ideológiák nem képesek a problémát megnyugtatóan megmagyarázni, sem radikális, sem demokratikus intézkedések nem tekinthetők érvényes megoldásoknak. Ebben a helyzetben azonban a közömbösségbe való beletörődés szintén nem lehetőség: mivel ezek a tapasztalatok kényelmetlenek, állandó bizonytalanságérzéssel és szorongással járnak, és viszonylag magas szintű éberséget tartanak fenn. Az erkölcsi normahiányt és a szorongást megtapasztaló fiatalok bizonyos értelemben megragadnak egy olyan fenomenológiai perspektívában, amely megakadályozza számukra a politikai cselekvést. Ebből a perspektívából sem a fennálló politikai szemantika, sem az intézmények nem biztosítanak elegendő keretet a közéleti cselekvéshez, azonban azok gyöke-

res átalakítására is hiányzik a motiváció. Miközben ez a politikai világhoz való viszony passzív, ezzel egyidejűleg instabil is: egy általánosan elviselhetetlen perspektívában való megragadás előbb-utóbb a perspektíva átalakulását eredményezi, vagy emancipatorikus, vagy patológikus módon.

A második klasztert, amely az európai minta 22%-át adja, a közömbösség átlagos szintje, a radikalizmus, a nacionalista és vallási attitűdök valamivel átlag feletti elutasítása, a baloldali értékek átlagon felüli elutasítása, valamivel átlagon felüli történelmi tudat, átlagon felüli szintű politikai bizalom és a biztonságérzet, valamint átlagon felüli hálózati homogenitás és politikailag aktív kapcsolatok jellemzik. A politikai szemantika mint olyan kategorikus elutasítását több tényező motiválhatja. E fiatalok esetében a negatív érzelmek, mint a dezorientáció, a bizalmatlanság vagy a bizonytalanság okozta szorongás, nincsenek jelen. A második klaszterhez tartozó fiatalok kiegyensúlyozott hálózatokhoz tartoznak, hozzátartozóikon keresztül személyes tapasztalataik vannak a politikai életéről, anyagilag és társadalmilag biztonságos helyzetben vannak, foglalkoznak a 20. századi traumákkal és bizalommal teli viszonyuk van a politikai intézmények felé. Ez azt jelenti, hogy ellentétben az első klaszterrel, nem azért utasítják el a fő politikai szemantikát és a cselekvés lehetőségét, mert a negatív tapasztalatok tették őket apolitikussá, hanem mert egyszerűen nem akarnak részt venni a politikai életben. Mivel nem szenvednek semmilyen társadalmi problémától, nem különösebben motiváltak arra, hogy válasszanak a különböző politikai értékek között. Megengedhetik maguknak az elszigeteltség luxusát, vagyis az összes politikai szemantika egyidejű, közömbös elutasítását.

Eszerint egy ilyen közömbös politikai kultúra a kielégítő társadalmi pozíció eredménye. Ez magyarázza meg, hogy az összes érték közül miért azokat utasítják el a leghevesebben, melyek a meglévő relációk megváltozását célozzák. A személyes tapasztalat hiánya a szociális problémákkal kapcsolatban nemcsak meggátolja a társadalom és a politika kritikai és reflektív megközelítését, hanem egy ilyen lehetőség tagadását is eredményezi. Egy ilyen reflektív perspektíva nélkül a demokratikus intézményeket magától értetődőnek veszik, így nem a minden polgár közreműködésére számító szociális konstrukcióként érzlelik, hanem egy természetesen kapott dologként, mely független az egyes szereplőktől. Egy ilyen észlelés egyfelől a meglévő intézményekkel kapcsolatos elvakult bizalmat eredményez; másfelől okot szolgáltat, hogy ne nagyon ártsák bele magunkat túl mélyen a nyilvánosság ügyeibe. Bizonyos értelemben ezek a fiatalok az „állampolgári privatizmus” politikai kultúráját képviselik (*Habermas 1976*): anyagi és társadalmi biztonságukért cserébe nem vesznek részt a politikai döntéshozatalban. A szorongó apolitikus politikai kultúrával ellentétben az elégedett kívülálló pozíciójának megvan a lehetősége a stabilizációra: amíg a biztonságérzet megmarad, nincs ok az ilyen attitűd megváltoztatására.

A harmadik csoportot, mely a minta 21%-át teszi ki, magas fokú közömbösség jellemzi, valamint a történelmi tudatosság hiánya, a radikalizmus, baloldali, nacionalista és vallási attitűdök elutasításának átlagosnál valamivel magasabb szintje, magas fokú bizalmatlanság és a kapcsolat hiánya politikailag aktívokkal, valamint átlagos szintű bizonytalanság és hálózati heterogenitás. Míg az első két csoport esetében a tradicionális politikai szemantikától való eltávolodás nem társult közömbösséggel, a harmadik csoport esetében igen. Az ebbe a csoportba tartozó fiatalok nemcsak semlegesek, vagy nem érdeklik őket a politikai kérdések, hanem módszeresen kerülnek minden lehetséges kapcsolatot a közélettel. Nem csupán nem érdeklik őket, a közéleti hírek és nem vesznek részt polgári tevékenységekben, de az ismerőseik is hasonlóan passzívak. Ez a kollektív

közömbösség a jelenről a múltra is átterjed, mivel ezeket a fiatalokat nem érintik meg a 20. század traumái sem. Ugyan nincsenek kitéve különösebb bizonytalanságnak vagy szélsőséges hálózati konstellációknak, mégis magas fokú bizalmatlanságról számolnak be. Eszerint a bizalomhiány nem az anyagi vagy szociális nélkülözés eredménye, hanem az ismeretlentől való félelemé.

Ilyen értelemben ezek a fiatalok a politikai szférától elidegenedettnek tekintendők. Az anómikus abban tér el az elidegenedettől, hogy míg az első nincs különösebben kizárva a közszférából, az utóbbi igen. Az anómikus hozzáfér a múlthoz és a jelenhez, de nem tudja a modernizáció nehézségeit kezelni. Az elidegenedett azonban nem fér hozzá ezekhez a szférákhoz, megfosztottá válnak az alapvető polgári tevékenységeket illetően. Ez a politikai kultúra marxi értelemben elidegenedett: ahogy az előállítás eszközeitől megfosztott dolgozót tárgyasítja a kapitalista piacgazdaság, a politikai részvétel eszközeitől és kompetenciáitól megfosztott állampolgárt tárgyasítja az adminisztratív rendszer. Az elégedett kívülálló más értelemben ellentéte az elidegenedettnek: míg az előző elégedett a helyzetével, mivel az anyagi biztonság ellensúlyozza a politikai tárgyasítást, addig a másik nem tud erre támaszkodni. Az elidegenedett politikai kultúra is potenciálisan stabil, mivel a magas szintű közömbösség rezignáltságot fejez ki, ami a polgári tehetlenséghez való alkalmazkodás.

A negyedik csoportot, a minta 16%-át, közepes szintű közömbösség jellemzi, valamivel az átlag alatti antiradikalizmus, történelmi tudatosság és baloldali attitűdök, átlag fölötti nacionalista attitűd és bizalom a politikai intézményekben, extrém magas fokú átpolitizált vallásosság és átlagos bizonytalanság és hálózati jellemzők. Az előző csoportokkal ellentétben az idetartozó fiataloknak van karakterisztikus értékválasztékuk. Ha nem is támogatják kategorikusan a radikális nézeteket, nem különösebben érdeklik őket a demokratikus elvek és a 20. századi traumákból tanulható leckék. Két dolog számít nekik mindenekelőtt: a nemzet és a vallás. Mivel minden egyéb elvet alárendelnek ezeknek, a szemükben a demokratikus értékek sem bírnak univerzális relevanciával. A vallási és nacionalista attitűdök kombinációja kifejez egy premodern, tradicionális világnézetet, mely a politikai közösség tagjainak kulturális, nyelvi és etnikai azonosságán, valamint a politikai részvétel predemokratikus formáján alapszik.

Egy ilyen politikai kultúrából hiányzik a baloldali politikai hagyományban kifejezett kritikai potenciál, mivel naturalizált hierarchián és paternalisztikus hierarchiakon alapul. Nincs meg benne továbbá az aktív és jól tájékozott állampolgárok hálózata, mely a személyes részvétel példáival és partnereivel szolgálhatna. Igaz ugyan, hogy ez a politikai kultúra nem tud átlag fölötti anyagi és szociális biztonságérzetet nyújtani, de képes fenntartani azt átlagos szinten. Továbbá bizalmat is képes generálni a létező politikai intézmények felé. Következésképp ennek a politikai kultúrának van egy konzervatív implikációja, tehát a saját nézőpontjából a létező rend elismerésre méltónak számít. E legitimációs potenciál miatt a tradicionális antidemokratikus politikai kultúrában nagy lehetőség rejlik a stabilitásra: mivel olyan szemantikát kínál, amely bármilyen szociális vagy politikai kihívást megfelelően meg tud magyarázni újraértelmezve azt a legitim nemzeti vagy vallási akarat kifejezéseként, és meggátolja a kritikai reflexiót, mely a *status quo* megváltoztatására irányulna.

Az ötödik csoport, a minta 15%-a, szélsőségesen alacsony szintű közömbösséggel és történelmi nemtörődőséggel jellemezhető, átlagon felüli antiradikalizmussal és baloldali felfogással, alacsony szintű nacionalizmussal és vallásossággal, magas szintű történel-

mi tudatossággal és baloldali attitűdökkel, átlagos szintű bizalommal, bizonytalansággal és hálózati heterogenitással, valamint nagy mértékű politikailag aktív kapcsolatokkal. Ellentétben a korábbi csoportokkal, az idetartozó fiatalok nemcsak komolyan, információgyűjtő, aktivista és történelmi reflektivitás szinten vesznek részt a közéletben, de erős demokratikus odaadással is. Elutasítják a szociális problémák nacionalista vagy vallásos értelmezését és azon megoldásokat, melyek antidemokratikus elveken alapulnak. Ezek a fiatalok a baloldal felé orientáltak, kifejezik érzékenységüket a szociális igazságtalansággal és egyenlőtlenséggel kapcsolatban. Nem utasítják el egy az egyben a meglévő szociális intézményeket, de gyanakvó, bizalmatlan módon szemlélik őket. Továbbá ellentmondásos tapasztalataik is vannak a biztonsággal kapcsolatban: nem érzik magukat állandóan fenyegetve, de érzélik a fenyegető potenciálokat.

E konstelláció eredményeként egy emancipatorikus aktivista politikai kultúra jelenik meg. Ebből a nézőpontból a szociális és politikai szféra szenvedést okozó patológiai és ellentmondásai a modernitás működési zavaraiént kerülnek észlelésre, melyektől meg lehet és meg kell szabadulni. Ennek megfelelően, ez a politikai kultúra tartalmaz egy demokratikus elvekbe vetett alapvető hitet, reményt a modern társadalmak szenvedéseinek fokozatos csökkentésének lehetőségével kapcsolatban, valamint morális elkötelezettséget az állampolgári aktivizmusra. Egy ilyen aktivizmus egyfelől partnereket kíván, mely a politikailag aktív kapcsolatok magas arányával fejezhető ki. Másfelől a nyitottság és megbízhatóság egyensúlya szükséges a közösségi életben, mely az átlagos hálózati heterogenitással fejezhető ki. Amennyiben ezek az előfeltételek adottak, megszületik az aktivista mentalitás, mely elkötelezi magát az emancipáció különböző dimenzióinak létrehozása mellett. Az ilyen mentalításban megvan a lehetőség a stabilitásra: mivel van lehetőség a kritikai reflexivitásra, tud alkalmazkodni különféle társadalmi konstellációkhoz.

A hatodik csoport, a minta 18%-a, valamivel átlag fölötti közömbösséggel jellemezhető, valamint szélsőséges szintű radikalizmussal, baloldali és nacionalista attitűdökkel, valamivel átlag alatti történelmi tudatossággal és vallási attitűdökkel, átlag fölötti bizalmatlansággal és bizonytalansággal, valamivel átlag alatti hálózati homogenitással és átlagos számú politikailag aktív ismerősökkel. A negyedik csoporttal ellentétben, ahol az antidemokratikus tendenciák csupán valamivel az átlag felett voltak, itt a fiatalok karakterisztikus antidemokratikus nézőponttal bírnak. Nem bíznak a politikai intézményekben és egyúttal megvetik azokat. Továbbá ezek a fiatalok nem csupán haszontalannak tekintik őket, hanem egyenesen kudarcnak, abban az értelemben, hogy működtetésük bizonytalan életet eredményez számukra. Eszerint legfontosabb jellemzőjük a szándék, hogy a meglévő demokratikus intézményeket lecseréljék. Egy ilyen átalakulás ára nem foglalkoztatja ezeket a fiatalokat: üdvözlik a baloldali és nacionalista elveken alapuló radikális megoldásokat, amennyiben biztonságosabb életet ígérnek. Azonban egy ilyen politikai kultúra egyáltalán nincs alaposan kidolgozva. Általában hiányzik belőle a komoly elkötelezettség a múlthoz és az általános közsféra vagy a politikai tevékenységek hanyagolása.

Ebben az értelemben ezeknek a fiataloknak a politikai kultúrája egy alapvetően populist, elitellenes attitűddel jellemezhető. Ebből a szempontból az általános politikai szférát érthetetlen vagy ellenséges környezetnek tekintik, mely nem nyújt lehetőséget hatékony részvételre. Ezt a tapasztalatot tovább erősíti, hogy a szociális környezetben nincsenek mások, akik az általános politikával foglalkoznának, miközben más hasonló politikák alakítják őket. Ezekben az ideológiailag elkülönített hálózatokban a kritikai

reflexió esélye alacsony. Következésképp a szociális problémák értelmezésének túlzott leegyszerűsítése teret kap, ami populista dogmatikus szemantika megjelenését eredményezi. Ugyan az ilyen szemantika könnyen elterjed, ha a kritikai hang hiányzik, nem feltétlenül rendelkezik konkrét mozgósító potenciállal. Mivel felszínes politikai részvételből született, a frusztráció, düh és tehetetlenség kifejező csatornájaként is funkcionálhat ahelyett, hogy a politikai tevékenységhez szolgáltatna alapot. Ezzel egyidejűleg az ilyen politikai kultúrának nagy esélye van a stabilitásra: mivel nem tartalmaz kritikai bizonytalanságot, nem fejez ki elviselhetetlen szituációt; továbbá hiányzik belőle a kritikai ön-reflexió lehetősége, így előfordulhat, hogy huzamosabban sokáig nem akad kihívója.

A politikai kultúra mintázatai Európában

Miután kialakítottuk az elemzési eszközöket, melyek a politikai kultúra különböző ideáltípusait jelzik, figyelmünket a modernizáció eltérő európai konstellációinak szubsztantív analízisére fordíthatjuk. Ebben a részben minden országot saját konkrét politikai kultúramintájával jellemezünk (lásd 2. táblázat).

Horvátországban a szorongó anómikus politikai kultúra aránya a legmagasabbak között van, az elégedett kívülálló aránya átlag alatti. A tradicionális politikai kultúra aránya átlag fölötti, míg az emancipatorikus aktivisták alatta vannak. Eszerint úgy

2. táblázat: A politikai kultúra mintázatai Európában

	Szorongó anómikus (%)	Elégedett kívülálló (%)	Politikailag elidegenedett (%)	Tradicionális antidemokrata (%)	Emancipatorikus aktivista (%)	Populista anti-demokrata (%)
Horvátország	16,8	11,3	21,3	19,0	10,0	21,6
Dánia	3,2	61,8	10,0	5,4	16,2	3,5
Észtország	9,0	31,7	32,4	7,0	6,8	13,1
Finnország	8,5	50,7	16,8	5,9	6,5	11,7
Grúzia	4,2	4,4	9,6	76,7	0,9	4,2
Nyugat-Németország	4,2	35,6	11,9	5,4	36,9	6,1
Kelet-Németország	6,6	31,6	6,9	2,0	47,5	5,3
Görögország	5,1	6,2	20,0	27,8	14,1	26,8
Magyarország	4,7	11,5	35,0	8,5	1,8	38,5
Litvánia	5,8	24,8	39,2	8,2	3,4	18,7
Portugália	5,6	21,9	24,3	15,1	11,0	22,0
Oroszország	14,1	10,8	26,9	12,8	5,6	29,7
Szlovákia	11,7	8,3	30,2	16,2	4,1	29,6
Spanyolország	7,0	13,6	15,6	6,1	47,5	10,3
Egyesült Királyság	10,7	18,9	17,8	18,4	14,6	19,7
Összesen	7,9	21,7	21,6	16,0	15,0	17,8

tűnik, hogy a horvát politikai kultúra mintája eltér az európai átlagtól, leginkább azért, mert a fiatalok ki vannak téve a modernizáció negatív következményeinek, és keveseknek adatik meg az anyagi és szociális biztonság. Továbbá ezt a tendenciát kiegészíti a tradicionalizmus dominanciája az emancipatorikus aktivizmus kárára. Ebben a konstellációban komoly demokratikus deficit észlelhető: a magas szintű, politikailag kezeletlen frusztráció, az elégedett állapot kisszámú példái, valamint a politikai kultúra tradicionalista modellje kevés helyet hagy egy demokratikus politikai kultúrának, mely torzítatlan formában kapcsolódna a modernitás kihívásaihoz.

Egész Európát tekintve Dániában a legnagyobb arányú az elégedett kívülálló politikai kultúra, míg a szorongó anómikus, elidegenedett, populista és tradicionális antidemokrata a legalacsonyabbak között van. Eszerint úgy tűnik, hogy a dán politikai kultúra mintája drasztikusan eltér az európai átlagtól. Az elégedett kívülálló politikai kultúra a domináns, ezt követi az emancipatorikus aktivista, míg a többi politikai kultúra elenyésző. Egyértelmű, hogy ebben a konstellációban a radikalizáció legnagyobb fenyegetését az elégedett, de közömbös fiatalok különösen magas aránya képviseli. Mivel hajlamosak magától értetődőnek venni a demokratikus intézmények létezését, könnyen érzéketlenné válhatnak az antidemokratikus változásokkal szemben. Ettől az indirekt veszélytől eltekintve a dán politikai kultúra mintáját nem sújtja demokráciadeficit.

Észtországban a politikailag elidegenedettek és az elégedett kívülállók aránya is magasabb, mint az európai átlag, míg a tradicionalista és az emancipatorikus politikai kultúráké alacsonyabb. Ezek az adatok éles szociális megosztást fejeznek ki: a társadalom egy része reménytelen pozícióban ragadt, mely nem oldható meg sem tradicionalista, sem populista vagy emancipatorikus szemantikával, miközben a másik rész kielégítő helyzetben van, ami a közélettől való elfordulás attitűdjét eredményezi. Az ezen konstellációk kontrasztjából fakadó feszültség fenyegetést képvisel olyan értelemben, hogy a súlyos különbségek etnicizált, osztály- vagy identitásalapú konfliktusokká fejlődhetnek, ami a populista ideológiák megjelenéséhez vezethet.

Finnországban az elégedett kívülállók aránya átlag fölötti, az emancipatorikus aktivistáké és a tradicionalista antidemokratáké átlag alatti. Eszerint a minta hasonló a dánhoz, habár az elégedettség és az emancipatorikus aktivizmus szintje alacsonyabb, a populizmusé magasabb. Ez azt jelenti, hogy a finn fiatalok politikai kultúráját magasabb szintű frusztráció jellemzi, egy általános apolitikus elégedettség mellett. Ilyen értelemben Finnország hasonló Észtországhoz, habár a feszültség nem annyira éles. Eszerint a radikalizálódás legfőbb kihívása Finnországban hasonló az észthez: tartalmazza az elégedetlenség kezelését és az elégedettek közömbösségét.

Grúzia kivételnek tűnik Európában. A fiatalok túlnyomó többsége a tradicionális antidemokrata politikai kultúra csoportjába tartozik, míg a többi csoport elenyésző. Ilyen értelemben Grúzia egy homogén politikai kultúra határesetét képviseli, mely tradicionális elveken alapszik. Ebben a konstellációban sem a kihívások, sem a modernizáció emancipatorikus potenciálja nem releváns a fiatalok számára. Ez azt jelenti, hogy a nyugtalanság, anómia, elidegenedés és a populista reakciók fenyegetése egyformán ritka, míg az anyagilag elégedett szekuláris vagy emancipatorikus aktivista szerepek szinte ismeretlenek. Ebből a szemszögből úgy tűnhet, hogy Grúzia egyelőre biztonságban van a radikalizmus modern formáinak megjelenését tekintve. Mivel azonban ez a biztonság nem a modernizáció kihívásainak sikeres kezelésén alapszik, hanem a kihívásokkal való konfrontáció kezelésén, értékelése eléggé bizonytalan. Egy globalizálódó világban

egyre nehezebb elkerülni a találkozást a modernitással, ezért ez potenciálisan több nyugtalansághoz, elidegenítéshez és populizmushoz vezethet.

Németország szintén kivétel Európában, még ha teljesen más értelemben is. A volt Kelet- és Nyugat-Németországban is európai szinten az egyik legmagasabb az emancipatorikus aktivisták aránya, ezt követi átlag fölötti százalékban az elégedett kívülálló, míg a politikailag elidegenedett, tradicionalista és populista antidemokraták átlag alatti arányban vannak jelen. Apró különbség a helyszínek között csupán az emancipatorikus aktivizmus és az elégedett passzivitás relatív arányaiban mutatkozik. A volt NDK helyszínein előbbi magasabb, utóbbi alacsonyabb a volt NSZK-hoz hasonlítva. E nüánszoktól eltekintve úgy tűnik, Németország egy kiegyensúlyozott demokratikus politikai kultúráként jellemezhető, mely tartalmaz jelentős számú emancipatorikus aktivistát és nagyszámú rekrutációs bázist az elégedett kívülállók formájában.

Görögországban a tradicionalista és populista antidemokraták aránya átlag fölötti, míg a szorongó anómikus és elégedett kívülálló politikai kultúra átlag alatti. Ez azt jelenti, hogy a görög politikai kultúrában erőteljesen jelen van mind a hagyományos, mind a populista antidemokratikus szemantika. Egy ilyen minta feltehetőleg az elégedett, politikailag semleges polgárok szélsőségesen alacsony arányának eredménye. A rendkívüli kár, amit a pénzügyi krízisek okoztak, felrázták a görög társadalmat, mely nem passzív nyugtalansággal vagy anómiával reagált. Ugyan a fiatalok egy kisebb része közömbössé vált és elidegenedett lett, túlnyomó többségük aktívan megoldást keres a krízisre. Az alternatív megoldások között nemcsak a közélet tradicionális formáihoz való visszatérés vagy az elitellenes attitűd jelenik meg, hanem az emancipatorikus aktivizmusra való igény is. Eszerint még ha jelen pillanatban Görögország a politikai kultúra komoly krízisével szembesül is, a radikális hangok távolról sem uralják kizárólagosan a helyet.

Magyarországon a populista antidemokraták aránya a legnagyobb Európában, az elidegenedett politikai kultúra átlag fölötti, míg a szorongó, elégedett és tradicionális átlag alatti. Ilyen értelemben Magyarország példázza az antidemokratikus politikai kultúra megjelenésének ideáltipikus forogatókönyvét. Nem elég, hogy a populista antidemokraták máris nagy számban vannak jelen, de a toborzásuk alapja, az elidegenedett polgárok száma szintén jelentős. Ilyen értelemben úgy tűnik, hacsak a politikai formálódás feltételei nem változnak drasztikusan Magyarországon, a populista antidemokrata politikai kultúra hamarosan domináns lesz. A helyzet még a görögországinál is aggasztóbb, mivel Magyarországon az emancipatorikus aktivizmus és a tradicionális attitűdök is alacsonyak, vagyis a populizmusnak nincs alternatívája a fiatalok szemében. Ilyen értelemben Magyarország a „radikalizmus inkubációjának” (Sik 2015b) legrosszabb lehetőségét fejezi ki. Erre a mintázatra bizonyos értelemben úgy tekinthetünk mint a Szabó Ildikó által kidolgozott „fragmentált szocializációs modell” folytatására (Szabó 2009): a rendszerváltás utáni csaknem húsz évben a szocializációs ágensek széttöredezettsége és tanácstalansága eszerint ahhoz vezetett, hogy a rendszerváltás után felnőtt generáció egyszerre idegenedett el a politikától és vált fogékonnyá a radikális szólamokra.

Lettországban a politikailag elidegenedettek aránya a legmagasabb Európában, míg az emancipatorikus aktivisták, a tradicionális és populista antidemokraták jóval az átlag alatt vannak. Bizonyos értelemben ez a konstelláció megosztott közömbösséget fejez ki. Azon fiatalok, akik megengedhetik maguknak, „állampolgári privatizmusra” váltanak, a többiek tehetetlenül viszonyulnak a nyilvános ügyekhez. A helyzet hasonló

az észtországihoz, kivéve egy tulajdonságot: míg Észtországban az elégedettség szintje magasabb, a populizmusé alacsonyabb volt, addig Lettorszáiban ez fordítva van. Ilyen értelemben Lettország feszültebb konstellációnak tekinthető, ahol nem csupán a különbségek osztják meg a társadalmat, de ezek a különbségek már radikális válaszokat is generáltak. Eszerint Észtországgal ellentétben Lettorszáiban a radikalizáció nem csupán fenyegetés lehet, hanem egy folyamat, még ha jelenleg távol is áll a dominánssá válástól.

Portugáliában a politikai kultúra mintája gyakorlatilag másolja az európai átlagot, még ha az elidegenedett és populista politikai kultúrák szintje valamivel magasabb is az átlagnál, míg a nyugtalan és emancipatorikus aktivisták szintje valamivel alacsonyabb. Ezen apró különbségek alapján a portugál fiatalok fogékonyabbak a populista szeman tikára, mint az európai átlag. Ez talán nem látványos trend, de láthatóvá válhat, ha a fiatalok jobban kitetté válnak a modernizáció nehézségeinek. Egy ilyen konstellációban a populizmus tényleges szintje emelkedhet, különösen mivel máris valószínű az elidege nedett egyének közül további támogatók rekrutációja, miközben viszonylag csekély azon állampolgárok száma, akik potenciálisan ellensúlyozhatnák ezeket a hatásokat.

Oroszországban az elégedett kívülállók és az emancipatorikus aktivisták aránya átlag alatti, míg a populista antidemokraták, a szorongó anómikusok és az elidegenedett politikai kultúra átlag fölötti. Ebben az értelemben az orosz konstelláció igencsak hasonló a magyarhoz: nem elég, hogy a populista antidemokraták százaléka magas, de az elidegenedett vagy szorongó anómikusok százaléka is, akik a további radikalizálódás alapjaként szolgálnak. Ebben az aggasztó helyzetben a potenciális trendek szintén hasonlóak a magyar esethez: nagyon esélyes, hogy a szorongó és elidegenedett politikai kultúrák átalakulnak populista antidemokrata politikai kultúrává. Még ha Oroszország geopolitikai helyzete és társadalomtörténete nagyban el is tér Magyarországtól, úgy tűnik, az eltérő történelmi folyamatok ellenére a radikalizmus inkubációjának hasonló fenyegetésével kell szembenéznük.

Szlovákiában a politikai kultúra mintázata hasonló az orosz és magyar esetekhez, mivel ez is ugyanazon, alapvetően antidemokratikus konstellációk különböző változatait képviseli. Az elégedett kívülállók és emancipatorikus aktivisták aránya átlag alatti, az elidegenedett és populista aktivista kultúra átlag fölötti százalékban van jelen. Ilyen értelemben a szlovák konstelláció az alapvetően antidemokrata magyar konstelláció érzelmileg hasonlóképpen sújtott és regresszív változatát képviseli. Eszerint a kihívások és megoldások megegyeznek a magyarországival és az oroszországival. Közép-európai országgént Szlovákia társadalomtörténete sok hasonlóságot mutat Magyarországgal, vagyis esetében nemcsak az eredmény, hanem a valóban és potenciálisan antidemokrata politikai kultúrát eredményező folyamat is mutat párhuzamokat.

Spanyolországban az elégedett kívülálló, elidegenedett, tradicionalista és populista antidemokrata politikai kultúrák aránya átlag alatti, míg az emancipatorikus aktivisták aránya a legmagasabbak között van Európában. Spanyolország egyedi konstellációt képvisel, mivel ugyan rendkívül magas az emancipatorikus aktivisták szintje, de nincsenek jelen az elégedett kívülállók. Úgy tűnik, bizonyos értelemben az itteni fiatalok emancipatorikus forradalmi légkört hoztak létre. Ez azt jelenti, hogy bár a fiatalok tartanak a demokrácia intézményei és elvei mellett, ugyanakkor egyértelműen drasztikus változásokra is törekednek. Azonban a forradalmi indulatok és a konszolidáció kicsi esélye miatt (melyet az elégedett kívülállók alacsony szintje jelez) a demokratikus elhivatottságuk nem olyan stabil, mint Németországban. Eszerint, még ha a politikai

kultúra jelenleg egyértelműen demokratikus is, a forradalmi légkör miatt megvan az esély a radikalizálódásra.

Az Egyesült Királyság mintája hasonló a portugál esethez: az arányok alapvetően az európai mintát másolják. Ebben az értelemben a brit fiatalokat a demokratikus és antidemokratikus tendenciák viszonylag kiegyensúlyozott együttélése jellemzi. Eszerint az Egyesült Királyságban a fő kihívás hasonló a portugáliaihoz: ha a tradicionalista és emancipatorikus közösségek védelmével, és egyúttal az elidegenítés és populizmus terjedésének meggátolásával, nem marad fenn az egyensúlyban lévő konstelláció, a közömbösség és radikalizmus terjedhet el.

A modernizáció eltérő konstellációiban lévő politikai kultúramintázatok áttekintése után összegezzük az eredményeket. Úgy tűnik, az elemzett országokat radikalizálódási potenciáljuk alapján három csoportba sorolhatjuk. Magyarországon, Szlovákiában és Oroszországban a radikalizálódás egy előrehaladott folyamat, vagyis elidegenítés és radikalizmus dominálja a politikai kultúrát. Észtország, Lettország, Horvátország, Portugália, Görögország, Grúzia és az Egyesült Királyság esetében van esély radikalizálódásra, még ha a jelen helyzetben az antidemokratikus politikai kultúra távol is áll attól, hogy domináns legyen. Dániában, Spanyolországban és Németországban a radikalizálódás esélye kisebb. Ez azt jelenti, hogy még ha az antidemokratikus politikai kultúrák csupán néhány országban dominálnak is, a radikalizálódás lehetősége magas sok más országban, és csupán néhány országot nem fenyeget jelenleg ez a lehetőség.

A felmérés eredményei alapján levonhatjuk a következőket, miszerint a demokratikus konszenzus Európában több okból is veszélyben van. A különböző politikai kultúrák egyensúlya alapján csupán néhány ország van, ahol a demokratikus politikai kultúra stabilnak látszik. Néhány országban a radikalizmus elidegenedéssel párosul, mely a demokrácia szempontjából a legveszélyesebb felállás. A legtöbb országban az emancipatorikus és az antidemokratikus aktivizmus is hiányzik, míg az elégedett passzivizmus vagy elidegenítés dominál. Ezen különbségeket figyelembe kell venni a radikalizálódást csökkenteni hivatott társadalompolitikai intézkedésekben.

IRODALOM

- ALMOND, G. A. – VERBA, S. (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, Princeton University Press.
- BARNES, S. H. – KAASE, M. (1979) *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Beverly Hills (CA), Sage.
- DALTON, R. (1996) *Comparative Politics: A Micro-Behavioral Perspective*. In: GOODIN, R. – KLINGEMANN, H. D. (eds): *The New Handbook of Political Science*. Oxford, Oxford University Press.
- ELLISON, M. – POLLOCK, G. (2014) *WP 4: Measuring Participation – Deliverable 4. 6: Europe-wide Thematic Report*. http://www.fp7-myplace.eu/documents/D4_6/MYPLACE_d4_6.pdf [Letöltve: 2015. 04. 25.]
- HABERMAS, J. (1976) *Legitimation Crisis*. (Transl. by Thomas McCarthy.) Boston, Beacon Press.
- INGLEHART, R. (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton (NY), Princeton University Press.

- PERCHERON, A. (1993) *La socialisation politique*. (eds: MAYER, N. – MUXEL, A.) Paris, A. Collin.
- RENSHON, S. A. (1975) Personality and Family Dynamics in the Political Socialization Process. *American Journal of Political Science*, 19/1. pp. 63–80.
- SEARS, D. O. – VALENTINO, N. A. (1997) Politics Matters: Political Events as Catalysts for Preadult Socialization. *The American Political Science Review*, 91/1. pp. 45–65.
- SIK, D. (2015a) Patterns of Political Culture in Europe. In: MURÁNYI, I. (ed.) *Eternal return?* Budapest, L'Harmattan.
- SIK, D. (2015b) Incubating Radicalism in Hungary – the Case of Sopron and Ózd. *Intersections* 1(1): 100–121. <http://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/article/view/31/6> [Letöltve: 2015. 04. 25.]
- SZABÓ, I. (2009) *Nemzet és szocializáció*. Budapest, L'Harmattan.
- THOMAS, D. B. (1979) Psychodynamics, Symbolism, and Socialization: “Object Relations” Perspectives on Personality, Ideology, and Political Perception. *Political Behavior*, 1/3. pp. 243–268.

A demokrácia szociális reprezentációja fiatalok körében

MURÁNYI ISTVÁN

Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

A tanulmányban egy európai kutatás (MYPLACE projekt) magyar adatbázisán ($N = 1200$ fő), a 15–26 éves fiatalok vizsgálata alapján a következő kérdésre próbáltunk válaszolni: hogyan jellemezhető a fiatalok demokráciáról alkotott értelmezése, és milyen szocializációs tényezők befolyásolják leginkább a fogalom értelmezését. A vizsgálat koncepciója nem előzetes kutatói konstrukciók szerint, hanem a szociális reprezentáció elméletéhez és egyik módszertani lehetőségéhez (asszociációk) kapcsolódott. Az eredmények a demokrácia antiliberális és inkább negatív tartalmú reprezentációjára utalnak, melynek alakításában nem a nyílt politikai aktivitásnak, hanem a „rejtett” szocializációs hatásoknak van szerepük.

Kulcsszavak: szocializáció, politikai szocializáció, szervezeti részvétel, társadalmi bizalom, perszonális bizalom

In our study, on the Hungarian database ($N = 1,200$ people) of a European research (MYPLACE project), based on an examination of the young (15 to 26 year-old) population, answer was sought to these one question: how is can we characterize young people's perception of democracy, and, what socialization factors most affect the interpretation of the concept. Examination of the interpretation of democracy was not carried out according to preliminary research designs but on the basis of social representation theory and one of its methodological possibilities (associations). The results suggest an anti-liberal democracy representation, one that can more be characterized by a negative content, and which shows links mostly to “hidden” political activity.

Keywords: socialization, political socialization, participation in organizations, social trust, personal trust

A rendszerváltást követően a fiatalok politikai szocializációját leíró, jellemzően kérdőíves adatfelvévő (*survey*) kutatások többségében központi szerepe van a demokrácia fogalmának, illetve értelmezésének (Csákó 2007; Szabó 2009; Murányi 2010, Csákó et al. 2010; Szabó–Kern 2011; Berényi–Murányi 2011).

Levelező szerző: Murányi István, Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék,
4032 Debrecen, Egyetem tér 1., E-mail: muranyi.istvan@arts.unideb.hu

A politikai értelemben felnőtté válás folyamatában meghatározó szerepe van a demokratikusnak tekintett politikai rendszer és a demokrácia fogalomértelmezésének. Ezért tartjuk fontosnak, hogy a kérdőíves adatfelvételek alapján történő vizsgálatok mellett más típusú módszertan alkalmazása egyrészt teljesebb, másrészt eltérő megismerési dimenziókat nyújthat a demokrácia értelmezéséről. A későbbiekben tárgyalt szociális reprezentáció megfelel ezen kritériumoknak, mivel lényegéből eredően kvalitatív módszertanra támaszkodik, ugyanakkor a survey módszerhez is kapcsolódhat.

Az eltérő módszertani megközelítéseket az is indokolja, hogy a demokráciával – és más vizsgált fogalmakkal – kapcsolatos, többnyire kérdőíves kutatások alapján készült hazai beszámolók gyakorlatilag nem foglalkoznak a mérésre vonatkozó kritériumok (reliabilitás, validitás) teljesülésének problémáival. Többnyire arról sem olvashatunk, hogy a válaszadó fiatalok milyen jelentést tulajdonítanak meghatározó fogalmaknak, milyen dimenziókban és milyen mértékben ismerik a vizsgált fogalmakat. Ennek megfelelően a kutatóknak, illetve a kutatási beszámoló olvasójának leginkább csak feltételezése lehet arról, hogy az előzetes konceptualizálás alapján (vagy annak hiányában) kialakított állításokra (itemekre) vagy direkt kérdésekre reagáló válaszadók milyen szubjektív jelentéssel ruházzák fel a vizsgálat tárgyát jelölő fogalmat.

A fiatalok demokráciáról kialakult szociális reprezentációját egy nemzetközi kutatás adatai alapján vizsgáljuk. A kérdőíves kutatás a MYPLACE projekt¹ keretében 2012. június-júliusban két magyarországi kisváros (Sopron és Ózd) 15–26 éves lakosságának $N = 600$ – 600 fős valószínűségi mintáján készült.² A vizsgálat kiemelt kutatási célja volt annak feltárása, hogy az európai fiatalok körében mennyire elterjedtek és milyen mértékben támogatottak a szélsőjobboldali ideológiák, hogyan jellemezhetők a különböző kisebbségi csoportokkal szembeni negatív attitűdök (xenofóbia, kirekesztés, jóléti sovénizmus).

A projekt koncepciója szerint a fiatalok populizmusának és radikalizmusának részvételi formáit befolyásoló tényezők és az aktivizmus motivációinak mikroszintű megismerése a helyi környezethez kapcsolódik. A jól megválasztott helyszín adatai jobban reprezentálják az országon belüli jellegzetességeket, mint a nemzeti szintű átlagolt adatok. Mivel a fiatalok radikalizálódását meghatározó tényezők (nyilván) országonként és országon belül is sokfélék lehetnek, ezért a kutatási helyek kiválasztásához nem közös kritériumokat, hanem olyan egyenlőtlenséget jól leképező helyi tényezőket jelöltek ki,³ amelyek összefügghetnek a radikalizmusra való fogékonysággal.

A szociális reprezentáció elmélete

A szociális reprezentáció meghatározása – „...a közös jelentések konszenzuális világa, amiben a csoporttagok kommunikálnak és interakcióban vannak” (Purkhardt–Purkhardt 1993: 75) – és folyamata (lehorgonyzás és objektiváció) szorosan kapcsolódik a társadalmi iden-

¹ Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement, FP7-SSH-2010-1, GA Number: 266831.

² A kutatás, illetve a minta részletes leírása Sik Domonkos tanulmányában olvasható (Sik 2016).

³ Néhány javasolt kritérium a helyszínek kiválasztásához: differenciáló társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek politikai örökség; kontinuitás és diszkontinuitás; kisebbségi csoportok közösségi szegregációja és percepciója; populisták és társadalmi mozgalmak; ifjúsági szubkultúrák, radikális/populista csoportok integrációja. Pollock, G. – Pilkington, H. (2012) *The MYPLACE Case Study Approach: A Discussion*

titáshoz, mivel tartalmazza a csoporttagok közös világukról alkotott interpretációját. A szociális reprezentáció elmélete ily módon közeli kapcsolatot feltételez a szociális reprezentáció és a csoportfolyamatok, különösen a szociális identitás létrehozása és kifejezése között.

A szociális reprezentációk integrálják az egyéni gyakorlatokat, ugyanakkor kollektív szociális normákat, értékeket és tudásokat prezentálnak (Meier–Kirchler 1998). A csoportban zajló interakciók során keletkező szociális reprezentációk gyakran narratív formában jelennek meg, biztosítva a csoport történetiségét és időbeni folytonosságát (Vincze–Köváriné 2003).

A szociális reprezentáció elmélete, illetve az eredeti teóriához kapcsolódó további elméletek közül Jean-Claude Abric „központi mag elmélet”-ének (Central Nucleus Theory, CNT) modelljét alkalmaztuk a szabad asszociációs kérdésekre adott válaszok elemzésére (Abric 1994). A CNT Serge Moscovici szociális reprezentáció általános elméletéhez (Moscovici 1976) kapcsolódó kiegészítő megközelítés, melynek elméleti és módszertani továbbfejlesztéséhez más kutatók (Verges, Gruimelli, Rouquette, Moliner, Morin) is hozzájárultak. A CNT feltevéseinek és téziseinek részletes ismertetését mellőzve, a továbbiakban az elmélet logikáját és a kapcsolódó módszertani keretet foglaljuk össze (Sá 1995).

A központi mag identifikálásának módszertani lehetősége az a javaslat, amely szerint a központi kogníciókat mennyiségi és minőségi tulajdonságok jellemzik (Moliner 1994). A centrális elemek kvalitatív tulajdonságai közvetlenül a szociális reprezentáció elméletéből erednek és a központi helyzetet biztosítják. Ebben az értelemben egy adott kogníció azért központi, mert szoros kapcsolatban van a reprezentáció tárgyával, szimbolikus érték és asszociatív erő jellemzi. A centrális elemek kvantitatív tulajdonságai a kvalitatívól erednek, azok következményei. Ezek az elemek „kiugrás”-ként (saliency) jellemezhetők: például milyen gyakran és/vagy azonnal mutatják a reprezentáció tárgyát, és hány kapcsolatot tartanak a reprezentáció más elemeivel.

A demokrácia szociális reprezentációjának empirikus vizsgálatát az asszociációs kérdésünkre⁴ adott három lehetséges válasz alapján végeztük. Az általunk követett egyik konkrét empirikus módszer (Verges 1992) alapján az alanyok legfeljebb három szóval (vagy értelmezhető narratív reagálással) asszociáltak a felkínált – esetünkben a demokrácia – szóra. Az asszociációkat a jelentések közötti hasonlóságok alapján szemantikai kategóriákba soroltuk. Az adatelemzés során két kritériumot használtunk: az előfordulási gyakoriságot, illetve a felidézés sorrendjét. A kettős elemzés alapja az volt, hogy a gyakrabban és gyorsabban felidézett kategóriák nagyobb valószínűséggel tartoznak a központi maghoz. A tulajdonságokat 1-től 3-ig súlyoztuk, annak megfelelően, hogy milyen sorrendben idézték fel a kategóriákat (az alacsonyabb pont gyorsabb reagálást jelentett). Ha az átlagos gyakoriságot és az átlagos sorrendet vesszük alapul, akkor a kategóriákat négy csoportba lehetett besorolni (lásd az 1. táblázatunkban).

⁴ Mi jut eszedbe elsőként, ha az a szót hallod, hogy demokrácia? Másodikként: / Harmadikként:

1. táblázat: Az asszociációs kategóriák csoportosítása gyakoriság és felidézési sorrend alapján

1. csoport	2. csoport
Átlag feletti gyakoriság	Átlag feletti gyakoriság
Átlag alatti felidézési sorrend	Átlag feletti felidézési sorrend
3. csoport	4. csoport
Átlag alatti gyakoriság	Átlag alatti gyakoriság
Átlag alatti felidézési sorrend	Átlag feletti felidézési sorrend

A bal felső sarokban lévő kategóriák – a leggyakrabban előforduló és leggyorsabban reagált – nagyon valószínű, hogy a központi maghoz tartoznak. Ezzel szemben azok, amelyek a jobb alsó negyedben vannak – nagyobb valószínűséggel perifériális helyzetűek. A másik két negyedbe sorolt kategóriákat olyan perifériális kognícióknak tekinthetjük, amelyek szorosan kapcsolódnak a központi maghoz.

Az elemezhető asszociációs válaszok⁵ első szintű kategorizálása során kialakított 33 tematikus csoport felhasználásával (összevonásával) 11 szemantikailag homogén kategóriát képeztünk (lásd a 2. táblázatunkat).⁶

A kialakított kategóriák közül öt (nem létezik, szabadság, negatív konnotáció, politika, egyenlőség) esetben az asszociációk említése gyakrabban fordult elő, mint a teljes mintára jellemző átlag (78 említés), míg kilenc kategóriánál (nem létezik, akarat, többség, közösség, jog, pozitív konnotáció, konszenzus, politika, egyenlőség) az említések sorrendjének (1 pont: elsőként, 2 pont: másodikként, 3 pont: harmadikként említett) átlaga kisebb, mint a mintasorrend átlaga (0,224).

2. táblázat: Az asszociációs kategóriák képzése: említési gyakoriság és sorrend

	Említés (összes)	Rangsor
Nem létezik	144	1,626
Akarat	70	0,079
Többség	8	0,008
Közösség	50	0,054
Jog	69	0,096
Szabadság	102	0,132
Pozitív konnotáció	35	0,047
Negatív konnotáció	100	0,119
Konszenzus	10	0,010
Politika	96	0,127
Egyenlőség	177	0,175
MINTAÁTLAG	78	0,224

⁵ A fiatalok jelentős része (27 százalék) vagy nem tudott, vagy nem akart válaszolni sem az első, sem a második, sem a harmadik asszociációs kérdésre.

⁶ A szemantikailag homogén kategóriák: nem létező; akarat; többség; jog; szabadság; pozitív konnotáció; negatív konnotáció; konszenzus; politika; egyenlőség.

3. táblázat: Az asszociációs kategóriák és csoportosításuk

1. csoport	
Átlag feletti gyakoriság + Átlag alatti felidézési sorrend	szabadság, negatív konnotáció, politika, egyenlőség
2. csoport	
Átlag feletti gyakoriság + Átlag feletti felidézési sorrend	nem létezik
3. csoport	
Átlag alatti gyakoriság + Átlag alatti felidézési sorrend	akarat, többség, közösség, jog, konszen- zus, pozitív konnotáció
4. csoport	
Átlag alatti gyakoriság + Átlag feletti felidézési sorrend	–

Az említések gyakorisága és a sorrendátlagok alapján a CNT modellt követve, négy csoportot képeztünk (lásd a 3. táblázatunkban). Az ózdi és soproni fiatalok demokráciára vonatkozó szociális reprezentációjának központi eleme meglehetősen ellentmondásos, mivel a francia forradalmi ideológiához kapcsolódó liberális asszociáció (szabadság, egyenlőség) mellett az elutasítást is kifejező negatív tulajdonságok és minősítés (negatív konnotáció), valamint a többnyire nem pozitívan értékelt politika (politika) tartozik. A szociális reprezentáció központi magjához kapcsolódó, ugyanakkor átmeneti, inkább perifériális szerepet betöltő két csoport (2. és 3. csoport) egyikében csak a demokrácia létezését megkérdőjelező asszociációk szerepelnek (nem létezik). A harmadik, szintén átmeneti kategóriában a közösség működését kordináló joggal kapcsolatos asszociációk (jog) és a társas motivációkat leképező kifejezések (akarat) mellett a közösséget preferáló válaszokat (többség, közösség) olvashattunk. Az írott és íratlan társadalmi szabályok, valamint a társas lét asszociációi egy csoportban vannak a konfrontációt kerülő (konszenzus) és a demokráciához pozitívan viszonyuló (pozitív konnotáció) reakciókkal. Mivel az egyértelműen perifériális pozícióban lévő asszociációs kategóriában (4. csoport) nem szerepel egyetlen asszociáció sem, a demokrácia szociális reprezentációja – az asszociációra vállalkozók körében – a fogalom nehezen változó, rögzült értelmezését valószínűsíti.

Az eredményeink szerint a fiatalok demokráciareprezentációja logikusan interpretálható struktúrába szerveződik. A központi mag látszólag ellentmondásos sajátosságát – a semleges liberális asszociációs kategóriák (szabadság, egyenlőség) egy kategóriába tartoznak a demokráciát negatívan megítélő asszociációkkal (negatív konnotáció, politika) – a fogalom antiliberális interpretációja oldhatja fel. A közvetítő funkcióval jellemezhető második csoport egyértelműen a demokrácia létezését kérdőjelezi meg, néhány esetben negatív minősítéssel együttjáró asszociációk alapján. A másik átmeneti csoportban a demokrácia pozitív megítélése a többségi és jogi megegyezéssel kapcsolódik, de nem kizárt az akarat elemek érvényesülése sem.

A reprezentáció sajátossága, hogy meghatározó a fogalomhoz való inkább negatív viszonyulás: a központi mag (*antiliberális*) mellett az egyik közvetítő kategóriában (*fikció*) is jelen van az elutasítás. Ez nem jelenti azt, hogy nincs a reprezentációnak a demokráciát pozitívan minősítő és elfogadó része: a másik közvetítő kategóriában (*közjog*) a közösségi elemek egyrészt a jogi és konszenzuális alapú működésmódra vonatkozó reakciókkal, másrészt pozitív jellemzőkkel és minősítésekkel együtt fordulnak elő.

A demokrácia szociális reprezentációját jellemző asszociációs csoportok megoszlása közel hasonló a teljes mintában és a két almintában: mindhárom esetben a legnagyobb arányban a demokrácia értelmezésének antiliberális jellege a domináns, amit jóval kisebb arányban a pozitív jogi legitimáció, majd a mintákat legkevésbé jellemző, a fogalom létezését megkérdőjelező asszociációkat képviselő kategória következik. A két városi almintá között csak a reprezentáció magjának eloszlásában van szignifikáns eltérés: a soproni fiatalokra 5 százalékkal nagyobb arányban jellemző a liberális elvekhez és sajátosságokhoz kapcsolódó, de a demokrácia fogalmára negatívan reagáló asszociációk (4. táblázat).

4. táblázat: Az asszociációs csoportok megoszlása (oszlopszázalékban)

	Teljes minta (N = 1187)	Ózd (N = 590)	Sopron (N = 597)
1. csoport (core) / ANTILIBERÁLIS*	32	30	35
2. csoport (átmenet) / FIKCIÓ	11	9	12
3. csoport (átmenet) / KÖZJOG	18	16	19

* χ^2 -próba: 4,118, $p \leq 0,05$; Cramer's V: 0,059, $p \leq 0,05$

Eredményeink szerint a fiatalok lényegesen eltérő (kedvező-kedvezőtlen) lakóhelyi környezetben szocializálódtak és a különböző (előnyös-hátrányos) szociokulturális jellemzőkkel leírható két csoportját a demokrácia hasonló, ugyanakkor sajátos reprezentációja jellemzi. A kötöttségek nélküli szabad reagálás lehetősége ellenére a válaszadó fiatalok jelentős része nem akart vagy nem tudott válaszolni az asszociációs kérdésre. Az ózdi fiatalok körében lényegesen magasabb arányban előforduló, a reprezentáció hiányát kifejező válaszhiány bizonyára a szocializációs hátrányokkal magyarázható ismerethiánynak köszönhető. (A továbbiakban a válaszhiánnyal jellemezhető fiatalokat a *Hiány* elnevezésű csoportba soroltuk.)

A közvetítő funkcióval rendelkező második asszociációs csoportban a demokrácia értelmezését leginkább az elutasítás vagy a létezésének tagadása jellemzi. A válaszadó fiatalok fogalomértelmezésében a változékony és kevésbé rögzült perifériális pozícióban jogi és konszenzuális elemek is jelen vannak, melyekhez a pozitív minősítések és vélemények kapcsolódnak.

Az ország két különböző gazdasági-társadalmi fejlettségű régiójában található, a jelen szocializációs feltételeket és életkörülményeket vagy a múlt örökségeit tekintve egyaránt különböző két kisvárosban a fiatalok demokráciareprezentációjának struktúrája azonos szerkezetű, azonban az etnikai szempontból is hátrányos helyzetű ózdi fiatalok körében szignifikánsan alacsonyabb arányban jellemző az antiliberális megítélést tükröző asszociációk aránya. Ennek a magyarázta további kutatásokat igényel, azonban a félig strukturált interjúk eredményei már alátámasztják feltételezésünket: a frusztrált fiatalok körében intenzívebb az antiliberális ideológia jelenléte. A kognitív disszonancia redukció szempontjából lényegesen eltér a soproni, illetve az ózdi fiatalok referenciája: a szlovák határmenti területekhez viszonyítva az osztrák határ túloldala jelentősen jobb

életfeltételeket, társadalmi-gazdasági modellt és ezekhez kapcsolódó munkalehetőségeket kínál – de az elérhetetlenség (vagy legalábbis távoli jövőben megvalósulás) megrázó tudatával.

Ezek az eredmények csupán jelzik, hogy a hétköznapi politikai és közéleti kommunikációban egységesnek vélt és közel azonos jelentéstartalommal felruházott demokrácia fogalmának interpretálása nem különbözik jelentősen az eltérő lakóhelyi környezetben szocializálódott és különböző szociokulturális körülmények között élő fiatalok körében.

A továbbiakban azt vizsgáltuk, hogy a demokrácia szociális reprezentációja milyen kapcsolatban van a fiatalok politikai és közéleti aktivitásával. A radikalizmus és populizmus leírására és motivációinak feltárására vállalkozó európai kutatás kérdőíve több olyan kérdést is tartalmazott, amelyek alkalmasak voltak a fenti kapcsolat empirikus elemzéséhez, azonban figyelembe kellett vennünk, hogy nincs empirikus előzmény a demokrácia szociális reprezentációja és valamilyen előzetesen definiált szempont (változó, illetve vizsgálati dimenzió) összefüggésének leírására. Ezért a továbbiak során a MYPLACE kutatás teljes adatbázisát bevontuk az elemzésbe. A meglehetősen sok kérdést (és a lehetséges válaszoknak köszönhetően még több változót) tartalmazó adatfájl elemi szintű vizsgálata gyakorlatilag áttekinthetetlen,⁷ ezért két lépésben vizsgáltuk a demokrácia szociális reprezentációját jellemző kategóriákkal fennálló kapcsolatokat. Az első lépésben – ha lehetséges volt – a tartalmi szempontból összetartozó változók összevonását végeztük el skálák, illetve indexek képzése alapján (lásd a Függelékét a 73. oldalon). A második lépésben elkülönítettük azokat az indexeket (vagy skálákat, vagy változókat), amelyek szignifikáns kapcsolatban voltak a demokrácia szociális reprezentációját jellemző asszociációs kategóriákkal. A harmadik lépésben az átlagostól eltérő szignifikáns kapcsolatokat vettük figyelembe, és ennek alapján jellemeztük a reprezentáció asszociációs kategóriáit.

Az átlagostól eltérő szignifikáns kapcsolatok tematikus blokkok alapján történő elemzés fontosabb következtetése szerint a demokrácia antiliberális és fikció értelmezését képviselő típusokat gyakorlatilag azonos szociokulturális jellemzőkkel írhatjuk le. Mindkét asszociációs típus a magasan iskolázott, illetve a jelenleg még tanuló fiatalok körében a leginkább, míg a kutatásban használt kategóriák egyikébe sem besorolható foglalkozással rendelkezők csoportjában legkevésbé jellemző. Az eltérést a társadalmi osztályhoz tartozás jelenti: a kulturális és egzisztenciális előnyöket valószínűsítő magas társadalmi osztályba tartozó fiatalokra a demokrácia antiliberális értelmezése inkább, míg a létezését kizáró interpretálás kevésbé jellemző. Az asszociációs kérdésekre nem válaszolók (*Hiány* típus) társadalmi pozíciója és szociális helyzete egyértelműen hátrányos. Ez az asszociációs típus elsősorban az alacsony egzisztenciális családi háttérrel rendelkező, illetve az etnikai kisebbségekhez tartozó fiatalokra az átlagosnál inkább, míg a legalább érettségizett, jelenleg tanulmányit végző, illetve szüleivel és rokonokkal élő fiatalok csoportjára kevésbé jellemző. A közösségi, konszenzuson alapuló és a jogi elemeket kiemelő asszociációs típus szociokulturális szempontból csupán egy esetben tér el az

⁷ A kérdőív tematikus struktúrája és a kérdések száma: I. szakasz: Politikai érdeklődés, politikai részvétel, civil részvétel (28 kérdés); II. szakasz: Társadalmi hálózatok, nemek közötti viszonyok, nemiség (8 kérdés); III. szakasz: Vallás (5 kérdés); IV. szakasz: Kisebbségi csoportokkal kapcsolatos attitűdök (8 kérdés); V. szakasz: A demokráciával, erőszakkal és emberi jogokkal kapcsolatos nézetek (8 kérdés); V. szakasz: Történelem és emlékezet (4 kérdés). VI. szakasz: Szociokulturális jellemzők (28 kérdés).

átlagostól: a háztartásbéli és munkanélküli fiatalokra legkevésbé jellemző a demokrácia közjogi típusának (*Közjog* típus) támogatása.

A politikához való viszony intenzitását és elemeit tekintve a liberális elveket elutasító (*Antiliberalis* típus) és a jogi, közösségi elveket preferáló demokráciaértelmezés (*Közjog* típus) között nincs lényeges eltérés. Az antiliberalis, illetve a közjogi demokrácia értelmezéssel jellemezhető fiatalok az átlagosnál jobban érdeklődnek a politika iránt, és a közvetlen környezetükkel vagy azonos a politikai nézetük, vagy a velük való diskurzusokban gyakran fordul elő a politika mint téma. A demokráciát közösségi és jogi tartalommal azonosító asszociációs típus (*Közjog* típus) másik asszociációs kategóriára is hasonlít: a közjó típus mellett a demokráciát nem létező fikcióként értelmezés (*Fikció* típus) szintén az intenzív tömegkommunikációs fogyasztással és a közvetlen családi és baráti környezetben történő politikai témájú beszélgetésekkel jellemezhető fiatalok sajátja. A közvetlen családtagokkal és barátokkal azonos (közeli) politikai nézet nemcsak leginkább a demokrácia liberális értelmezését elutasító fiatalokra jellemző, hanem a demokráciára nem asszociálók (*Hiány* típus) csoportjára is.

A nemzeti attitűd az antiliberalis demokrácia (*Antiliberalis* típus) preferálásával jellemezhető fiatalok körében a leginkább, míg a demokrácia létezését tagadók (*Fikciós* típus) csoportjában a legkevésbé intenzív.

A másság és az abból eredő veszélyérzet a demokrácia létezését megkérdőjelező (*Fikció* típus) és a jogi, közösségi interpretálást (*Közjog* típus) támogató fiatalok körében kiemelten jellemző.

Az antiliberalis és a fikciós demokrácia értelmezéssel azonosuló fiatalok sajátja, hogy az átlagosnál jobban érdeklődnek történelmi témákról, és intenzívebben vélik fontosnak a két világháború szerepét. Szintén ezeket a két demokráciafelfogást preferáló fiatalokat jellemzi, hogy nagyobb mértékben érdeklődnek a közvetlen és tágabb környezet történései, valamint a napi események iránt.

Összefoglalás

Elemzésünk talán legfontosabb következtetése, hogy a demokrácia szociális reprezentációjában központi szerepet (core) játszó *Antiliberalis* asszociációs típust a politikai-közéleti kérdések iránt és a történelmi események iránt intenzíven érdeklődő és leginkább nacionalista, többségükben még középiskolás vagy magasan iskolázott fiatalok támogatják. További lényeges sajátosság, hogy ezt a csoportot az átlagosnál kedvezőbb családi háttér jellemzi. Másként fogalmazva: mindenképpen elgondolkodtató, hogy az antiliberalis demokrácia értelmezés/felfogás a világra nyitott és érdeklődő, egzisztenciát és kulturális tőkét tekintve átlagon felüli társas környezetben él. Szintén figyelemre méltó, hogy a demokrácia létezését megkérdőjelező asszociációs típus (*Fikció* típus) támogatói szintén a magasan iskolázottak, az átlagosnál intenzívebben érdeklődnek közéleti-történelmi kérdések iránt, és társadalmi előnyökkel jellemezhető családokban élnek. A másik két típus közül a közösséget, konszenzust és jogot preferáló demokráciaértelmezés (*Közjog* típus) csupán a politika iránt intenzíven érdeklődő fiatalok, valamint a másság és az abból eredő veszélyérzettel jellemezhető fiatalok sajátja. A negyedik asszociációs típust (*Hiány* típus) nevezhetjük nem létező típusnak is, mivel az idesorolt fiatalok nem vállalták az asszociációt a demokrácia fogalmára. Kik ezek a fiatalok? A vizsgált szempontok alapján hogyan jellemezhetők? A másik három csoporttal ellentétben az alacsony

egzisztenciális családi háttér, az alacsony képzettségi szint és a magas etnikai kisebbségi arány a jellemző.

Mivel ez utóbbi csoport kiemelkedően a legnagyobb számosságú volt a valamilyen módon asszociáló fiatalokhoz viszonyítva, óhatatlanul idekívánczik egy korábbi – szintén a demokrácia fogalmát vizsgáló – tanulmány (Berényi–Murányi 2011) most is helytálló záró mondata:

„...egy politikai rendszer fennmaradásának esélyei nem túl jók akkor, ha a politikai rendszer alapvető minőségét (egyes vélemények szerint lényegét) meghatározó érték jelentőségét a leendő választópolgárai fel sem ismerik.” A demokrácia ilyen érték.

IRODALOM

- ABRIC, J. C. (1994) Les représentations sociales: aspects théoriques. In: J. C. ABRIC (ed.): *Pratiques sociales et représentations*. Paris, Presses Universitaires de France. pp. 11–35.
- BERÉNYI Z. – MURÁNYI I. (2011) Magyar tizenévesek demokrácia-értelmezése és előítéletessége közötti kapcsolat. In: SIMON J. (ed.) *Húsz éve szabadon Közép-Európában. Demokrácia, politika, jog*. Budapest, Konrad Adenauer Alapítvány. pp. 227–238.
- CSÁKÓ M. (2007) *Tizenévesek demokráciaképéről*. Előadás a Politológus Vándorgyűlésen, Pécs, 2007. június 22.
- CSÁKÓ M. – MURÁNYI I. – SIK D. & SZABÓ I. (2010) A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás*, 28/4. pp. 419–446.
- Dekker, H.– Malová, D. – Hoogendoorn, S. (2003) Nationalism and Its Explanations. *Political Psychology*, 24/2. pp. 345–376.
- MEIER, K. – KIRCHLER, E. (1998) Social Representations of the Euro in Austria. *Journal of Economic Psychology*, 19/6. pp. 755–774.
- MOLINER, P. (1994) Les méthodes de repérage et d'identification du noyau des représentations sociales. In: C. GUIMELLI (ed.) *Structures et transformations des représentations sociales*. Paris, Delachaux et Niestlé. pp. 34–47.
- MOSCOVICI, S. (1976) *La psychanalyse son image et son public*. Paris, Presses Universitaires de France.
- MURÁNYI I. (2010) Tizenévesek előítéletessége és demokráciához való viszonya. Új Ifjúsági Szemle, VIII/1. pp. 47–60.
- POLLOCK, G. – PILKINGTON, H. (2012) *The MYPLACE Case Study Approach: A Discussion Paper*. 21. February. http://www.fp7-myplace.eu/resources_general.php [Letöltve: 2017. 04. 27]
- PURKHARDT, S. – PURKHARDT, C. (1993) *Transforming Social Representations. A Social Psychology of Common Sense and Science*. London /New York, Routledge.
- SÁ, C. P. D. (1995) *The Central Nucleus Approach to Social Representations*. Paper was presented in the XXV Interamerican Congress of Psychology, San Juan de Puerto Rico. <http://www2.lse.ac.uk/methodologyInstitute/pdf/QualPapers/CELSO-Core-periphery.pdf> [Letöltve: 2017. 04. 20]
- SIK D. (2016) A radikalizmus inkubációja Magyarországon – Sopron és és Ózd esete. *Metszetek*, 5/3. pp. 79–102.
- SZABÓ I. (2009) *Nemzet és szocializáció*. Budapest, L'Harmattan.

- SZABÓ A. – KERN T. (2011) A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: BAUER B. – SZABÓ A. (eds) *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. pp. 37–80.
- VERGES, P. (1992) L'évocation de l'argent: une méthode pour la définition du noyau central d'une représentation. *Bulletin de Psychologie*, 45/405. pp. 203–209.
- VINCZE O. – KÖVÁRINÉ S. I. (2003) A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány*, 47/1. pp. 58–66.

FÜGGELÉK

Foglalkozás. 1 – teljes vagy részmunkaidőben dolgozik; 2 – jelenleg tanul; 3 – munkélküli (de munkát keres és dolgozni szeretne); 4 – háztartásbeli; 5 – egyéb. χ^2 -próba: 52,2, $p \leq 0,05$; Cramer's V: 0,059, $p \leq 0,05$. *Etnikai hovatartozás.* 1 – etnikai kisebbség; 2 – etnikai többség. χ^2 -próba: 52,2, df: 3, $p \leq 0,001$; Cramer's V: 0,217, $p \leq 0,001$.

A család struktúrája. 1. típus: szülővel és egyéb rokkal él; 2. típus: szülővel, partnerrel és egyéb rokkal él; 3. típus: csak partnerrel él, nincs egyéb rokon a háztartásban. χ^2 -próba: 13,8, df: 6, $p \leq 0,05$; Cramer's V: 0,78, $p \leq 0,05$.

Iskolai végzettség (képzése az ISCED 2011 – International Standard Classification of Education – alapján). 1. szint: legfeljebb nyolc általános; 2. szint: érettségénél alacsonyabb; 3. szint: érettségi vagy magasabb. χ^2 -próba: 51,9, df: 6, $p \leq 0,001$; Cramer's V: 0,14, $p \leq 0,00$.

A társadalmi osztály (a négy társadalmi osztály csoportképzése az ISCED 2011 kategóriáinak felhasználásával és a válaszadók, valamint a szülők képzettsége és foglalkozása alapján történt). 1. osztály: legalacsonyabb; 2. osztály: alacsony; 3. osztály: magas; 4. osztály: legmagasabb társadalmi csoport. χ^2 -próba: 37,15, df: 9, $p \leq 0,001$; Cramer's V: 0,183, $p \leq 0,001$.

Nemzeti attitűd index. A Dekker–Malová nacionalizmus elmélete (Dekker–Malová–Hoogendoorn 2003) alapján kidolgozott hat kumulatív attitűd dimenzió (Nemzeti érzés, A nemzet szeretete, Nemzeti büszkeség, Nemzeti preferencia, Nemzeti felsőbbrendűség, Nacionalizmus) összevonásával képzett index. One way ANOVA: F: 4,59, $p \leq 0,05$.

A különböző földrajzi környezet iránti érdeklődés skála. A skála képzése a következő kérdésre adott négyfokozatú (1: egyáltalán nem érdekel, 4: nagyon érdekel) válaszok alapján történt: Mennyire érdekelnek az olyan kérdések, amelyek... 1 – azzal a településszel kapcsolatosak, ahol jelenleg élsz; 2 – ...azzal az országgal kapcsolatosak, ahol jelenleg élsz; 3 – ...a szomszédos országokkal kapcsolatosak; 4 – ...Európával kapcsolatosak?

A politika iránti érdeklődés skála. A skála képzése a következő kérdésre adott négyfokozatú (1: egyáltalán nem érdeklődik, 4: nagyon érdeklődik) válaszok alapján történt: Mit gondolsz, a következő személyek mennyire érdeklődnek a politika iránt? 1 – saját magad; 2 – apád; 3 – anyád; 4 – a hozzád legközelebb álló testvéred; 5 – a hozzád legközelebb álló nagyszülőd; 6 – a partnered vagy élettársad; 7 – a legjobb barátod. One way ANOVA: F: 4,28, $p \leq 0,05$.

A tömegkommunikációs fogyasztásra fordított idő skála. A skála képzése a következő kérdésre adott négyfokozatú (1: semennyit, 4: több mint egy órát) válaszok alapján történt: Egy átlagos napon mennyi időt töltesz azzal, hogy tájékozódj a rádióból a politikáról és az aktuális eseményekről a... 1 – ...rádióból? 2 – ...az internetről? 3 – ...tévéből? 4 – ...újságokból? One way ANOVA: F: 16,36, $p \leq 0,00$.

Politikai témájú beszélgetés előfordulása a közvetlen környezetben skála. A skála képzése a következő kérdésre adott ötfokozatú (1: soha, 5: mindig) válaszok alapján történt: Milyen gyakran beszélgettek politikai kérdésekről... 1 – ...az apáddal; 2 – ...az anyáddal; 3 – ...a hozzád legközelebb álló testvéreddel; 3 – ...a hozzád legközelebb álló nagyszülőddel; 4 – ...a partnerreddel; 5 – a legjobb barátoddal? One way ANOVA: F: 9,14, $p \leq 0,001$.

Általános érdeklődés napi ügyek iránt skála. Mennyire érdekelnek a következők? Válaszolj egy tízfokozatú skálának megfelelően, ahol a 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem, 10 pedig azt, hogy nagyon érdekel! Mennyire érdekel...? 1 – ...a bevándorlás; 2 – ...a leszbikusok, meleg, biszexuálisok és transzneműek jogai; 3 – ... a gazdaság; 4 – ...az ország biztonsága; 5 – ...a környezet(védelem); 6 – ...az Európai Unió; 7 – ...az elhelyezkedési lehetőségek; 8 – ...a lakhatás; 9 – ...a helyi ügyek; 10 – ...a nők jogai. One way ANOVA: $F: 3,65, p \leq 0,001$.

Politikai nézetek azonossága a közvetlen környezettel skála. A skála képzése: Kérem, hogy értékeld egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, hogy politikai nézeteid mennyiben hasonlítanak az alábbi személyekéhez? (A 0 azt jelenti, hogy politikai nézeteitek egymástól nagyon távol, míg a 10 azt jelenti, hogy egymáshoz nagyon közel állnak.) 1 – apád; 2 – anyád; 3 – a hozzád legközelebb álló testvéred; 4 – a hozzád legközelebb álló nagyszülőd; 5 – a partnered vagy az élettársad; 6 – a legjobb barátod. One way ANOVA: $F: 3,01, p \leq 0,05$.

Diszkriminációs veszélyérzet index. Az index képzése a következő kérdésre adott háromfokozatú (1: soha, 2: néha, 3: rendszeres) válaszok alapján történt: Érezted már fenyegetve magad...? 1 – mert egy politikai pártot/mozgalmat támogatsz; 2 – mert egy (etnikai) kisebbséghez tartozol; 3 – szexuális irányultságod miatt; 4 – mert egy szubkulturához tartozol (punk, bőrféjű, emós, gót stb.); 5 – a nemed miatt. One way ANOVA: $F: 3,60, p \leq 0,05$.

Az I. és II. világháború történelmi szerepének megítélése. A skála képzése a következő kérdésre adott ötfokozatú (1: egyáltalán nem fontos, 5: nagyon fontos) válaszok alapján történt: Szerinted a következő események milyen szerepet játszottak a magyar történelemben? 1 – az I. világháború (1914–1918); 2 – a II. világháború (1939–1945). One way ANOVA: $F: 5,72, p \leq 0,05$.

Történelem iránti érdeklődés index. Az index képzése a következő kérdésre adott háromfokozatú (1: egyszer sem, 2: néha, 3: rendszeresen) válaszok alapján történt. Az utóbbi 12 hónap során hány alkalommal... 1 – játszottál olyan videojátékkal, amely a 20. század eseményeit eleveníti fel; 2 – néztél olyan filmet, amely a közelmúlt történelmi eseményiről szól; 3 – néztél dokumentumfilmet a 20. század eseményeiről; 4 – olvastál olyan regényt, amely a közelmúlt történelmi eseményiről szól; 5 – olvastál ismeretterjesztő vagy szakkönyvet a közelmúltról; 6 – mentél el múzeumba, ahol a közelmúltról szóló kiállítást rendeztek; 7 – vettél részt történelemről szóló beszélgetésben az iskolában, főiskolán vagy egyetemen; 8 – beszélgetettél a szüleiddel a múltrol; beszélgetettél a nagyszüleiddel a múltrol; 9 – elmentél háborús veteránok felvonulására/kiállításra, vagy részt vettél valamilyen megemlékezésen; 10 – kutattad a családod történelmét; 11 – látogattál történelmi témájú honlapot. One way ANOVA: $F: 9,56, p \leq 0,001$.

Munkásfiatalok az újkapitalizmusban

BARTHA ESZTER^a – TÓTH ANDRÁS^b

^aELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék

^bMTA TK PTI

A cikk azt kutatja, hogy fiatal, jól kereső, jó munkahelyi körülmények között dolgozó elit munkavállalók miért vonzódnak radikális jobboldali üzenetekhez.¹ A cikket megalapozó kutatás során egy nyugat-magyarországi autóipari cég szakszervezeti aktivistáival készült 2015 folyamán. Az interjúk alapján a cikk mellett érvel, hogy két fő oka van annak, hogy fiatal munkavállalók vonzódnak radikális jobboldali üzenetekhez. Az egyik ok a családi szocializáció, amely fenntartja az ötvenes évekbeli keserű emlékeket, és nyitottá teszi a fiatalokat a baloldallelens üzenetekre. A mélyen átélt nemzeti érzelem szintén fontos jellemzője politikai nézeteiknek. A másik ok a többrétegű kizsákmányolás képze- te. Kizsákmányolva érzik magukat a külföldi vállalat tulajdonosa által, mert béreik – bár magyar viszonylatban kiemelkedőek – elmaradnak a nyugati bérektől. Dühíti őket az általuk befejezetlennek tartott rendszerváltás, a csalódás a baloldalon (hazugságbeszéd) és a politikai korrupcióval szembeni tehetetlenségük, az az érzés, hogy a FIDESZ elárulta 2010-es üzeneteit. Családi-környezeti szocializációból fakadó érzelmi elkötelezettségeik, csalódásaik és többrétegű kizsákmányolásképzeteik teszik őket nyitottá radikális jobboldali üzenetek iránt, arra, hogy a Jobbiktól várják a megoldást.

Kulcsszavak: nemzeti érzelem, családi emlékek, kizsákmányolás, elkeseredés, vonzódás a radikális jobboldali üzenetekhez

This article explores why young, well earning elite workers in good working conditions are attracted by radical right-wing messages. Trade union activists in the car industry in West Hungary were surveyed in 2015. The survey found two causes of being attracted by right-wing messages. One of them is that family socialization is maintaining the hard memory of the fifties and opens up youth to messages against the left. Deeply rooted national feeling characterises their political views as well. The second cause is a perception of being exploited in multiple ways. First, by the foreign owner of their workplace where they earn much more than other Hungarian workers, but less than workers in western countries. They see the systemic change incomplete and feel duped by the left. They also

Levelező szerző: Bartha Eszter, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6–8., E-mail: barthaeszter@hotmail.com

¹ A kutatást az MTA TK „Társadalmi konfliktusokra adott identitáspolitikai válaszok” című Inkubátor Programja támogatta. Bartha Esztert a tanulmány megírásában az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta.

think that FIDESZ dropped its promises made in 2010. Their affective links based in family socialization, the idea of suffering multiple exploitation and political disappointment make them sensitive to right-wing messages.

Keywords: national feeling, family memory, exploitation, disappointment, attraction to right-wing messages

Bevezetés

Az 1980-as évektől több szerző is megfigyelte a radikális jobboldal előretörését a munkáslakta kerületekben olyan jóléti és gazdag európai államokban, mint Anglia, Németország, Olaszország vagy Franciaország (Taggart 1995; Lubbers–Gijssberts–Scheepers 2002; Oesch 2008; Mudde 2007).

Hasonló jelenség figyelhető meg az Európai Unió volt szocialista tagállamaiban, beleértve hazánkat, Magyarországot is. Számos kutató fogott bele, hogy magyarázatot adjon a munkások jobboldali populizmus iránti fogékonyságára. David Ost (2005) a lengyel jobboldali populizmus előretörése okát keresve úgy érvelt, hogy a Szolidaritás egykori, az értelmiség és a munkásság rendszerellenes szövetségét elárulta az értelmiség, amikor a neoliberális politikát erőltető gazdasági elit oldalára állt. A „vesztes” munkásosztály az „áruló” liberális értelmiséget büntetendő szavaz a nacionalista, jobboldali ideológiát hirdető pártokra. Kalb és Halmai (2011) tézise szerint a globalizáció és a neoliberális kapitalizmus lerombolta a régi munkásközösségeket, és kiszolgáltatottá tette a munkásokat a mindenkori piaccal és tőkemozgásokkal szemben. A jobboldali populizmus egy újfajta közösségséget és egyszerű válaszokat kínál a „tudatukat” veszített munkásoknak.

Magyarországon a fiatalok gyakran tapasztalt szélsőjobboldali kötődésének magyarázatát Szalai Erzsébet (2011) egyszerre keresi Magyarország félsperifériás helyzetében és a több generáción átívelő családtörténetben. A neves szociológus irodalmi példák tükrében is szemlélteti, hogy a „magyar trauma”, a lezáratlan vagy kibeszéletlen múlt mennyire alakítja ma is a fiatalok gondolkodását; ezt egyébként számos szociológiai kutatás megerősíti.² Szalai Erzsébet nagy életútinterjú kutatásában sok szélsőjobboldali fiatal számolt be arról, hogy nagyszülei erősen antikommunista érzelműek voltak, vagy egyenesen az elmúlt rendszer áldozatainak tekintették magukat.³ A rendszerváltás sok esetben nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket: a szélsőjobboldali fiatalok családjában a szülők jelentős arányban voltak a rendszerváltás egyértelmű vesztesei. A *ressentiment* itt a bálványozott Nyugat értékeinek elutasításában és egy sajátosan magyar út keresésében jelentkezik (amelyet valahol „elrontottak” a magyarság hagyományos ellenségei). Hasonló megállapításra jutottak Feischmidt Margit és szerzőtársai *Nemzet a mindennapokban: Az újnacionalizmus populáris kultúrája* című kötetükben (2014), amelyben kultúrantropológiai szempontból vizsgálják meg a radikális jobboldal előretörését. Feischmidt Margitnak a kötetben megjelent, „A nemzet varázsa és a szélsőjobboldali szimpátia a fiatalok körében” című tanulmánya azt hangsúlyozza, miként segítik elő a radikális jobboldalhoz való vonzódást a nemzeti múlt sérelmi diskurzusai, illetve a masz-

² Egy korai példáért lásd Szelényi 1992. Az ifjúságkutatáshoz lásd még: Somlai–Bognár–Tóth & Kabai 2007.

³ A könyv bemutatásához lásd Bartha 2015.

szív romaellenes előítéletek megléte. Feischmidt Margit így fogalmazza meg a félperifériás helyzetből (is) fakadó frusztráltságot, amelyet Szalai Erzsébet is dokumentált: „...a magunk részéről a marginalizációra és a kiszolgáltatottságra való választ látjuk abban a diskurzusban, amely a szélsőjobboldalt lehetővé teszi és legitimálja Magyarországon, és amelynek legjelentősebb szerepe a kollektív önbecsülés helyreállítása a nemzeti és faji kategóriákat kombináló mi-közösség szupremációja és az idegenek lefokozása által. [...] Ez a büszkeség a mi értelmezésünkben olyan szimbolikus erőforrás is, amely különösen felértékelődik azokban a helyzetekben, amelyekben más erőforrások nem, vagy csak nagyon korlátozottan állnak egy társadalmi csoport rendelkezésére.” (Feischmidt 2014: 155). Feischmidt Margit és Peter Hervik rámutatnak arra is, hogyan válik elfogadottá a radikális jobboldali diskurzus a médiában, illetve mennyiben segíti ez a radikalizált média a szélsőséges nézetek „mainstreamesedését” (Feischmidt–Hervik 2015).

Kutatásunk sajátos jellegét az adja, hogy kiindulópontként nem tekinti egységesnek a „munkásságot” és a munkásfiatalokat. A magyar munkásság mélyen megosztott társadalmi réteg. Nem véletlen, hogy Ferge Zsuzsa fragmentáltnak látja a hazai munkásokat és a munkástudatot (Ferge 2010). Már Mark Pittaway (2012) kutatásaiból is kiderült, hogy a harmincas években is elválasztható volt egymástól legalább három nagy csoportja a munkásoknak: a nagyvárosi, szakképzett, szociáldemokrata munkásság, a vidéki telepen élő, radikális munkások és a vidéken élő és gyári munkahelyükre faluról ingázó, tradicionális életvitelű és konzervatív szemléletű munkások. A rendszerváltás után párhuzamosan ment végbe az egykor „sztárolt” nehézipar és bányászat leépülése, valamint egy, főleg multinacionális tőkéből vezérelt reindusztrializáció, amely tovább tagolta ezt az egyébként is megosztott munkásságot. Szalai Erzsébet (2004) megkülönbözteti a multinacionális szektor munkásait a hazai ipar „buheráló”, sok esetben rosszabb körülmények között dolgozó munkásságától. Ennek nyomán magunk is abból indulunk ki, hogy a rendszerváltás eltérően érintette a munkások egyes csoportjait; egyszerűbben fogalmazva, közöttük is voltak „vesztesek” és „nyertesek”.

Ez a sokszínűséget feltételező kiindulópont annál is fontosabb, mert Tóth A. és Grajczár I. tanulmánya (2013) kimutatta, hogy nem csak egy út vezet a jobboldali radikális üzenetekre való nyitottsághoz. Kutatásuk kimutatta, hogy a rendszerváltás vesztesei és nyertesei komplex okok folytán vonzódnak a radikális jobboldalhoz, amiben szerepet játszhat a családi szocializáció, a kortárs csoportok hatása, ideológiai-világnézeti ráhatások, közhangulat, s az egyén saját tapasztalatai, véleménye, választásai.

Álláspontunk szerint különösen fontos a „nyerteseknek” tekinthetők vizsgálata, mert a magyar társadalom vágya, hogy „nyertes” legyen, különös tekintettel az életszínvonalra és a fogyasztási színvonalra. Ez különösen erős törekvés a magyar társadalomban, hiszen a Kádár-rendszer sok tekintetben az ún. életszínvonal-politikára építette a legitimitását. (Lásd pl. Rainer 2011.) Ahogyan több szociológiai vizsgálat is kimutatta, a nyolcvanas évektől az állami szektor mellett a piaci szektor korlátozott virágzása tette lehetővé a kádári életszínvonal-politika fennmaradását. Kolosi Tamás L-modellről írt (1987), Széleányi Iván (1992) a megszakított polgárosodásról és annak újraéledéséről, Róna-Tas Ákos (1997) pedig a „kis átalakulások nagy meglepetéseként” értékelte a teljes piaci átmenethez vezető utat. Szalai Erzsébet már 1986-ban észrevette a munkástudat lassú materializálódását; másik fontos meglátása a társadalomban végbemenő individualizáció és a közösségi szolidaritás hiánya (Szalai 1986). Bartha Eszter egy későbbi munkájában (2009) azt dokumentálta, hogyan támogatta – eleinte bártortalanul, majd egyre

nyíltabban – az állampárt munkáspolitikája a fogyasztói tudat erősödését, miközben egyre inkább hiteltelenné vált a „hivatalos” forradalmi ideológia. A rendszerváltást előmozdító érzelmek egyik legfontosabbika annak felismerése volt, hogy a Kádár-rendszer életszínvonalpolitikája csődbe jutott, és sokan a demokratikus piacgazdaságtól várták, hogy a nyolcvanas évek közepétől stagnáló életszínvonal újra növekedjen, s Magyarország utolérhesse a fejlett nyugati társadalmak fogyasztói színvonalát.

Mostani tanulmányunkban elsősorban azt szeretnénk megmagyarázni, hogy miért lehet a magyar radikális jobboldali párt, a Jobbik relatíve sikeres a fiatal (többnyire férfi) elit szakmunkások körében, akik „nyerteseknek” tekinthetők. Vajon milyen indítékok vezethetnek arra, hogy egy feltörekvő régióban, ahol minimális a munkanélküliség, jól kereső, biztos állással rendelkező elit szakmunkások a radikális jobboldal felé vonzódnak? Olyan szakmunkások, akik ráadásul még egy erős vállalati szakszervezet tagjai, aktivistái, akiknek valóban van befolyásuk saját munkahelyi világuk alakítására, ellentétben sok más munkáscsoporttal, akiknek erre semmilyen lehetőségük nincs (Tóth 2017).

Kutatásunk célcsoportja a fiatal, 25–45 éves, új elitnek is nevezhető, a multinacionális vállalatoknál dolgozó szakmunkások, akik saját munkahelyük élgárdájának, kulcspozíciójú munkavállalóinak tekinthetők, akik mind munkakörülményeiket, mind szerveztségüket, érdekérvényesítő erejüket tekintve lényegesen jobb helyzetben vannak, mint a legtöbb hazai vállalat munkásai, ahol sokszor a szakszervezet alapításának szándéka is az elbocsátás fenyegetésével járhat.⁴

A kutatás 16 életútinterjún és 2 fókuszcsoport-beszélgetésen alapul, amelyek 2015 tavaszán-nyarán készültek. A kérdések felölelték a szakmai pályát, az államszocializmus emlékezetét, a szakszervezetről vallott véleményeket, a gyári előremenetel lehetőségeit, valamint a társadalmi-politikai attitűdöket.

Az interjúalanyokat hólabda módszerrel, illetve a szakszervezet segítségével „találtuk meg”. Az interjúk anonimak; az elemzésnél álneveket használunk. Mivel a vizsgált iparágban a szakmunkások túlnyomórészt férfiak, így az interjúalanyaink is szinte kizárólag férfiak voltak, mint ahogyan a szervezett dolgozók között is ők alkották az abszolút többséget.

Az interjúk: Sorsok, tapasztalatok, vonzódások

1. A családi szocializáció hatása

Ebben a fiatalabb generációban már nincs, vagy csak nagyon elvétve van jelen a „Kádárosztalgia”. Ugyanakkor, legtöbb interjúalanyunk élesen, elítélően nyilatkozott a múlt-ról. Károlynak markáns véleménye volt a „létezett szocializmusról” (az interjúalanyok neve utáni számok az életkorukat jelzik):

Szerintem az a rendszer, ami volt, fenntarthatatlan rendszer volt. Egy fekete Moszkvics nem áll meg a ház előtt, aki meg élvezte, az meg: de kár, nem állhatok meg a fekete Moszkviccsal. Szerintem a mostani politika meg a régi ugyanaz. Most is azok ülnek ott, akik anno voltak. Akiket az a rendszer kinevelt magából... (Károly, 42, szakmunkás, szakszervezeti vezető)

⁴ Lásd még Ignác–Szabó 2014.

Bár éppen ő az, aki azért szülei visszaemlékezéseiből úgy gondolta, hogy az előző rendszerben több volt a munka és a munkás becsülete, mint most: *Engem hogy neveltek? Dolgosként. Abban a rendszerben azért ugye az volt megbecsülve, aki munkás volt.* Ez a kis beszúrt mellékmondat azért mutatja, nem teljesen zárt a szocialista korszak megítélése, s vannak elemek, amelyek nosztalgikusan fel-fel bukkannak, s azt is, hogy a munkásság kulturális-társadalmi leértékelődése sokakat elkésérített.

Egy másik esetben az édesapa 1956-os részvétele miatt a fia nem mehetett egyetemre, és igaz, hogy később a pártba is belépett, de ma kifejezetten antikommunista beállítottságú, és a legradikálisabb antikommunista politikai erőre szavaz.

A vallásos kötődés is gyakran összekapcsolódik az erős antikommunista érzülettel; Károly például megemlítette, hogy felesége mélyen vallásos családból jön, és a sógoraival beszélni sem lehet „mérsékeltlen” a baloldaltól. A család vallásossága, illetve a kollektívizálás is „maradandó” élménynek számított Mihály családjában:

Én erős katolikus indíttatású családból jövök, nem volt téma se párt, se szakszervezet, mert édesapám nem nagyon szerette őket. (Mihály, 44, szakmunkás, szakszervezeti tag)

Én katolikus családból származom, ha a szocialistákra szavazom, a családból való kizárást vonta volna maga után. Én soha nem szavaznék szocialistára, ebből az egyből nem engedek... (Ernő, 41, szakmunkás)

Mégoly kis mintánk is megerősíti azt a tézist, hogy a családi múlt és a magyar történelem traumatikus mozzanatai nagyon is kihatnak a napjainkra, és egyik forrását jelentik a baloldallal szembeni ellenérzéseknek, az antikommunizmusnak, ami egyértelműen jobbra, sőt, a radikálisan antikommunista nézeteket valló radikális jobboldal felé vonzza interjúalanyainkat. De az általános baloldallelenség közepette éppen a fel-felbukkanó kádárista nosztalgiák magyarázzák, hogy miért pont a radikális jobboldal szimpatikus sok fiatal munkás számára: hiszen a radikális jobboldal egyik sajátossága Magyarországon, hogy az élesen baloldallelennes retorikát lényegében baloldali gazdaságpolitikai követelésekkel ötvözi.

Ezeket a történelmi okokból, családi szocializáción keresztül átöröklődött álláspontokat megerősítette a 2006 és 2010 közötti politikai eseménytörténet, amelyet interjúalanyaink úgy értelmeztek, mint a baloldal árulásának és korrupciójának bizonyítékát (Gyurcsány „hazugságbeszéde” visszatérő téma volt a baloldal kapcsán), miközben cserben hagyták a kisembereket a megszorító programjaikkal.

A fizikai dolgozói családi háttér egyik következménye a családi életpálya követése és a munka „becsületének” a felértékelése. *Az volt az első, hogy szakmát tanuljak ...* mondta Károly. S legtöbb interjúpartnerünkre ez volt a jellemző. Az erős munkaethosz az egyik legfontosabb, folyamatosan visszatérő önjellemzés volt az általunk megkérdezett munkások körében.

A munkához, az erős munkafegyelemhez kapcsolódó társadalmi-politikai identitás meghatározó volt egy tekintetben interjúalanyaink politikai állásfoglalására: a „cigánykérdéshez” való viszonyukban. A felvállalt és átértzett munkaethosz kapcsán merült fel sokszor a „cigány” kérdés. A saját munkaethoszuikat az interjúalanyok igen gyakran állították szembe a „segélyekből élő” cigányokéval. A munkások mintegy a saját „tisztelretméltóságukat” is demonstrálták a kirekesztő diskurzusban való részvétellel. Míg Bartha (2011) előző kutatásában ritka volt a nyíltan „zsidózó” vagy „cigányozó” interjúalany, ebben a kutatásban a romaellenes előítéletek már egészen nyíltan és vállaltan törtek a

felszínre – a fókuszcsoporthoz beszélgetéseken is. Úgy tűnik, hogy interjútapasztalataink Róna Dániel (2016) felvetését támasztják alá, miszerint az egyik fontos oka a radikális jobboldalhoz való vonzódásnak az, hogy a Jobbik tematizálta a magyar politikai életben a „cigánybűnözést”, a cigány–magyar viszony problematikus voltát sok településen.

Az a baj, hogy ők egy olyan réteg, ami nemcsak itt probléma, hanem mindenhol. Az ő kultúrájuk olyan, hogy nem akar se beilleszkedni, se dolgozni. Legjobb példa. Van cigány a soron, bezzeg ő jól dolgozik, meg rendes, ne kelljen már azért megdicsérni valakit, mert cigány és jól dolgozik! Engem nem dicsérget senki, hogy ő magyar, és legalább dolgozik... Amíg ez nem változik ... és én nem látom, hogy ebben bármi fog történni ... saját maguk nem tudják ezt megoldani. (Gábor, 38, szakmunkás)

Nekem az a véleményem, hogy van egy kis rész, akiket nem kell integrálni, mert élnek normálisan. A többi veszett fejsze nyele. Olyan mélyen benne van a kultúrájukban, hogy ők ezt nem akarják, már az 5 éves gyereken látod, hogy ő azért issza magába azt a jó kultúrát, amit ők szeretnek, ők nem ismerik, hogy a munkát ... dolgozni kell ... a nagy része nem akar dolgozni, ők úgy elvannak, hogy majd úgyis segít az állam, és eszük ágában sincs dolgozni, inkább szülnék 16 gyereket, mert darabra van, direkt sérültebb gyereket próbálnak szülni, mert arra több a pénz ... őket nem lehet integrálni... (Viktor, 35, szakmunkás)

A cigánygyereket mit tanul meg először: megszámolni a segélyt.

Nincs az a kisablak, ahova ők ne mennének be, és ne lopnának el valamit, mindent ellopnak. (János, 35, szakmunkás)

A fókuszcsoporthoz, egymást erősítve, csak úgy záporoztak a kiszólások:

Én nem bánthatom őket, vonat, Észak-Korea ... itt tudunk felajánlani nektek ingyenes lakást.

Minket szídnak nagyon, mert itt elnyomják őket, közben fizetnek azért, hogy visszajöjjenek Kanadából...

15 gyereket bármikor leszülnek...

Strasbourgban rájöttek, hogy ott is dolgozni kell, erre visszajött mind...

Hét évvel ezelőtt Szlovákiában csinálták a fesztivált, lecsukták a felét, verték őket, megmondta a Fico, egy van, karólap, lovak, és rendet raktak. Őnekik kell az, hogy elverjék őket, hogy tudják a rendet. Ez van.

Erdélyben nem a hatalom üti őket, hanem a lakosság. Ott nem mernek ilyeneket csinálni.

S vannak, akik éppen a Jobbik „cigány”-politikája miatt vonzódnak a radikális jobboldalhoz:

...nem akarok cigányozni, de ők mindig ezzel jönnek, a Gárdát is mondtad, az is erre van kitélve. Nem is nagyon akarnak integrálódni. Anyósoméék Miskolc mellett laknak, nem is akarnak integrálódni, volt rá elég idejük.

Jó válasz a Jobbik felől, hogy mi ezt elrendezzük. Segélyezés, nincs munka, máshonnan nem tudnak szerezni, elmennek a nénihez, elveszik a 20 000 Ft-ját, és febbeverik. (Balázs, 36, szakmunkás)

Az egyik interjúalanyunk, István, Jobbik-aktivista. Nála a „cigánykérdés” összefonódott a magyar gazdaság állapotával, s a rendszerváltás utáni gazdasági helyzettel, amiből szerinte a Jobbik nemzeti bezárkózó politikája jelentheti a kiutat:

Rengeteg cigány haverom van, vannak zsidók is annak ellenére, hogy a Jobbik tagja vagyok... Amúgy meg a cigánysággal borzalmas nagy baj van. A kommunizmusnak volt egy nagyon jó, egy áldásos tevékenysége, hogy mindenkinek munkát biztosított. Amikor én ipari tanuló voltam, tele voltunk cigány származású betanított munkásokkal. Az építőipar tele volt vasbetonszerelővel, falazóval, kőművessel...

Téglagyarak kizárólag cigányokkal üzemeltek, a termelőszövetkezetek felszippantották a cigányokat...

Szétverték a magyar gazdaságot, hogy vegyünk nyugati árut, hogy az ő pénztárcájukat gazdagítsuk, és így a cigányság kiesett a pikszisből. Megszűnt az építőipar, megszűntek a nagy termelőüzemek, megszűnt a mezőgazdaság. És most már a harmadik cigánygeneráció nő ki sajnos, ami veszélyes a magyar társadalomra. És ahogy koncentráltan nő az elkeseredés, a munkanélküliség, a kilátástalanság, úgy nő az ő általuk okozott rossz, kriminalizmus. Ez egy szociális kérdés. Gazdasági, szociális, politikai kérdés, és senki nem tesz semmit.

Interjúalanyaink azonban nemcsak a cigányoktól határolták el magukat, hanem bíralták a mérnökök és menedzserek – szerintük – indokolatlanul magas fizetéseit, s fizetésükkel és gyáron belüli presztízsükkel nem mindig arányban álló hiányos szakmai ismereteiket. Sorra kerültek fel olyan történetek, amelyekben ők oldottak meg egy technikai problémát a soron, amihez a fiatal, egyetemről kikerült mérnökök hozzá sem tudtak szolgálni.

2. A rendszerváltás sikertelenségének érzete és a sérelmi narratívák hatása

Mint az előző kutatásban (Bartha 2011), most is dokumentálható volt a rendszerváltásból való kiábrándulás. A Jobbik-aktivista István explicite így fogalmazta meg álláspontját:

Az nem rendszerváltás volt, én nem úgy hívom. Módszerváltás. Mert az messze volt a rendszerváltástól. Ugyanaz a klientúra maradt, más köntösben, vagy azoknak a gyermekei, ennyi a történet. Egy szabályos, politikai és gazdasági átmenekítés családokon és érdekcsoportokon belül. Ez módszerváltás, ennek a rendszerváltáshoz semmi köze. Egy rendszerváltásban folyik a vér, és teljesen elszámoltatják az előzőt. (István 56, szakmunkás)

Az interjúk alapján három típusú csalódásnarratívát tudunk megkülönböztetni. Az első a munkások és a mérnökök és menedzserek közötti ellentétre, a társadalmi-gazdasági olló szétnyílására utalt:

Itt [a gyárban] mindenem kellene változtatni. Bérezéstől kezdve, a belüket kidolgozó munkásokhoz való pozitív hozzáállás kellene, több szociális juttatás, és ki kéne mutatni ennek a rühes vezetésnek, hogy emberek ők is, és meg kell őket becsülni, mert a magas fizetéseket ők keresik meg. Ezenkívül meg kellene szüntetni a felső vezetésben a hazugságot befelé és kifelé, meg kellene szüntetni, hogy statisztikák és pénzérdek tegyen tönkre családokat, okozzon tucatszámra válásokat, nagyon kemény szociális problémákat: És az hogy elvették tőlük az alapvető jogokat, az vérlázító, én ezért Orbán Viktort és társait lámpavasra akasztanám. Hogy a népétől az alapvető védelmi mechanizmust, jogszabályokat elvette szakszervezeti szinten. Saját népétől. (István, 56, szakmunkás)

Mint ebben a fentebb idézett interjúrészletben is, a különböző narratívák gyakran összekapcsolódtak, s beemelődtek más sérelmesnek tartott folyamatok is: ebben az esetben a korrupció és a szakszervezeti jogok gyengítése az Orbán-kormány alatt.

S ez átvezet a második sérelmi narratívához: a blokkolt fejlődés érzetéhez, amit a korrupció és a kisémberebbesnek érzett törvények sorozata váltott ki. Ez az érzés gyakran átcsapott az interjúkban a „ki a felelős?” típusú narratívákba, amelyek sokszor összeesküvés-elméletekbe torkollottak, és erőteljesen elitellenes nézeteket tükröztek.

A harmadik jelentős sérelmi narratíva a multinacionális vállalatok általi kizsákmányolás érzetéhez fűződött, amit alátámasztott a magyar leányvállalat és a (nyugat-európai) anyavállalat otthoni telephelyén hasonló munkakörben dolgozó munkavállalói közötti többszörös fizetéskülönbség, miközben a munka üteme és (a munkavállalók számára kedvezőtlenebb) rugalmassága a magyar telephelyen volt intenzívebb. Ráadásul a Nyugaton levő gyárban dolgozók számára jóval több szabadság és szociálpolitikai juttatás járt, mint a magyar munkavállalóknak itthon, a leányvállalatnál.

A kapitalizmuskritika is megjelent ugyan az interjúkban, de itt hasonló a konklúzió, mint ami kiderült Bartha Eszternek egy 2002–2004-es, a régi szakmunkásgárdával folytatott interjú kutatásából (Bartha 2011). A munkások nem a kapitalizmust *per se* okolták a kizsákmányolásért, hanem általában személyes bűnbakokat kerestek, amelyeket hol a Nyugaton, a multikban, hol pedig a rendszerváltó elitekben véltek megtalálni.

Az egymással összeolvadó ressentiment-narratívák, amelyekre kihatott a munkáság szimbolikus tőkéjének leértékelődése is, sok interjúalanytól egy olyan alternatíva keresésébe torkollottak, amelyekben keveredtek az erős állam, a tekintélyuralmi rend iránti vágyak a „kisemberek” felemelkedésének ígéretével:

A magyar ipar, a magyar mezőgazdaság, a magyar élelmiszeripar újrarendelése... Megszűnt a cukoripar, rengeteg ember került az utcára. Elsősorban a mezőgazdaságot, az élelmiszeripart kellene fejleszteni és a gépipart. A termőterületek a legértékesebbek és eladjuk őket...

Vagy amit a kintiek csinálnak, az megy ki az ő országukba, itt meg a bérmunkás dolgozik. Meg kellene határozni azt, hogy ez Magyarország, magyaroknak kell itt élni és a magyaroknak kell jól megélni. Nem nyereséget kell termelni a külföldnek, hanem a nyereséget itt kell tartani, visszaforgatni, hogy jobban éljen ez az ország. A nyugati gazdaságnak szüksége van a magyar munkaerőre, de nem azért, mert olyan jó, hanem olyan olcsó. (Pál, 46, szakmunkás, szakszervezeti tag)

Mindig haragudtam a baloldalra, 18 évesen oda szavaztam, én büszke voltam erre, azt hallottam, hogy a régi rendszer milyen jó volt, aztán jött a Fidesz, fiatalok, nagyon lelkesítőek voltak, és azóta rájuk ... én csipegetem azt, ami a baloldaltól a munkások érdeke, meg a jobboldaltól ... mindig a kisebbik rosszra. Azt nézem, hogy az elmúlt 4 évben változott-e a melósok helyzete, vagy nem. Most gondban leszek már a következő választáskor, mert nem látok alternatívát a mostani kormánnyal szemben. A szélsőjobb – ott vannak szimpatikus dolgok, amiket mondanak, csak eddig mindig az volt, hogy a győztes párt nem élt, hanem visszaélt a hatalmával.

Mi a jó bennük? Fiatalok, azt mondják, amit hallani akar az ember. Rendet tesznek. Adózás – diktatúra. Abban nincs kivétel. Amcsi modell. Én megerősíteném a rendvédelmi dolgozókat, az nagyon elfajult, hogy nincs rend Magyarországon, nincs közbiztonság, hiába mondják, hogy javult.

És ami mások, egyedül a Jobbiknál szerepel a szakszervezetek jogainak megerősítése, és ez nagyon szimpatikus. És a másik: a Jobbik leszámol a politikai érdekekből levő szakszervezeti vezetőkkal. Teljesen pártsemlegesen legyenek, ne legyen pártkötődésük, teljes mértékben képviseljék a munkavállalók jogait.

Az összes szakszervezet kommunista, zsidó – ez egy esély lenne, bizonyítani, hogy nem így van.

A szakszervezetek elődjét a zsidók hozták létre, sok volt a zsidó a szakszervezetben, ilyenek mennek. Én is le lettem zsidózva. Ha tudnátok, hogy akkora katolikus vagyok, hogy még... (Károly, 42, szakmunkás, szakszervezeti vezető)

Ha összegezni akarjuk a ressentiment-narratívákat, akkor azt kell mondanunk: az elégedetlenség a jobboldal irányába nyitott, a baloldalra a leggyakrabban zárt. Ebben nagyon fontos szerepet játszott a családi szocializáción keresztül „örökölt” antikommunizmus, de megjelenik a politikai baloldalból való kiábrándulás is, ami úgymond, éppen őértük, a munkásokért nem tesz semmit. A liberalizmus igen sokaknak volt negatív töltetű, mert összekapcsolódott a „szabadossággal”, olykor a „zsidósággal”, valamint a rendszerváltó elit korrupciójával. A munkaethosz sokszor összekapcsolódik a „rend” utáni vágyakozással – ez pedig igencsak kedvez a szélsőjobboldali világnézet által felvállalt, „rendpárti” ideológiáknak.

3. A tradicionális erkölcsi felfogás és a nemzeti érzélem hatása

Interjúalanyainkra általában jellemző volt a tradicionális erkölcsi világfelfogás, az erkölcsi szabadosságok elítélése, a hagyományos családmódelel védelme, a tradicionális apaszerep feldicsérése. Az interjúalanyok sokszor szembeállították saját tradicionális erkölcsi világukat a „liberalizmussal”, amit tipikusan erkölcsi szabadossággént értelmeztek:

A liberalizmus számomra egyáltalán nem vonzó. Mindent szabadon megtehetek, korlátok között – pl. jön az SZDSZ-es atyáúristen, hogy az iskolában a tanár nem nevelőtanárral, hanem oktató, az nálam, az az, hogy kicsoda, ha nekem gyerekem lesz, megmondom a tanárnak, hogy ha órán nem tud viselkedni, nyugodtan csapja nyakom.

Ha ez a liberalizmus, én nem értek vele egyet... (Károly, 42, szakmunkás, szakszervezeti vezető)

Ennek a tradicionális erkölcsi felfogásnak része az erős lokálpatriotizmus és a nemzeti érzélem. Egyik interjúalanyunk kedvenc szólásfordulata az volt, hogy aki a városukba jön Budapestről, az nem „lejön”, hanem „feljön”. Zubbonyán Nagy-Magyarország jelvény díszelgett az interjú alatt. Legtöbb interjúalanyunk kifejezetten büszke volt magyarságára, büszkén emlegette, hogy bár alacsonyabbak a fizetések, de jobban és hatékonyabban dolgoznak, mint nyugati kollegáik, vagy a vállalat más kelet-európai gyáraiban dolgozók. A tradicionális erkölcsök, a rend és a nemzeti érzelmek melletti kiállás az interjúkban is expliciten megjelent:

És azért a magyar fiataloknak könnyű megdobogtatni a szívét a nemzeti érzélemmel ... itt nagyon könnyen be tud sok embert vonzani a Jobbik ... én azt látom, hogy a Jobbik erősebb lesz, nem biztos, hogy ők fognak nyerni, de egyre több esélyük van... (Balázs, 36, szakmunkás)

Következtetések

A kutatás alapkérdése az volt, hogy vajon az „elit” munkásság képviselői miért válnak fogékonnyá a radikális jobboldali ideológiákra. Ennek a kérdésnek a másik oldala, hogy a politikai baloldal miért nem tud profitálni a „csalódás” érzését középpontba állító narratívákból.

Azt ígértük, hogy megkísérlünk egy kelet-európai és magyar sajátosságokat is ötvöző magyarázatot adni a feltett kérdésekre.

Az általunk megkérdezett szakmunkások „derékhadának” számító, már a rendszerváltás környékén született, vagy azt gyermekként megélt interjúalanyok politikai nézeteit a magyar történelem szocializmus alatti traumái (mint a kollektivizálás, 1956 vagy a vallásellenesség) alakították. Emiatt, ahogyan az interjúrészletek segítségével demonstráltuk, az általunk megkérdezett munkások elsősorban az erőszakot, a hiányt vagy a nómenklatúra uralmát társították az államszocializmushoz, mégha néhányan el is ismerték, hogy akkor a munkásoknak még volt becsületük. Ez egy új generációs hang: Bartha Eszternek a 2000-es évek elején végzett kutatásában még kimutatható volt a Kádár-nosztalgia (sőt, néhányan – főleg a legidősebb generációból, akik továbbtanulásukat, felemelkedésüket is a „rendszernek” köszönhették – a Munkáspárttal rokon-szenveztek).

A magukat keményen dolgozó, jó szakembereknek látó és valló szakmunkások többrétegű és komplex csalódásélmények hatására vonzódnak a radikális jobboldalhoz, noha mind védettebb, jobb körülmények között dolgozik, mint legtöbb társuk.

Az első a munkásoknak a technokráciához viszonyított helyzetének romlására reflektált; a második a magyar és nyugati bérek közötti távolságra és a külföldi tőke szerepére, amit többen kizsákmányolásként értelmeztek. A magyar érdekek képviselete – amelyet a jobboldal a zászlajára tűz – ezért igen hatékony „hívószó” körökben. Talán a legfontosabb a harmadik, az oligarchikus-korrump elitek által uralt, blokkolt társadalom képzelet miatti csalódás. Ez a csalódásérzet összefonódott a rendszerváltásban való csalódással és a régi szocialista elit sikeres korrump átmentődése miatti rossz érzéssel. Amikor az interjúink készültek, akkor már ezek a csalódott és korrupciót kárhóztató ítéletek kiterjedtek a FIDESZ-re is. Ehhez képest számukra az egyetlen választható, a korrump elitek ellen egyedül fellépő párt a Jobbik volt. A Jobbik népszerűségét a szemükben az is növelte, hogy ez a párt volt az, amelyik napirendre tűzte a „cigány-kérdést”.

A Jobbik vonzerejéhez hozzájárult, hogy úgy érezték, a Jobbik az a párt, amelyik a legnyilvánvalóbban kiállt valamiféle harmadikutas, zárt nemzetgazdaság-konceptió mellett, amely visszahelyezi a munkát és a keményen dolgozó kisembereket az őket megillető társadalmi pozícióba, s ami végre rendet rak a világban. A harmadikutas zárt nemzetgazdaság-konceptió népszerűségéhez kapcsolódik, hogy a Jobbikhoz való vonzódásban szerepet játszott a többszörös kizsákmányolás érzés percepciója: magas adók – korrump politikai elitek egyik oldalról, a multinacionális vállalat a másik oldalról. A korrump elitellenesség, a magyar érdekek képviselete és a „cigány-kérdés” tematizálása ezért igen hatékony „hívószavak” ebben a közegben (is).

A társadalmi és erkölcsi tiszteltetelméltóság igen szerteágazó téma, de azt gondoljuk, hogy a munkaethozuk igen nagy szerepet játszik a szélsőjobboldali kötődés kialakulásában a „cigány-kérdés” kapcsán, azért, mert a Jobbik volt az a párt, amely hasonlóképpen tematizálta ezt a problémát, mint ahogy ők látják.

A liberalizmus elutasítása a megkérdoztetek körében szinte általánosnak mondható. De a liberalizmust legtöbb megkérdoztet úgy értelmezte, mint emberjogi és életmód szabadságot védő értelmiségi attitűdöt – s ezzel szemben tradicionálisnak és konzervatív-nak mondható életmódjukat és morális álláspontjukat védelmezték. A liberális demokráciát megazonosították a rendetlenséggel, a káosszal.

A nemzeti és munkaethosz központú világlátásuk igen nagy szerepet játszik a szélső-jobboldali kötődés kialakulásában. Az interjúalanyok jórészt konzervatív munkás- vagy parasztcsaládokból jöttek, ahol a „dolgoosság” fő társadalmi és etikai értéknek számított. A részeges, lusta munkást a közösség elítélte és kivetette magából. A nemzeti radikalizmus ugyanakkor erőteljesen alakította a kizsákmányolásról vallott nézeteiket; amely diskurzust a baloldal lényegében feladta. A radikális jobboldal egy olyan fogalom- és nyelvi kódkészlettel látta el őket, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy „lefordítsák” a társadalmi igazságtalanságoknak a gyárban és a gyáron kívül tapasztalt példáit. A tradicionális erkölcsi-morális felfogásukkal szemben álló emberjogi és életmódbeli szabadságot hirdető „liberális” értelmiségi értékeket inkább támadásnak érzik világuk ellen, amely csak védtelenné teszi őket.

A korrupció is löki őket az egyetlen „tisztá”, a hatalom által meg nem rontott párt felé. Afelé a párt felé, amely még tisztábban üzeni, hogy a kisembereket felemelő és nemzeti felemelkedést biztosító rendet és tradicionális értékeket fogja megvalósítani, s amely vízió rezonál tradicionális erkölcsi-morális felfogásukkal.

IRODALOM

- BARTHA E. (2009) *A munkások útja a szocializmusból a kapitalizmusba Kelet-Európában 1968–1989*. Budapest, L'Harmattan.
- BARTHA E. (2011) *Magányos harcosok: Munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Németországban és Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan.
- BARTHA E. (2015) Szalai Erzsébet: Koordinátákon kívül. In: BÖCSKEI B. – SEBŐK M. (eds) *50 könyv, amit minden baloldalinak ismernie kell*. Budapest, Noran. pp. 35–40.
- FEISCHMIDT M. – GLÓZER R. – ILYÉS Z. – KASZNÁR V. K. & ZAKARIÁS I. (2014) *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Központ.
- FEISCHMIDT, M. – HERVIK, P. (2015) Mainstreaming the Extreme: Intersecting Challenges from the Far Right in Europe. *Intersections, East European Journal of Society and Politics*, (1.) 1. <http://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/article/view/80> [Letöltve: 2017. 01. 16.]
- FERGE Zs. (2010) *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Napvilág, Budapest.
- IGNÁCZ K. – SZABÓ B. (2014) Választási eredmények Budapest történelmi munkásnegyedeiben 1994–2014. *Eszmélet*, 104. pp. 75–98.
- KALB, D. – HALMAI, G. (eds) (2011): *Headlines of Nation, Subtexts of Class: Working-Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. New York and Oxford, Berghahn Books.
- KOLOSÍ T. (1987) *Tagolt társadalom. Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon*. Budapest, Gondolat.
- LUBBERS, M. – GIJSBERTS, M. – SCEEPERS, P. (2002) Extreme Right-Wing Voting in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 41/3. pp. 345–378.

- MUDEDE, C. (2007) *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- OESCH, D. (2008) Explaining Workers' Support for Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway and Switzerland. *International Political Science Review*, 29/3. pp. 349–373.
- OST, D. (2005) *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Ithaca, NY., Cornell University Press.
- PITTAWAY, M. (2012) *The Worker's State. Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958*. Pittsburgh, Pittsburgh University Press.
- RAINER, M. J. (2011) *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest, 1956-os Intézet – L'Harmattan.
- RÓNA D. (2016) *A Jobbik-jelenség: A Jobbik Magyarországért Mozgalom térnyerésének okai*. Budapest, Könyv & Kávé Kiadó.
- RÓNA-TAS, Á. (1997) *The Great Surprise of the Small Transformation: The Demise of Communism and the Rise of the Private Sector in Hungary*. Ann Arbor, The University of Michigan.
- SOMLAI P. – BOGNÁR V. – TÓTH O. & KABAI I. (2007) *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág.
- SZALAI E. (1986) *Beszélgetések a gazdasági reformról*. Budapest, Pénzügykutató Intézet Kiadványai.
- SZALAI E. (2004) Tulajdonviszonyok, társadalomszerkezet és munkásság. *Kritika*, 33/9. pp. 2–6.
- SZALAI E. (2011) *Koordinátákon kívül: Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum.
- SZELÉNYI I. (1992) *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TAGGART, P. (1995) New Populist Parties in Western Europe. *West European Politics*, 18/1. pp. 34–51.
- TÓTH A. – GRAJCSZÁR I. (2013) Jobbik: a radikális jobboldal térnyerése Magyarországon. In: P. KRASZTEV – JON VAN TIL (eds): *Tarka Ellenállás. Kézikönyv rebelleseknek és békéseknek*. Budapest, Napvilág Kiadó. pp. 411–457.
- TÓTH A. (2017) Workers as Life-entrepreneurs. Megjelenés előtt in *Intersections: East European Journal of Society and Politics*.

Interjú a Hallgatói Hálózat egyik aktivistájával

Aktuális számunk a 60-as/80-as évek és a jelenkor diákmozgalmait elemzi. Ami a Valóság rovatban érdekelt minket, hogy kik és miért indítanak el ilyen mozgalmakat, milyen egy diákmozgalom élete belülről. Ennek bemutatásához egy viszonylag jól ismert és alulról szerveződött mozgalom, a Hallgatói Hálózat (HaHa) egyik aktivistájával, Fogl Mártonnal beszélgettünk el.

„Ha az egész társadalom összes bajának kontextusában nézzük az egyetemi ügyeket, akkor azoknak egyszer csak már nincsen súlyuk.”

Educatio (a továbbiakban E): Kérlek, mondj egy-két mondatot magadról, és hogy milyen minőségben csatlakoztál a HaHá-hoz.

Fogl Márton (a továbbiakban FM): Fogl Márton vagyok. Amikor a HaHá-t csináltuk az ELTE BTK-n filozófiát tanultam, abban az évben fejeztem be éppen az alapképzést, majd utána médiatudományt vettem fel. Ez volt a mesterszakom.

E: Azóta, gondolom, már végeztél. Ebben a szakmában is helyezkedtél el?

FM: Mondjuk így, próbálkoztam. A médiában gyakornokként elkeveredtem pár helyre, de a legtöbb, amit össze tudtam hozni, a karakterenként 1 forintos fizetés volt ... szóval azt úgy hagytam. De tulajdonképpen most is a kommunikációval foglalkozom: az ELTE TáTK Dékáni Hivatalában vagyok kommunikációs asszisztens.

E: Tehát az egyetemen maradtál végül?

FM: Igen, visszatértem az egyetemre.

E: Mondhatjuk azt, hogy a HaHa már a történelem része?

FM: Hát, semmiképpen sem a jelen. Kissé meglepő, hogy felmerül egy ilyen tematikus szám kapcsán, bár, végül is, ha más történelmi, múltbeli diákmozgalmak között van, akkor a helyén van. Amikor Bécsbe mentem a BTK-val egy előadást tartani a diákmozgalmakról, akkor is meglepett, hogy sokan úgy gondolnak a HaHá-ra, mint ami még mindig aktuális. Az is meglepő, hogy még mindig előveszik a kormányzati kommunikációban, hogy pl. a HaHá-s múlt egyértelmű bizonyíték arra, hogy valakit a Soros támogat, pedig ilyen kapcsolat egyáltalán nincsen és nem is volt. Érdekes fejlemény, hogy a CEU-ügy közben elővett egy rakás volt HaHá-st a *Heti Válasz*, köztük engem is, illusztrálandó,

hogy mellé lótt a kormány a CEU-val, mert hát az ELTE mennyivel rosszabb. Tehát a HaHa nemcsak történelemként, de valami politikai fantomként is aktuális; bár idén nem Bajnai, hanem Soros ügynökei vagyunk.

E: Nézzük, akkor a történetet. Felmerül itt két dátum is a kezdésre. Nem tudom, hogy ebben a dologban érdemes-e egyáltalán rendet csinálni, vagy majd a kollektív emlékezet elrendezi ezeket? Volt egy 2006-os indulás, aztán 2011. Te nyilván a 2011-es évben léptél be a HaHá-ba. Tudsz valamit erről a 2006-os „előzményként” emlegetett, ugyancsak Hallgatói Hálózat névre hallgató szerveződésről?

FM: Igen, azon a módon, hogy voltak a HaHá-ban néhányan, akik részt vettek már abban a szervezetben is, és azután részt vettek a HaHa 2011-es újraalapításában. Így rajtuk keresztül van valamilyen folytonosság.

E: Tehát ennyiben tudatos volt a névválasztás?

FM: Ennél az aktusnál még nem voltam ott. Én 2011 vége felé lettem HaHá-s, akkor már túl voltak a névválasztáson, de tudtam arról, hogy kik vettek részt a HaHá-ban 2006-ban is.

E: A két korszak között erős kapocs, hogy mind a két esetben a diákok lázadtak fel az érdekeiket sértő oktatáspolitikai intézkedésekkel szemben. 2006-ban a tandíj bevezetése volt az aktuális téma, aztán később más témák jöttek elő. 2011-ben, amikor te is részt vettél már a szervezésben, kikből tevődött össze az a mag, akik operatív csoportként működtek? Akik kigondolták, hogy milyen akciókat érdemes keresztülvinni, akik megszervezték ezeket a tüntetéseket, fórumokat vagy bármilyen egyéb megmozdulást?

FM: Amennyire én láttam, az újraalapítást elsősorban a Társadalomelméleti Kollégium tagjai csinálták. Először ők voltak a Hallgatói Hálózat. Talán tíz-tizenkét diák lehetett ebben. Aztán próbálták kibővíteni a szervezetet. Ennek lett az eredménye, hogy többek közt én is bekerültem a HaHá-ba. Később tényleg elindult egy sejtésedés, egy valódi hálózat kezdett kialakulni a különböző egyetemeken. Annak ellenére, hogy a Corvinus szakkollégiumából indult, és a Corvinuson komoly problémák voltak, valójában az ELTE lett a mozgalom igazi bázisa. A BTK-n voltak nagyon sokan, és a TáTK-n volt a LÉK. Ez egy önálló szerveződés volt, csak később kapcsolódott be a HaHá-ba. Ők is alapvetően egyetemi ügyekkel foglalkoztak. A végére már országsszerte, minden nagyobb egyetemen volt legalább 5–10 HaHá-s.

E: Mi volt az elsődleges célja a HaHa megszervezésének? Azt tudom, hogy volt egy Kiáltványok és volt 6 pont, amiben összefoglaltátok a célkitűzéseiteket, de saját magatoknak hogyan határoztátok meg a legfontosabb stratégiai célt?

FM: Itt egy kicsit vissza kell lépniünk az időben. A 6 pont 2012 végén született meg, de 2012 nyarán feloszlatta a HaHá-t a TEK-es mag. Leültünk a Margit-szigeten, hogy megbeszéljük, mi legyen a HaHá-val, és sokan azt mondták, hogy kiábrándultak, fáradtak, mással akarnak foglalkozni, és egyszer csak ott maradtunk egy páran, akik még csináltuk volna tovább. Így volt egy HaHa nélküli időszak a decemberi nagy fórum előtt, szóval az egyetemfoglalást nem egészen a HaHa akciójaként csináltuk, csak voltak, akik menet közben visszacsatlakoztak az újra feléledő HaHá-ba.

E: Jól gondolom akkor, hogy nem stratégiai terv volt, hanem minden egyes akciónak volt egy vagy több ötletgazdája, akik kitervelték, hogyan lehetne a diákok követeléseinek nyomatékot adni?

FM: Mindig voltunk páran, akik meg akartunk csinálni valamit, de egyáltalán nem volt biztos, hogy az is történt a végén, amit elterveztünk. A 2012. decemberi fórum a 6 ponttal egy nagyon jó példa erre. Akkor úgy mentünk oda, hogy most elfoglaljuk a TáTK-t, majd a fórum megszavazta, hogy nem, foglaljuk el inkább a hidat. Akkor kimentünk elfoglalni a hidat, de még az sem volt elég, és körbesétáltuk a várost. Vagy maga a 6 pont, ami 5 pontként indult, és akkor a fórumon bedobta valaki, hogy tegyük még hatodiknak hozzá az egyenlő esélyeket, és akkor megszavaztuk.

E: Ez az, amit bázisdemokráciának hívunk, mindenki, aki jelen van, egyenrangú partnerként szólhat bele az ügyekbe?

FM: Igen, ez volt a vonzereje az egésznek, ez adta a varázsát.

E: A HaHa Kiáltvány még 2011-ben született, „Az egyetem a miénk!” szlogennel, aminek a diákság mozgósítása volt a célja. Szerettetek volna ténylegesen beleszólni az egyetem ügyeibe. Mennyire volt ez a mozgósítás sikeres?

FM: Volt egy félév, amikor minden héten 1-2-3 ezres tüntetést is összehoztunk. A fórumokon is sokan voltak, az elején. De aztán ezek elkezdtek kiüresedni, és kiderült, hogy a fórumozás önmagában unalmas, és egyre kevesebben jöttek el. A közös munkába ettől még sokan beszálltak, és több egyetemen is elkezdtek szerveződni. Ez egyértelmű siker. Volt olyan időszak, amikor országszerte 150–200-an voltak, akik azt mondták, hogy ők HaHá-sok.

E: Hogyan készítettetek elő egy-egy fórumot?

FM: Csak napirendi pontokat beszélünk meg. Sokat vitatkoztunk egymással, fórumon kívül is és a fórumon is, és próbáltuk meggyőzni a fórumon egymást. Aztán végül a fórum döntött valamit.

E: Miről lehetett ilyen formában vitatkozni?

FM: Az egyik fő téma a társadalmi nyitás volt. Aztán az eszközökről, hogy mennyire lehet elmenni a radikális módszerek felé.

E: Lettek volna ötletek arra, hogyan lehetne radikálisabbá tenni a diáktüntetéseket?

FM: Igen. Az egyetemfoglalást meg lehetett volna csinálni úgy, hogy fizikailag elfoglaljuk az egész egyetemet, nem csak egy termet. De vitáztunk arról is, hogy ha csak egy termet foglalunk el, akkor azt tekintsük-e úgy, hogy a sajátunk, vagy egyezkedjünk róla a dékánal vagy a rektorral. Szó volt az óramegzavarásokról is. Szóval, nagyon sok gyakorlati és számos elvi kérdés került terítékre. Az is mindig kérdés volt, hogy mit lehet reagálni, ha valamilyen nyilatkozatot adott ki a kormány.

E: Milyen csatornákon keresztül kommunikáltatok a kormánnyal vagy az egyetemi vezetéssel? Volt ennek valamilyen közvetlenebb formája, mint a média?

FM: Megalakult egy munkacsoport, amin keresztül az egyetemvezetéssel tárgyalni tudtunk. Beszámoltak a munkacsoport tagjai az eredményekről és vitték a fórumok üzene-

tét, így valamelyest képviselték is a fórumokat. Pontosabban, a végére ment át ez képviselőbe, de az elején még csak közvetítették a fórumokon hozott döntéseket. Őszintén, én nagyon ellene voltam ennek a bürokratizálódásnak, ezért most sem látom elfogulatlanul azt, ami történt...

E: Hogyan érted azt, hogy „nem látom elfogulatlanul azt, ami történt”?

FM: Azt gondolom, hogy hatalmas hiba volt, hogy a teremfoglalásnál megálltunk, és azt mondtuk, hogy ez már egyetemfoglalás. Hiba volt belemenni olyan vitákba, hogy az egyetem elfoglalása legitim dolog-e, vagy pont azt lehetetlenítjük el, amiért vagyunk. Szükségünk volt egy bázisra, ami végül is lett, mert egy termet elfoglaltunk, de hamar hagytuk átmenni ezt egy defenzív dologgá. Pedig szükségünk lett volna az önrendelkezés erős szimbolikus gesztusaira, hogy tartsák bennünk a lelkesedést.

E: Mi volt a legnehezebb ebben?

FM: Amikor már minden nap fórum volt, nagyon gyorsan csappant a lelkesedés. Különösen, amikor olyan banális dolgokról volt szó, hogy szavazzunk-e arról, hogy valaki elmenjen kenyérért.

E: Hadd tegyem fel újra azt a kérdést, hogy mik voltak a legfontosabb céljaitok, mert a 6 pont között olyan célok szerepeltek, mint pl. „a közoktatás és a felsőoktatás átfogó reformja”, ami nagyon nehezen megfogható. Voltak konkrétabb célkitűzések, amire azt lehetett mondani, hogy jó, ha ezt most elérjük belátható időn belül, akkor ez a mi sikerünk?

FM: Voltak ilyenek is. Például: a keretszámok eltörlése, hogy az egyetemi támogatásokat ne kurtítsák meg, leépítések helyett vegyenek fel új oktatókat, a hallgatói létszám ne csökkenjen. Igazából csak ezekben tudtunk bármennyire is eredményesek lenni. És persze abban, hogy felkavartuk a politikai közéletet.

E: Mennyire volt ez erős szándék, hogy felkavarjátok a közélet állóvizét?

FM: Ez abszolút szándékos volt. Az elején ezt explicit ki is nyilvánítottuk, hogy a rendszerváltás nem volt igazi rendszerváltás, és a mi generációnk feladata, hogy a rendszerváltást befejezze, és a megmaradt politikai elitet lecserélje.

E: Volt bennetek ilyenfajta ambíció is?

FM: Hogy mi magunk váljunk politikussá?

E: Igen.

FM: Volt, akiben volt, és az használta is erre a HaHá-t. Ez okozott kellemetlenséget. Meg kellett védenünk a szervezetet, mert a HaHá-t mindenáron pártokhoz akarták kötni. Aztán az ATV-ből tudtuk meg például, hogy Barabás Richárd otthagya a HaHá-t; az egyik napon még nyilatkozott a HaHa nevében, a következő napon meg már egy párt nevében szólalt meg. Egyesekben volt politikai ambíció, de sokan nem azért csináltuk, hanem, mert hittünk benne, hogy valamilyen változást el tudunk indítani.

E: A konkrét eredményeket tekintve, ezek olyan kérdések, amivel nem csak a HaHa foglalkozott. Létezett és létezik ma is hallgatói érdekképviselő, a HÖK vagy a HÖÖK. Milyen volt ezekkel a szervezetekkel a kapcsolatotok?

FM: Nagyon rossz. A vezetőik gyanakvóan néztek és néznek ma is minden önszerveződő dologra. Akkor úgy gondoltuk, hogy ez azért van, mert a saját hatalmukat és befolyásukat féltik.

E: Nem is tudatok szövetségre lépni velük?

FM: Talán egy alkalommal szerveztünk közös tüntetést a HÖÖK-kal, de az is úgy nézett ki, hogy a BME-ről indultunk és a Corvinusra mentünk volna, ott lett volna egy fórum, de amikor látták, hogy túl sokan vannak a diákok, amitől nagyon megijedtek, addig járaták az embereket a hidegben, a hóesésben, amíg mindenki haza nem ment. Végül ötvenen értünk oda a Corvinusra, de minket sem engedtek be. Nagyjából ez leírja a HÖÖK-kal való együttműködést.

E: Más szervezetekkel is kapcsolatban álltatok?

FM: Az elején nem, de a végén a HaHa maga is átfolyt egy nagyobb dologba, amikor az alkotmányellenes tüntetések voltak. Akkor a HaHa már csak brand-ként vagy kommunikációs csatornaként volt érdekes.

E: A tanárokkal milyen volt a kapcsolat? A HaHa mintájára szerveződött például egy OHA, Oktatói Hálózat. Velük voltak egyeztetések?

FM: Jó, hogy említed. Igen az OHA és a KIHA is létrejött, meg a CIHA, a MUHAHA. Létrejöttek pécsi vagy miskolci HaHá-k, Rába Akció Csoportok, sejtek, amik önállóan működtek, pont, ahogy eredetileg elképzeltük a hálózatot. Bár a gyakorlatban a pesti HaHá-sok nagyon leuralták a dolgot, végül ezt is sikerült kicsit kezelni az online döntéshozás bevezetésével. Aztán, voltak még olyan szervezetek, mint a TETT. Ezek már-már második hullámként jöttek létre, a HaHá-n túlmutató célokkal. De lehetne még sorolni. Ezek nagyon fontosak, és velük volt kapcsolatunk.

E: Az OHÁ-val együtt szerveztétek például a Szabad Egyetemet.

FM: Valóban, ott OHÁ-s oktatók voltak és többnyire HaHá-s hallgatók.

E: Korábban említetted, hogy volt is bázisotok, meg nem is. Egyrészt, meg tudatok mozgatni ezres nagyságrendben hallgatókat, másrészt, országszerte legfeljebb százötven ember volt, aki magát HaHá-snak tekintette, és aktívan részt vett a szervező munkában is. A hálózattá fejlődés mintha megrekedt volna menet közben. Volt arról előzetes elképzelések, hogyan lehetne ezt véghezvinni?

FM: Volt egy koncepció arról, hogy a hálózat hogyan fog spontán módon kifejlődni. Lokális, autonóm sejtek lettek volna mindenütt, amik együtt adják a nagy HaHá-t. Az volt a koncepció lényege, hogy a különböző egyetemeken és karokon az ottani HaHá-sok megszervezik a fórumokat, és a közös problémák összehozzák a különböző intézmények diákjait, és aztán feltehetőleg érdekelné fogják őket a közös megoldások is.

E: A fórumok itt kulcselemnek számítottak.

FM: Igen, ez a közösségi élmény miatt volt fontos, hogy mindenki a mozgalom részének érezze magát. Egy platformnak tekintettük, ahol artikulálhattuk a közös problémákat, és egy probléma megoldási eszközt is kínált.

E: Maga az ötlet jó, és vannak történelmi mintái, hogyan működhet egy bázisdemokrácián alapuló közösség hatékonyan. Mondtad, hogy az elején ez még pezsdítően hatott, aztán elhalt az érdeklődés, mert öncélúvá vált. Most, a megszerzett tapasztalataid alapján, mit mondanál, ha majd egy következő hallgatói generáció újra nekifog egy hasonló kísérletnek? Mit kellene a módszeren változtatni?

FM: Belátható, konkrét célok kellene. Proaktívnak kell lenni, menni előre saját célokért, és nem csak napról napra reagálni a politikusok újabb húzásaira. Közvetlennek kell lenni, nem kitalálni kell, mi jó azoknak, akikért elvben kiállunk, hanem megkérdezni őket erről. És végül, több olyan dolgot csinálni, ami izgalmas. Tüntetések, flashmobok, akciók kellene.

E: Melyik volt szerinted a legsikeresebb akciótok?

FM: Gondolom, az egyetemfoglalás. De több jó is volt. Például egy flashmob, az EMMI-nél sétáltunk a járdán és a zebrán, zenét hallgatva, beszélgetve, amivel törvényesen akadályoztuk az EMMI-ből hazafelé tartókat. Azt hiszem, hallgatói piknik volt a neve. Vagy, egyszer egy kormányzati videóra reagáltunk egy akcióval. Ez volt a „Minden ideköt” című videó, amin egy srác megy a repülőtérre, és aztán eszébe jut a Balaton, és még sem vándorol ki. Válaszul akasztott emberként kilógattunk engem a Corvinus egy ablakából, nyakamban táblával, hogy minden ideköt, a többiek pedig a röghöz kötő hallgatói szerződésről szórólaptak lent.

E: Egy ismerősöm azt mondta, hogy neki az egyik kedvence a rózsadobálás volt, ami Hoffmann Rózsa államtitkár asszonynak szánt üzenet volt. Vissza tudod ezt idézni?

FM: Valami rémlik, de ezt nem a HaHa, és tudtommal nem is a KiHa szervezte, hanem egy konkurens szervezet.

E: Akkor ezek szerint az ismerősöm csak összekapcsolta az akciót a diákmozgalommal, és a diákmozgalomról meg elsőként a HaHa jutott az eszébe.

FM: Voltak középiskolás diákok, akik néhányan összeálltak, létrehoztak egy szervezetet elnökkel, alelnökkel, és akcióztak, de ma már senki sem emlékszik rájuk.

E: A kollektív emlékezet valószínűleg több mindent köt majd a HaHá-hoz, mint amennyit a HaHa tényleg megvalósított, de ez így szokott lenni. Mint egy nagy mederbe, szépen összefolyónak a különböző emlékek és -patakok.

FM: Egyébként ezzel a „konkurens” jelzővel elszóltam magam. Természetesen az önszerveződés jó, csak azért „konkurens” szervezetek, mert teljesen más elvek mentén működtek, mint mi. Például, nálunk nem volt hierarchia a szervezeten belül. A kezdeteknél még elzárkóztunk ettől. Bár, később, amikor már tárgyalni akartak a HaHá-val, egyre erősebb volt a nyomás, hogy legyen a HaHá-nak kifelé képvisellete, és sajnos megjelentek valamiféle formális pozíciók nálunk is.

E: Meddig vettél részt a HaHá-ban tevőlegesen?

FM: Ott voltam még az alkotmányos tüntetéseknél, de utána már nem nagyon. Utána egyre tágabb társadalmi körben jelentek meg HaHá-sok. A társadalmi nyitás vitája így eldőlt: a HaHa nyitott, csak nem élte túl. Vannak még aktivista volt tagok, voltak, akik

valamelyik politikai pártban folytatták, és voltak olyanok is, akik kiábrándultak, és teljesen hátrat fordítottak ennek a fajta aktivitásnak.

E: Te csalódtál? Ha igen, miben?

FM: Én a bürokratizálódást éltem meg rosszul, és hogy beragadt az egész egy terembe, miközben olyan jelszavakkal indult, hogy „Az egyetem a miénk!”, a vége meg az lett, hogy „Légyci, légyci, legalább minden csütörtökön 4–6 között hadd legyen ez a terem a miénk!”. Ez a megalkuvás zavart. Valamit elértünk, de ez akkor még nem tűnt fel. Volt a 6 pont, és úgy volt, hogy addig nem állunk meg, amíg a 6 pontot meg nem valósítjuk. Ebből legfeljebb 2,5 pont teljesült. De az nagyon izgalmas volt, hogy a bázisdemokráciát ki tudtuk próbálni, és megtaláltuk a Loomiot, amivel a neten is működtethettük ezt.

E: Az emberi kapcsolatok szintjén adott neked ez a mozgalom valamit?

FM: Nagyon sok ismerősöm származik ebből a korszakból, és régi ismerősökkel is találkoztam a HaHa-ban, akik más utakon jutottak oda, ahová én, és ez szép élmény volt. Meghatározó személyekkel találkozhattam, akik még sokáig fontos szerepet játszhatnak az életemben.

E: Utólag hogyan összegeznéd: a HaHa betöltötte a küldetését? Elért annyit, ami az adott körülmények között reális volt, vagy volt kihagyott lehetőség?

FM: Azt gondolom, hogy a HaHa menet közben kilépett az eredeti szerepéből. Volt egy világos célja az elején, hogy az egyetemi életet megváltoztassa, hogy az egyetemi autonómiát és a hallgatói érdekeket képviselje. Ezek olyan felvetések voltak, amelyek igazán újak tudtak lenni, és még most is újak lennének, de most még néhány évig várni kell, mire ez újra lelkesítő lehet. Ezek a célok előremutatóak, proaktívak voltak, és volt mozgósító erejük. Erre a harsogásra összegyűjt egy halom idealista fiatal, akik aztán elkezdtek politizálni, és elkezdtek nagyobb dolgokkal foglalkozni, de tulajdonképpen nem ez volt a szerepe a HaHa-nak, ezért nem is csoda, hogy nem sikerült konzekvensen keresztülvinni az eredeti és az új célokat. Túl nagy ellentmondás feszült aközött, amit a végén vártunk a HaHa-tól és aközött, amire eredetileg ki lett találva. Ha az egész társadalom összes bajának kontextusában nézzük az egyetemi ügyeket, akkor azoknak egyszer csak már nincsen súlyuk.

E: Talán jobb lett volna megmaradni az eredeti problémacsomagnál?

FM: Az nem ment volna. Azok, akik hajtottuk az egészet a HaHá-nál, nem tudtunk volna megmaradni az eredeti problémacsomagnál. A HaHa-fórumozás egyik legfrusztrálóbb része az volt, hogy sokan kritizálták, hogy a HaHa miért nem foglalkozik csak az egyetem dolgaival. De mi azt mondtuk, hogy azt nem lehet, mert hát látjuk, hogy az ország esik szét darabjaira, most nem foglalkozhatunk csak az egyetem dolgaival.

E: A HaHa az eredeti szellemiségét veszítette volna el, ha nem vagytok nyitottak a társadalom minden problémájára, de így meg nem maradhatott koherens. Valaminek vége lett, de emlékezni fogunk rá. Nagyon köszönöm a beszélgetést!

Az interjút Biró Zsuzsanna Hanna készítette.

E-mail: birozszusannahanna@gmail.com

Erősödő egyházi jelenlét az oktatásban

TOMASZ GÁBOR

Eszterházy Károly Egyetem, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet

Az Oktatókutató és Fejlesztő Intézetben 2016 őszén vizsgálatot kezdtünk az oktatási szférában bekövetkezett legutóbbi (2010 és 2015 közötti) fenntartói változásokról, különös tekintettel az egyházi intézményekre. A jelenleg is folyó kutatás első szakaszában saját magam a vizsgált hat év KIR-STAT¹ adatbázisainak másodelemzését végeztem el. Jelen dolgozatomban ezekből a számításokból szemezgetek.

Az adatok elemzése során elsőként a közoktatás (újabban: köznevelés) és szakképzés egészét tekinttem át – a három nagy fenntartócsoporthat (önkormányzati/állami, egyházi és magán) közötti legfontosabb különbségekre, változásokra koncentrálva,² emellett igyekeztem az évsoros adatok segítségével megfigyelhető folyamatokat, trendeket megjeleníteni. Ilyesfajta elemzést mások másképpen már előttem is elvégeztek (pl. legutóbb Hermann–Varga 2016). Az egyházi szektort a másik kettőnél mélyebben vizsgáltam, és ez az a része vizsgálatomnak, amely részben vagy teljesen újnak mondható. Az egyik újdonság (ritkaság) a KIR-STAT-adatok felekezeti szerinti bontása, a másik az általános iskolákon belül az ún. „egyházi egyiskolás” településeken³ található intézmények leválasztása és külön – az előbbieknél jóval részletesebb – elemzése.

Általános tendenciák (2010–2015)

A fenntartói csoportok közötti átrendeződést már az intézmények számának alakulása is jól mutatja (1. ábra). Az állami/önkormányzati intézményeket szándékosan kihagytam ebből az ábrából: a jóval nagyobb esetszám miatt a másik két szektorban bekövetkezett

Levelező szerző: Tomasz Gábor, Eszterházy Egyetem, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 1143 Budapest, Szobránc utca 6–8., E-mail: tomasz.gabor@ofi.hu

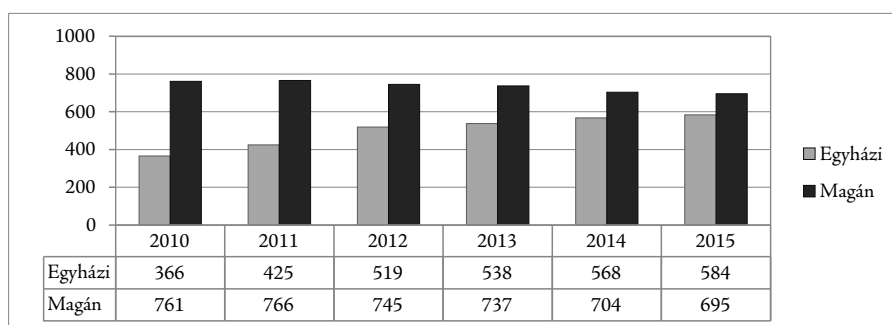
¹ A KIR-STAT a köznevelési feladatot ellátó intézmények statisztikai célú éves adatszolgáltatása („októberi statisztika”).

² Írásom nem érinti a hazai oktatást alapjaiban átalakító fenntartói változást: az önkormányzati iskolák KLIK-hez kerülését. Maga a vizsgálat a három nagy fenntartói csoport (önkormányzati/állami, egyházi; magán) közötti, illetve az egyházin belül a különböző felekezetek közötti különbségek feltárására irányult.

³ Olyan települések, ahol csak egyházi általános iskola található. Lásd még a 8. lábjegyzetet.

változások kevésbé lennének szembetűnők. Mindhárom szektor adatait⁴ ehelyett külön táblázatban foglaltam össze (1. táblázat).

A fenti ábra jól mutat két egymással ellentétes tendenciát: míg a magánintézmények száma a vizsgált időszakban folyamatosan csökkent (760-ról 695-re, vagyis majdnem 10%-kal), addig az egyháziaké – ezzel ellentétesen és nagyobb mértékben – folyamatosan nőtt (366-ról 584-re, ami 60%-os emelkedésnek felel meg). Az egyházi intézmények aránya a 2010-es 6,7%-ról 2015-ben 9,9%-ra emelkedett, a magánintézményeké 13,9%-ról 11,8%-ra csökkent (kettejük együtt az adott időszakban tehát végig meghaladta az összes intézmény együttesét). Az 1. táblázatban félkövérrel kiemeltem az állami intézmények

1. ábra: Egyházi és magánintézmények száma (2010–2015)

1. táblázat: Intézmények száma és fenntartók szerinti aránya (2010–2015)

Fenntartó	2010	2011	2012	2013	2014	2015
	Intézmények száma					
Állami	4362	4161	4103	4863	4880	4618
Egyházi	366	425	519	538	568	584
Magán	761	766	745	737	704	695
<i>Összesen</i>	5489	5352	5367	6138	6152	5897
	Intézmények fenntartók szerinti aránya (%)					
Állami	79,5	77,7	76,4	79,2	79,3	78,3
Egyházi	6,7	7,9	9,7	8,8	9,2	9,9
Magán	13,9	14,3	13,9	12,0	11,4	11,8
<i>Összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

⁴ Itt most az összes oktatási intézményt feltüntettem (óvoda; általános iskola; szakiskola; speciális szakiskola; gimnázium; szakközépiskola; alapfokú művészetoktatás; kollégium; pedagógiai szakszolgálat, pedagógiai-szakmai szolgáltatások). Írásom további részében csak az első hattal foglalkozom (tehát óvodától szakközépiskoláig).

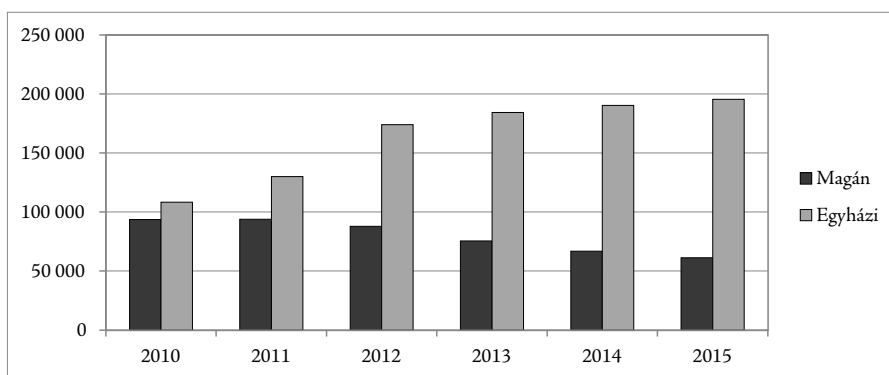
2012-es és 2013-as adatát. Látható, hogy egy év alatt jelentősen nőtt az állami intézmények száma, ami átmenetileg visszaesést eredményezett a másik két szektor arányában.⁵

A 2010 óta megfigyelhető alapvető tendencia (magánintézmények számának csökkenése, egyházi intézmények számának növekedése) tehát már az intézményi adatokból is jól látszik. Persze ahány intézmény, annyi eltérés. Intézmény lehet egy parányi óvoda vagy általános iskola néhány tucat gyerekkel/tanulóval, de ugyanígy egy több ezer diákot oktató szakképző intézmény is. Egy intézmény lehet továbbá többcélú is: egyszerre képezhet általános iskolásokat és gimnazistákat, vagy szakközépiskolásokat és gimnazistákat, szakközépiskolásokat és szakiskolásokat, és folytathatnánk a sort: szinte nincs olyan kombináció, amelyre ne lehetne élő példát találni. Végül vannak intézmények több (szélsőséges esetben több száz) tagintézménnyel, amelyek különböző településeken, akár különböző megyékben, egymástól nagy távolságra is találhatóak.

A fentiek miatt sokkal árnyaltabb képet kapunk, ha intézmények helyett ún. feladatellátási helyeket vagy tanulói létszámokat vizsgálunk, illetve külön válogatjuk az egyes képzési típusokat. A továbbiakban az utóbbiakkal foglalkozom, hozzátevé, hogy a feladatellátási helyekre vonatkozó adatok is hasonló képet mutatnak.

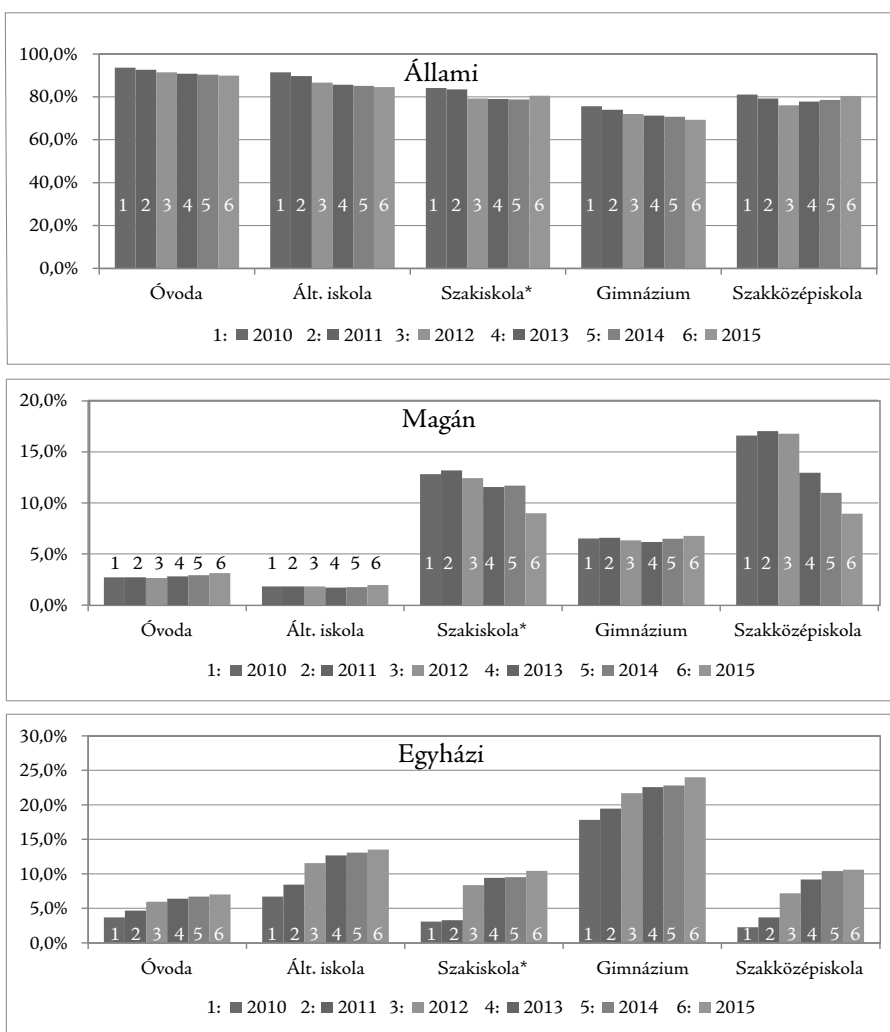
Ha a magán- és az egyházi szféra (nappali tagozatos) tanulói létszámadatait grafikusán megjelenítjük, még inkább egy kinyíló ollóra emlékeztető ábrát kapunk. A magán-szféra intézményeibe járó gyermekek, diákok száma 2010 és 2015 között a kétharmadára csökkent, az egyháziaké majdnem a duplájára (180%-ra) nőtt (2. ábra, illetve Melléklet 2. táblázat).

Egy hosszabb időszak (az utóbbi 15 év) vizsgálata eltérő dinamikára mutat rá. Saját számítások helyett ehhez most Hermann Zoltán és Varga Júlia remek cikkére nyúlok vissza (*Hermann–Varga 2016*). A szerzők írásukban egy jelentős változásra hívják fel a figyelmet. A diákok száma (2001-től) 2010-ig az egyházi és a magániskolákban nagyjából ugyanolyan arányban növekedett (60, ill. 65%). 2010 után ez a tendencia az egyházi intéz-

2. ábra: Óvodások és nappali tagozatos diákok (általános iskolások, gimnazisták, szakiskolások, speciális szakiskolások és szakközépiskolások) együttes létszáma magán-, ill. egyházi intézményekben (2010–2015)

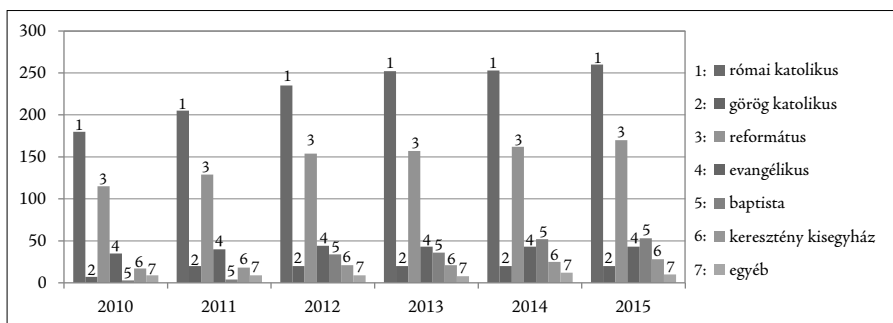
⁵ Az emelkedés egyik oka, hogy 2012 és 2013 között jelentősen csökkent az önkormányzati fenntartói társulások és a többcélú kistérségi társulások száma (811-ről 401-re), így a korábbi tagintézmények (újra) önálló intézmények lettek.

3. ábra: Nappali tagozatos gyermekek/diákok számának fenntartók szerinti aránya a különböző oktatási intézményekben (2010–2015). Szakiskola* = szakiskola és speciális szakiskola együtt

mények esetében változatlan maradt, sőt felgyorsult (5 év alatt 47%), a magániskolákban viszont az ellenkezőjébe fordult át: a diákok száma 30%-kal lett kevesebb. Mindeközben az önkormányzati (újabbán: állami) iskolákban a létszám folyamatosan csökkent.

A 3. ábra képzési típusokra bontva mutatja a létszámok fenntartócsoportok szerinti arányát. Néhány változás szabad szemmel is jól látható. 2015-re az egyházi szektor részesedése – az óvoda kivételével – mindenütt meghaladta a tíz százalékot, a legnagyobb növekedés 2011 és 2012 között következett be (általános iskola, szakképzés). A magán-szektor visszaesése a szakképzésnek köszönhető, ahol a diákok létszáma drámaian csökkent, a többi képzési típusban a részesedése alig változott, kicsit még inkább nőtt is. Az

4. ábra: Egyházi közoktatási intézmények száma felekezetek szerint (2010–2015)

állami szférában a létszámok, ahogy már említettem, 2010 óta folyamatosan csökkenni, a szakképzésben a fenntartócsoportokon belüli arányok enyhe növekedése kizárólag a magánszektor jelentős visszaszorulásának eredménye.

Az egyházi szektor adatait tovább bontottam: a három hagyományos egyház – katolikus (ezen belül megkülönböztetve római katolikus és görög katolikus), református és evangélikus – mellett (az általuk fenntartott intézmények nagy száma miatt) külön csoportként kezeltem a baptistákat.⁶ Az összes többi vagy a keresztény kisegyházak, vagy az Egyéb kategóriába soroltam.⁷ Jól látszik, hogy 2010 és 2015 között minden felekezetnek (felekezetcsoportnak) sikerült növelnie oktatási intézményeinek a számát (4. ábra). Különösen látványos fejlődést mutatnak görög katolikusok, és még inkább a baptisták. Utóbbiak jóformán a semmiből bukkantak elő (2010-ben mindössze három intézményük volt), mára viszont a fenntartott intézmények számát tekintve – megelőzve az evangélikusokat – a harmadik legnagyobb felekezetté nőtték ki magukat (2. táblázat).

Hasonló képet mutatnak a létszámadatok (5. ábra). Jól látható, hogy a „nagy ugrás”, a diákok számának legnagyobb emelkedése 2011 és 2012 között következett be. A reformátusok és még inkább a katolikusok által fenntartott intézményeknél a növekedés az ezt követő években is jelentős, a többinél inkább stagnálás figyelhető meg.

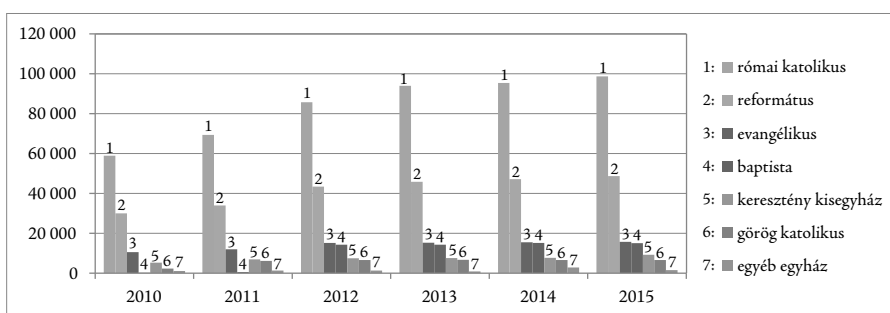
Az egyházak különböző mértékben vannak jelen az egyes képzési típusokban. Van, amelyik leginkább az általános iskolai képzésre fekteti a hangsúlyt (pl. katolikus, görög katolikus, református); mások a gimnáziumira (evangélikus vagy – a katolikuson belül – a szerzetesrendek); a keresztény kisegyházak (főleg a külön csoportba sorolt baptisták)

⁶ Baptista Szeretetszolgálat és Magyarországi Baptista Egyház.

⁷ A KIR-STAT az egyházi intézményeken belül korábban csupán két csoportot különböztetett meg (egyházi jogi személy, ill. egyházi felsőoktatási intézmény). Újabbán külön kategóriaként kezelik az ún. valási tevékenységet végző szervezeteket (ebbe jelenleg kizárólag az Iványi Gábor fémjelzte Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség tartozik). – A saját besorolásom természetesen vitatható (főleg az Egyéb kategóriába került teljesen eltérő felekezetek miatt), de elemzésemet érdemben nem érinti, hiszen az egyházi csoporton belül leginkább a magyarországi nagy egyházak, illetve a baptisták által fenntartott intézmények dominálnak. A két kisebb csoportba az alábbi egyházak kerültek (egy részük ma már nem tart fenn oktatási intézményt): *Keresztény kisegyházak*: Adventista; Az Út Gyermekai Egyház; Budapesti Autonóm Gyülekezet; De La Salle Szent János Egyház; Hit Gyülekezet; Keresztény Család Gyülekezet; Magyarországi Biblia Szól Egyház; Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség; Magyarországi Metodista Egyház; Pünkösdi Egyház; Szeretet Szövetség Egyház; Teljes Élet Szeretet Egyháza; *Egyéb*: A Tan Kapuja Buddhista Egyház; Dzsaj Bhim Közösség; Magyarországi Krisna-tudatú Hívók Közössége; Muszlim; Ortodox; Zsidó.

2. táblázat: Egyházi intézmények száma felekezetek szerint (2010–2015)

Fenntartó	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Növekedés 2010–2015
Római katolikus	180	205	235	252	253	260	1,4
Görög katolikus	7	20	20	20	20	20	2,9
Református	115	129	154	157	162	170	1,5
Evangélikus	35	40	44	43	43	43	1,2
Baptista	3	4	34	36	52	53	17,7
Keresztény kisegyház	17	18	21	21	25	28	1,6
Egyéb	9	9	9	8	12	10	1,1
<i>Összesen</i>	<i>366</i>	<i>425</i>	<i>517</i>	<i>537</i>	<i>567</i>	<i>584</i>	<i>1,6</i>

5. ábra: Óvodások és nappali tagozatos diákok (általános iskolások, gimnazisták, szakiskolások, speciális szakiskolások és szakközépiskolások) együttes létszáma egyházi intézményekben, felekezetek szerint (2010–2015)

sok tanulót képeznek a szakképzésben; a görög katolikusoknak átlagon felüli mértékben van óvodájuk (lásd a felkövérrel szedett számokat a 3. táblázatban, amely a 2015-ös adatokat mutatja).

Általános iskolák

Az általános iskolások száma 2010 és 2015 között több mint 10 ezerrel csökkent (758 566-ról 747 616-ra). A csökkenés azonban csak az állami/önkormányzati szektort sújtotta, ahol hat év alatt a diákok száma közel 10 százalékkal lett kevesebb. A magán-szektor 2014-ig lényegében stagnált, egy évre rá a diákok száma viszont már több mint ezer fővel nőtt (a magániskolák jelentősége ennek ellenére elenyésző, változatlanul csak az összes diáknak kb. 2%-a jár ilyen intézménybe, lásd 4. és 5. táblázat). Az egyházi általános iskolákban tanulók száma viszont jelentősen emelkedett, megduplázódott (50 750-ről 101 045-re nőtt) a hat év alatt. Arányuk már 2012-ben meghaladta a 10 százalékot, 2015-ben pedig 13,5%-ot tett ki.

3. táblázat: Gyermek és nappali tagozatos diákok száma fenntartó és képzési típus szerint (2015)

Fenntartó	Óvoda (%)	Általános iskola (%)	Gimnázium (%)	Szakiskola (+ spec. szakiskola) (%)	Szakközépiskola (%)	Óvodások és nappali tagozatos diákok összesen (%)
Állami	22,9	50,0	9,9	5,6	11,6	100,0
Magán	16,3	23,7	20,0	12,8	27,1	100,0
Egyházi	11,5	51,5	22,2	4,7	10,1	100,0
Katolikus	11,8	62,1	14,0	3,5	8,6	100,0
Katolikus (szerzetesrendek)	7,5	28,3	46,5	4,2	13,5	100,0
Görög katolikus	21,9	57,6	5,0	0,0	15,4	100,0
Református	12,1	59,7	20,3	1,9	6,0	100,0
Evangélikus	14,1	35,2	44,6	0,7	5,4	100,0
Baptista	9,6	37,3	11,0	20,0	22,1	100,0
Keresztény kisegyház	8,8	53,0	9,9	10,5	17,7	100,0
Egyéb egyház	19,7	30,4	21,8	28,2	0,0	100,0
<i>Összesen</i>	<i>21,2</i>	<i>49,1</i>	<i>11,9</i>	<i>5,8</i>	<i>12,0</i>	<i>100,0</i>

Ezek az adatok önmagukban is érdekesek, érdemes azonban egy kicsit jobban a számok mögé pillantani. Ehhez elsőként leválogattam azokat a településeket, ahol csak egyházi általános iskola található, majd ezeket lebontottam az egyes egyházakra (6. táblázat).

4. táblázat: Általános iskolások száma fenntartócsoport szerint (2010–2015)

Fenntartó	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Változás (%) (2010–2015)
Állami	693 368	672 054	644 578	641 367	638 510	631 013	91,0
Egyházi	50 750	63 139	85 958	94 344	98 134	101 045	199,1
Magán	14 448	14 672	14 522	14 622	14 390	15 558	107,7
<i>Összesen</i>	<i>758 566</i>	<i>749 865</i>	<i>745 058</i>	<i>750 333</i>	<i>751 034</i>	<i>747 616</i>	<i>98,6</i>

5. táblázat: Általános iskolások aránya fenntartócsoport szerint (2010–2015)

Fenntartó	2010 (%)	2011 (%)	2012 (%)	2013 (%)	2014 (%)	2015 (%)
Állami	91,4	89,6	86,5	85,5	85,0	84,4
Egyházi	6,7	8,4	11,5	12,6	13,1	13,5
Magán	1,9	2,0	1,9	1,9	1,9	2,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>99,9</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

6. táblázat: Települések száma, ahol csak egyházi általános iskola működik, egyházak szerint (2010–2015)

Egyház	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2010
Római katolikus	15	27	61	71	72	74	4,9
Református	14	16	30	33	35	36	2,6
Baptista	1	2	17	17	17	13	13,0
Keresztény kisegyház	4	6	8	9	10	10	2,5
Görög katolikus	1	4	4	4	4	4	4,0
Evangélikus	1	1	2	2	2	2	2,0
Egyéb egyház	2	2	2	1	1	0	0,0
<i>Összesen</i>	38	58	124	136*	139**	137**	3,6

* Egy településen két egyházi (egy katolikus és egy református) iskola van.

** Két településen két egyházi (egy-egy katolikus és egy-egy református) iskola van.

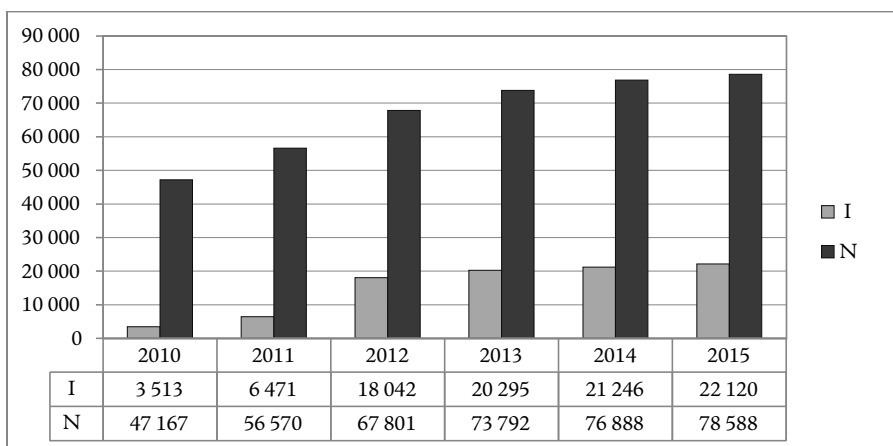
Jól látható, hogy a csak egyházi általános iskolával rendelkező települések (a továbbiakban: egyházi egyiskolás települések⁸) száma 2010 és 2015 között jelentősen, több mint három és félszeresére nőtt.

Két érdekességre külön felhívom a figyelmet (6. táblázat, félkövérrel szedett egyházak). Az egyik ezúttal is a baptistákat érinti, akik a hat év alatt a legnagyobb növekedést könyvelhetik el: míg 2010-ben csupán egy, addig 2015-ben már 13 településen volt kizárólag baptista általános iskola. A tanulói létszámok még nagyobb arányban változtak (88-ról 3036-ra emelkedtek). A másik az evangélikusok „visszafogottsága”. Alulreprezentáltságuk nemcsak az egyház – a többi nagy egyházzal összehasonlítva – kis létszámának, hanem egy 2011-es országos presbitériumi határozatnak is tulajdonítható. Ez utóbbi egy oktatási intézmény átvételének feltételül szabja (ajánlja), hogy az adott település lakosságának

7. táblázat: Diákok száma azokon a településeken, ahol csak egyházi általános iskola működik, egyházak szerint (2010–2015)

Egyház	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2010
Római katolikus	1 216	2 941	8 259	10 050	10 338	11 369	9,3
Református	1 592	1 800	3 954	4 620	5 180	5 412	3,4
Baptista	88	156	3 397	3 314	3 298	3 036	34,5
Keresztény kisegyház	396	600	925	917	1 034	1 017	2,6
Evangélikus	115	124	713	693	710	684	5,9
Görög katolikus	24	680	639	629	601	602	25,1
Egyéb egyház	82	170	155	72	72	0	0,0
<i>Összesen</i>	3 513	6 471	18 042	20 295	21 233	22 120	6,3

⁸ Az elnevezés, ahogy az a 6. táblázatból is látszik, nem teljesen pontos: a települések közül 2013-ban egy, 2014-től kettőben két egyházi iskola is működött.

6. ábra: Nappali tagozatos egyházi általános iskolások száma aszerint, hogy a településen csak egyházi általános iskola található (I – csak egyházi), vagy működik más fenntartású is (N – nem csak egyházi), 2010–2015

8. táblázat: Diákok számában bekövetkezett változás az előző évhez képest aszerint, hogy a településen csak egyházi általános iskola található (Csak egyházi), vagy működik más fenntartású is (Nem csak egyházi), 2010–2015

Milyen fenntartású általános iskola van a településen?	2011	2012	2013	2014	2015
Csak egyházi	2 958	11 571	2 253	951	874
Nem csak egyházi	9 403	11 231	5 991	3 096	1 700
<i>Összesen</i>	<i>12 361</i>	<i>22 802</i>	<i>8 244</i>	<i>4 047</i>	<i>2 574</i>

létszáma haladja meg a 3500 főt, lévén „ez a gazdaságos működtetés feltétele”.⁹ Ennek a korlátozásnak a kettő közül az egyik evangélikus iskola valóban eleget is tesz, a másikat még 2011 előtt vette át az egyház.

Még drámaibb volt a változás az egyházi egyiskolás települések tanulói létszámában, az ilyen iskolákba járó diákok arányában bekövetkezett változás jóval meghaladta az összes egyházi általános iskolában tanulót (több mint hatszoros vs. kétszeres emelkedés, lásd: 7. táblázat és 6. ábra). Volt egy év (2012), amikor az egyházi egyiskolás települések diákjainak nemcsak az aránya, de a száma is meghaladta a többi egyházi tanulót (8. táblázat). A 2015-ös adat (22 120 diák) azt jelenti, hogy ebben az évben az összes általános iskolás 3,0%-a járt olyan egyházi iskolába, ahol a településen nem volt más fenntartású (állami vagy magán-) intézmény.

⁹ 37/2011. (III. 17.) országos presbitériumi határozat. Iránymutatás az oktatási és diakóniai intézmény-átvétel szempontjairól. Ezt a határozatot öt évvel később a 116/2016. (IX. 22.) országos presbitériumi határozat az intézményátvételi szempontrendszerrel – javasolt feltételként – megerősítette.

A fenntartóváltás okai

Hogyan válik egy település egyházi egyiskolássá? Ez elméletileg kétféleképpen történhet. Elképzelhető, hogy helyben már korábban is működött egyházi iskola, de nem önmagában, hanem pl. egy önkormányzati mellett, mígnem utóbbi valamiért bezárta kapuit, s onnantól kezdve az egyházi intézmény egyedülként fogadja az iskolásokat. A másik lehetőség az, amikor a település egyetlen (önkormányzati) intézményét átveszi valamelyik egyház. Ennek eldöntéséhez egy évet választottam ki, a legnagyobb változás évét: 2012-ben 67-tel több egyházi egyiskolás települést találtam, mint egy évvel korábban. Kiderült, hogy 2011-ben még mindegyikük önkormányzati fenntartású volt, azaz ezek a települések iskolájuk fenntartóváltása következtében váltak egyházi egyiskolássá.

Vajon miért vettek át az egyházak pont 2011-ben és még inkább 2012-ben olyan sok iskolát? A kutatásunk során olyan általános iskolák igazgatóival készítettünk interjút, amelyek 2010 után (többnyire 2011-ben vagy 2012-ben) váltottak fenntartót, lettek egyházivá. A váltás okaként szinte mindegyikük az iskola fennmaradásának kérdésessé válását említette. Vagy az önkormányzat anyagi helyzete romlott le annyira, hogy már képtelennek tűnt az intézmény további finanszírozására, vagy a tervezett államosítás miatt félték attól, hogy az átalakítás saját iskolájukat negatívan érinti: bezárják, jobbik esetben leminősítik tagiskolává, vagy egyszerűen ózdkodtak a centralizációtól. Nem véletlen emiatt az sem, hogy 2011-ben, 2012-ben maguk az iskolák vagy a fenntartó önkormányzatok, esetleg a szülők voltak a kezdeményezők; ők keresték meg az egyházakat, és nem fordítva. Hasonló eredményre jutott egy 2013-ban folytatott kutatás is: „Az általános iskolák esetében a saját források hiánya, míg a középiskolák esetében a várható jobb oktatási színvonal az oka annak, hogy egy intézmény fenntartása átkerült az egyházhoz.” (Péteri 2015: 13 – kiemelés az eredetiben, TG)

Az anyagi nehézség mint ok azonban önmagában még nem magyarázza a legtöbb iskolaátadás időpontját (miért éppen 2011 és 2012?) – kellett ehhez egy jogszabály-módosítás is. Korábban az egyházi fenntartónak átadott közoktatási intézmény egyházi kiegészítő támogatását – egy ún. közoktatási megállapodás alapján – legalább öt évig az önkormányzatnak kellett fizetnie. Egy anyagi problémákkal küszködő településnek emiatt egyszerűen nem érte meg, hogy átadja az iskoláját. Ezen a ponthelyzeten változta-

9. táblázat: Települések száma, ahol csak egyházi általános iskola működik, régiók szerint (2010–2015)

Régió	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2010
Észak-Magyarország	7	14	34	48	50	51	7,3
Dél-Alföld	7	18	34	34	34	34	4,9
Közép-Dunántúl	8	8	20	19	20	20	2,5
Észak-Alföld	1	2	13	13	13	14	14,0
Közép-Magyarország	4	4	7	7	7	7	1,8
Nyugat-Dunántúl	6	7	9	8	8	7	1,2
Dél-Dunántúl	5	5	7	7	7	4	0,8
Összesen	38	58	124	136	139	137	3,6

10. táblázat: Diákok száma azokon a településeken, ahol csak egyházi általános iskola működik, régiók szerint (2010–2015)

Régió	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2010
Észak-Magyarország	593	1 338	4 719	7 074	8 118	8 515	14,4
Dél-Alföld	436	2 096	4 975	4 829	4 703	4 743	10,9
Közép-Dunántúl	62	459	2 978	3 019	3 014	3 679	59,3
Észak-Alföld	715	742	2 510	2 508	2 528	2 588	3,6
Közép-Magyarország	705	739	1 395	1 427	1 418	1 449	2,1
Nyugat-Dunántúl	610	644	789	776	786	729	1,2
Dél-Dunántúl	392	453	676	662	666	417	1,1
<i>Összesen</i>	3 513	6 471	18 042	20 295	21 233	22 120	6,3

tott a közoktatási törvény módosításáról szóló 2010. évi LI. törvény, amely lehetővé tette, hogy a kiegészítő támogatást már az átadást követő tanítási évtől kezdődően a központi költségvetés, és ne az önkormányzat fizesse (*Kozák 2010*). A KLIK megjelenésével a folyamat (ideiglenesen legalábbis) lelassult, nehezkesebbé vált, ezzel magyarázható, hogy 2013 óta lényegében változatlan az egyházi egyiskolás települések száma.

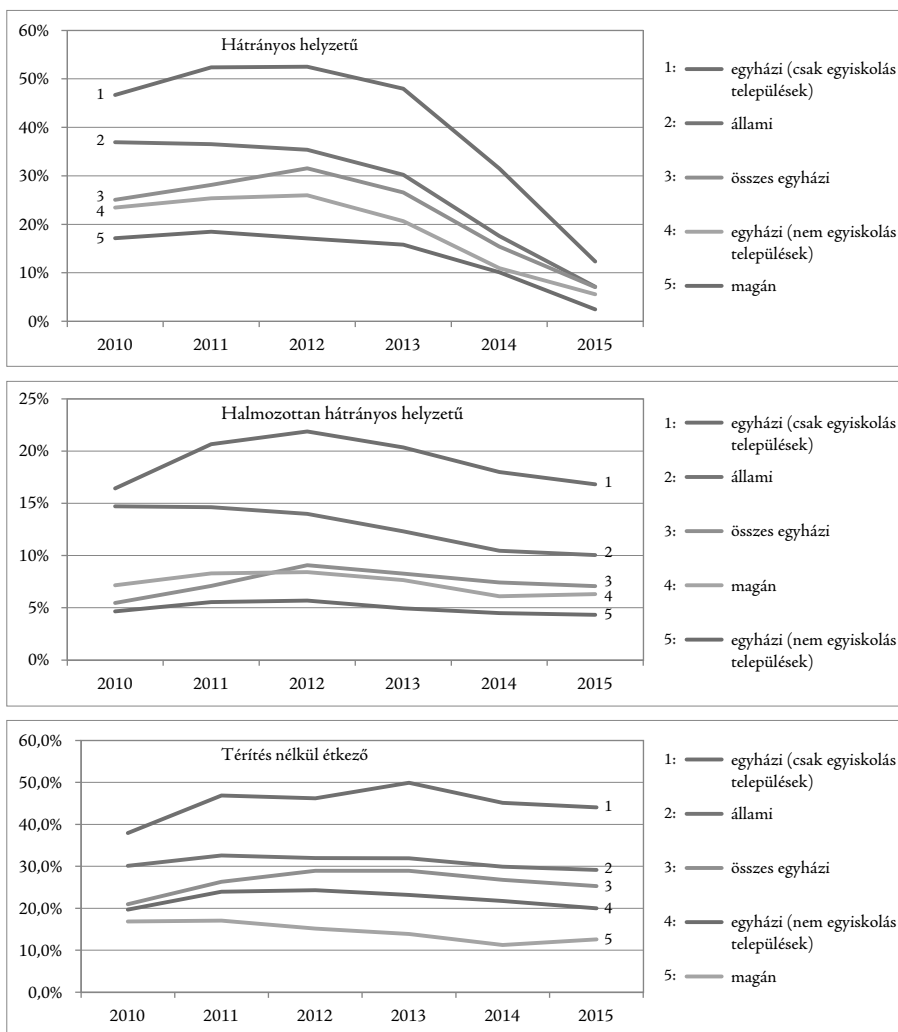
Az interjúkban magyarázatként említett anyagi nehézségeket részben és közvetve a statisztikai adatok is alátámasztják. Így például a legtöbb, csak egyházi általános iskolával rendelkező település az ország leghátrányosabb régiójában, Észak-Magyarországon található (*9. táblázat*), és ugyanez vonatkozik a diákok számára is (*10. táblázat*).

Még inkább beszédesek a megyei adatok. Jóllehet, Tolna és Vas megye kivételével az ország összes megyéjében találunk olyan települést, ahol csak egyházi általános iskola működik, eloszlásuk semmi esetre sem egyenletes. 2015-ben tíznél több ilyen település volt Borsod-Abaúj-Zemplénben (20), Szabolcs-Szatmár-Beregben (16), Békésben (14), Csongrádban (12), Jász-Nagykun-Szolnok és Veszprém megyében (11-11), illetve Békés megyében (10). Jól látható tehát, hogy a kizárólag egyházi általános iskolával rendelkező települések többnyire az ország szegényebb régióiban, megyéiben találhatók (*Melléklet 3. és 4. táblázat*).

Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy az egyházi egyiskolás települések többsége község (2015-ben a 137 településből mindössze kilenc volt város, nagyközség nyolc, község pedig 120), és alapvetően kis lakónépességű (átlag: 1925 fő).¹⁰ Emiatt és a települések korábban említett, többnyire hátrányos helyzetének köszönhetően nem meglepő, hogy a diákok szociális összetétele is jóval előnytelenebb az átlagnál. (Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek az iskolák nem válogathatnak: a település összes diákját fel kell venniük.) A társadalmi helyzetre utaló három mutató eloszlását láthatjuk a *7. ábrán*.

Az ábrákból több következtetés is levonható. Az egyik az, hogy a „hátrányos helyzet” mint mutató – önmagában legalábbis – 2013 óta lényegében használhatatlan (a hátrányos helyzetűek száma és aránya – a nyelvi érzéknek, a józan észnek ellentmondva –

¹⁰ Nagyobb településeken általában több általános iskola található.

7. ábra: Hátrányos helyzetű, halmozottan hátrányos helyzetű, ill. térítés nélkül étkező nappali tagozatos általános iskolások aránya fenntartócsoport szerint (2010–2015)¹¹

kisebbség a halmozottan hátrányos helyzetűekénél). A hátrányos helyzetűek csökkenése természetesen nem azt jelenti, hogy egyik évről a másikra jobb lett a diákok helyzete, a változás kizárólag a fogalom (jogszabály¹²) megváltozott definíciójának köszönhető. A halmozottan hátrányos helyzet valamivel jobb mutatónak tűnik (kisebbség az ugrások az egyes évek között), még inkább használhatónak tűnik a térítés nélkül étkezők aránya.

¹¹ Csak a jobb szemléltetés kedvéért választottam a jelen esetben valójában helytelen vonaldiagramot.

¹² A hátrányos, ill. halmozottan hátrányos helyzet fogalmát 2013. szeptember 1-ig az 1993. évi LXXIX. közoktatásról szóló tv. 121.§ (1) 14. pontja határozta meg. – Azóta a 2013. évi XXVII. törvény 45. §-ában meghatározottak szerint A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. tv. 67/A. §-ának módosítása van érvényben.

A másik és az előzőnél fontosabb következtetés, amit levonhatunk, az az, hogy az egyházi egyiskolás települések diákjai mindhárom mutató alapján lényegesen rosszabb helyzetűek – még az állami iskolák átlagánál is. Figyelembe véve az egyházi egyiskolás települések és diákjaik számának hirtelen megemelkedését 2011-ben és főleg 2012-ben, nem meglepő, hogy emiatt a hátrányos helyzet jelen mutatói az összes egyházi általános iskolás tekintetében is romlottak (az összes egyházi diákot jelző vonal mindhárom esetben megközelíti az államiét).

Az tehát, hogy az egyházi általános iskolások körében a 2010-es évek elején nőtt a rossz társadalmi helyzetűek aránya, leginkább annak tulajdonítható, hogy ebben az időszakban számos (és leginkább rossz anyagi helyzetű) önkormányzati iskola vált egyházi fenntartásúvá.

Végezetül még egy megjegyzés. Számos problémát felvet ugyan, ha egy településen csak egyházi általános iskola működik (pl. hiányzik a világnézetileg semleges oktatásban való részvétel lehetősége), ennek ellenére a fenntartóváltások lényegében zökkenőmentesen zajlottak le. Sok helyen akadt ugyan egy-egy szülő vagy tanár, aki elvitte a gyereket, illetve munkahelyet váltott, miután az iskola egyháziává vált, de a túlnyomó többség üdvözölte a fenntartócsere-t. Nem véletlenül. Nem önkormányzati vagy egyházi iskola között kellett választani, hanem aközött, hogy megmarad-e az iskola, avagy sem.

Összegzés

2000 óta az önkormányzati (állami) iskolák, ugyanígy a tanulók létszáma folyamatosan csökken. A magánszektorban 2010-ig emelkedés, azóta erős visszaesés tapasztalható. Az egyházi szektorban a növekedés 2000 óta nemcsak töretlen, de 2010 óta fel is gyorsult. 2010 óta a magán- és az egyházi szféra közötti változás a fentiek miatt egy kinyíló ollóra emlékeztet. 2015-ben az egyházi tanulók aránya az összes tanulón belül minden képzési típusban meghaladta a tíz százalékot.

Az egyházi szektor jelenléte régóta jelentős a gimnáziumi képzésben (kiemelkedően magas a 6 és 8 osztályos gimnáziumokban). Ez nem változott, sőt az intézmények, diákok száma 2010 és 2015 között még tovább nőtt. Ami új, az az egyházi szektor „terjeszkedése” egyrészt „lefelé”, az általános iskolai képzés, másrészt – és inkább csak az utóbbi pár évben – a szakképzés irányában.

Az egyházak részvétele az oktatásban részben tükrözi a népesség belüli arányukat: a legtöbb diák katolikus iskolába jár, a második helyen a reformátusokat, a harmadikon az evangélikusokat találjuk. E tekintetben „kilógnak a sorból” a számuk alapján is mindenképpen kisegyháznak tekinthető baptisták, akik a gyermekek/tanulók számát tekintve 2015-re már majdnem behozták az evangélikusokat. Ha pedig az intézmények, feladatellátási helyek számát nézzük, akkor 2014 óta a baptista a harmadik legnagyobb iskolafenntartó egyház.

Az egyházi szektorban 2010 és 2012 között jelentősen nőtt a rosszabb szociális helyzetű általános iskolások aránya. Ez annak következménye, hogy ebben az időszakban számos – leginkább anyagi nehézségekkel küszködő – önkormányzat döntött úgy, hogy a település egyetlen iskoláját átadja valamelyik egyháznak.

2015-ben 137 településen csak egyházi általános iskola működött. Az ezekben tanuló diákok aránya az összes általános iskolásnak kereken a három százaléka.

IRODALOM

- HERMANN Z. – VARGA J. (2016) Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények. In: KOLOSI T. – TÓTH I. G. (eds): *Társadalmi Riport 2016*. Budapest, Társki. pp. 311–333. (Társadalmi riport, 14.)
- KOZÁK A. (2010) *Fontosabb változások a közoktatást érintő tanügyi és munkajogi szabályozás terén*. https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http://ame.hu/attachments/361_Kozak_ea.doc/ [Letöltve: 2017. 05. 02.]
- PÉTERI G. (2015) Helyi autonómia: felejtsük el? *Új Magyar Közigazgatás*, 1. pp. 11–21. <http://kozszov.org.hu/index.php/uj-magyar-kozigazgatas/2015/> [Letöltve: 2017. 05. 02.]

MELLÉKLET

1. táblázat: Óvodások és nappali tagozatos diákok száma képzési típus és fenntartócsoport, ill. egyházak szerint (2010–2015)

Fenntartó	Óvoda	Általános iskola	Gimnázium	Szakiskola	Speciális szakiskola	Szakközépiskola	Összesen
2015							
Összesen	321 012	745 323	180 966	80 493	7 146	182 529	1 517 469
Állami	288 507	630 052	125 318	63 805	6 812	146 265	1 260 759
Magán	10 022	14 563	12 269	7 724	157	16 611	61 346
Egyházi	22 483	100 708	43 379	8 964	177	19 653	195 364
Katolikus	8 188	43 109	9 708	2 371	79	5 947	69 402
Református	5 873	29 027	9 865	946		2 932	48 643
Katolikus (szerzetesrendek)	2 186	8 271	13 570	1 223		3 945	29 195
Evangélikus	2 216	5 521	6 994	109		854	15 694
Baptista	1 453	5 626	1 658	2 926	85	3 325	15 073
Keresztény kisegyház	810	4 866	913	952	13	1 627	9 181
Görög katolikus	1 452	3 817	333			1 023	6 625
Egyéb egyház	305	471	338	437			1 551
2014							
Összesen	321 489	748 486	182 228	92 536	7 496	188 762	1 540 997
Állami	290 471	637 448	128 806	71 852	6 949	148 361	1 283 887
Magán	9 403	13 134	11 849	11 265	427	20 750	66 828
Egyházi	21 615	97 904	41 573	9 419	120	19 651	190 282
Katolikus	7 780	41 283	9 053	2 310	67	5 937	66 430
Református	5 478	28 143	9 652	1 054		2 777	47 104
Katolikus (szerzetesrendek)	2 162	8 046	13 362	1 389		3 951	28 910
Evangélikus	2 207	5 478	6 860	117		854	15 516
Baptista	1 467	5 885	1 184	3 310	48	3 275	15 169
Keresztény kisegyház	658	4 702	791	758	5	828	7 742
Görög katolikus	1 479	3 769	312			1 019	6 579
Egyéb egyház	384	598	359	481		1 010	2 832
2013							
Összesen	330 184	747 746	185 440	105 122	8 344	203 515	1 580 351
Állami	299 897	640 335	132 133	81 903	7 751	158 447	1 320 466
Magán	9 467	13 324	11 775	13 078	410	27 477	75 531
Egyházi	20 820	94 087	41 532	10 141	183	17 591	184 354
Katolikus	7 754	40 480	8 852	2 679	88	6 301	66 154

folytatás a következő oldalon

1. táblázat: Óvodások és nappali tagozatos diákok száma képzési típus és fenntartócsoporthoz, ill. egyházak szerint (2010–2015) – *folytatás*

Fenntartó	Óvoda	Általános iskola	Gimnázium	Szakiskola	Speciális szakiskola	Szakközépiskola	Összesen
Református	5 144	26 595	10 028	1 165		2 842	45 774
Katolikus (szerzetesrendek)	2 097	7 784	13 411	1 458		2 957	27 707
Evangélikus	2 034	5 227	7 042	113		905	15 321
Baptista	1 422	5 498	737	3 887	62	2 637	14 243
Keresztény kisegyház	632	4 403	793	834	33	864	7 559
Görög katolikus	1 568	3 724	301			1 085	6 678
Egyéb egyház	169	376	368	5			918
2012							
Összesen	340 204	742 931	189 526	117 543	9 134	224 214	1 623 552
Állami	310 898	643 633	136 421	91 790	8 518	170 426	1 361 686
Magán	9 042	13 455	12 015	15 382	371	37 650	87 915
Egyházi	20 264	85 843	41 090	10 371	245	16 138	173 951
Katolikus	7 655	35 835	7 429	2 507	127	5 820	59 373
Református	4 951	24 819	10 200	1 418		1 978	43 366
Katolikus (szerzetesrendek)	2 063	7 441	13 843	1 564		1 428	26 339
Evangélikus	1 883	5 031	7 188	86		981	15 169
Baptista	1 415	4 958	709	4 189	34	2 983	14 288
Keresztény kisegyház	670	3 606	793	525	59	1 864	7 517
Görög katolikus	1 476	3 710	301			1 084	6 571
Egyéb egyház	151	443	627	82	25		1 328
2011							
Összesen	341 190	747 601	195 169	129 440	9 720	233 122	1 656 242
Állami	316 053	670 905	144 360	107 113	9 112	184 801	1 432 344
Magán	9 234	13 655	12 875	17 953	398	39 700	93 815
Egyházi	15 903	63 041	37 934	4 374	210	8 621	130 083
Katolikus	5 926	26 123	6 660	1 865	130	2 886	43 590
Református	4 256	18 808	9 582	389		917	33 952
Katolikus (szerzetesrendek)	1 906	7 137	14 067	1 501		1 154	25 765
Evangélikus	1 641	3 432	5 986	68		872	11 999
Keresztény kisegyház	564	3 323	707	488	67	1 719	6 868
Görög katolikus	1 310	3 424	304			1 073	6 111
Egyéb egyház	153	411	628	63	13		1 268
Baptista	147	383					530

folytatás a következő oldalon

1. táblázat: Óvodások és nappali tagozatos diákok száma képzési típus és fenntartócsoporthoz, ill. egyházak szerint (2010–2015) – folytatás

Fenntartó	Óvoda	Általános iskola	Gimnázium	Szakiskola	Speciális szakiskola	Szakközépiskola	Összesen
2010							
Összesen	338 162	756 569	198 700	129 421	9 816	240 364	1 673 032
Állami	316 554	692 130	150 369	107 858	9 255	194 978	1 471 144
Magán	9 158	13 759	12 935	17 436	410	39 890	93 588
Egyházi	12 450	50 680	35 396	4 127	151	5 496	108 300
Katolikus	4 762	20 359	5 756	1 843	89	1 579	34 388
Református	3 215	16 259	9 396	410		705	29 985
Katolikus (szerzetesrendek)	1 823	6 579	13 427	1 388		1 259	24 476
Evangélikus	1 362	2 810	5 431	87		890	10 580
Keresztény kisegyház	412	2 927	591	339	45	968	5 282
Görög katolikus	637	1 357	225			95	2 314
Egyéb egyház	158	301	570	60	17		1 106
Baptista	81	88					169

2. táblázat: Óvodások és nappali tagozatos diákok száma fenntartócsoporthoz, ill. egyházak szerint (2010–2015)

Fenntartó	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2010
Állami	1 471 144	1 432 344	1 361 686	1 320 466	1 283 887	1 260 759	0,86
Magán	93 588	93 815	87 915	75 531	66 828	61 346	0,66
Egyházi	108 300	130 083	173 951	184 354	190 282	195 364	1,80
Baptista	169	530	14 288	14 243	15 169	15 073	89,19
Egyéb egyház	1 106	1 268	1 328	918	2 832	1 551	1,40
Evangélikus	10 580	11 999	15 169	15 321	15 516	15 694	1,48
Görög katolikus	2 314	6 111	6 571	6 678	6 579	6 625	2,86
Katolikus	31 833	41 068	56 182	62 338	62 708	65 156	2,05
Katolikus (egyéb)	2 555	2 522	3 191	3 816	3 722	4 246	1,66
Katolikus (szerzetesrendek)	24 476	25 765	26 339	27 707	28 910	29 195	1,19
Keresztény kisegyház	5 282	6 868	7 517	7 559	7 742	9 181	1,74
Református	29 985	33 952	43 366	45 774	47 104	48 643	1,62
Összesen	1 673 032	1 656 242	1 623 552	1 580 351	1 540 997	1 517 469	0,91
Katolikus (görög katolikussal együtt)	61 178	75 466	92 283	100 539	101 919	105 222	1,72

3. táblázat: Települések száma, ahol csak egyházi általános iskola működik, megyék szerint (2010–2015)

Megye	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2010
Borsod-Abaúj-Zemplén	1	4	8	17	19	20	20,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	4	6	16	17	17	16	4,0
Békés	3	6	14	14	14	14	4,7
Csongrád	4	9	13	13	13	12	3,0
Jász-Nagykun-Szolnok	1	1	10	10	10	11	11,0
Veszprém	6	6	12	11	11	11	1,8
Heves	0	0	5	9	9	10	–
Bács-Kiskun	0	3	7	7	7	8	–
Pest	4	4	7	7	7	7	1,8
Fejér	1	1	5	5	6	6	6,0
Nógrád	2	4	5	5	5	5	2,5
Zala	3	4	5	5	5	4	1,3
Baranya	4	3	5	5	5	3	0,8
Győr-Moson-Sopron	3	3	4	3	3	3	1,0
Hajdú-Bihar	0	1	3	3	3	3	–
Komárom-Esztergom	1	1	3	3	3	3	3,0
Somogy	1	2	2	2	2	1	1,0
<i>Összesen</i>	38	58	124	136	139	137	3,6

4. táblázat: Diákok száma azokon a településeken, ahol csak egyházi általános iskola működik, megyék szerint (2010–2015)

Megye	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/2010
Borsod-Abaúj-Zemplén	24	376	1 132	2 802	3 859	3 961	165,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	396	600	2 363	2 434	2 409	2 381	6,0
Békés	62	56	1 551	1 597	1 619	2 289	36,9
Csongrád	0	755	1 608	1 573	1 567	1 764	–
Jász-Nagykun-Szolnok	0	0	777	1 375	1 400	1 758	–
Veszprém	150	414	1 907	1 795	1 730	1 624	10,8
Heves	705	739	1 395	1 427	1 418	1 449	2,1
Bács-Kiskun	0	403	1 427	1 422	1 395	1 390	–
Pest	286	927	1 460	1 461	1 406	1 355	4,7
Fejér	587	599	1 259	1 252	1 276	1 303	2,2
Nógrád	48	55	891	903	909	926	19,3
Zala	173	362	447	463	450	415	2,4
Baranya	303	286	325	322	339	367	1,2
Győr-Moson-Sopron	307	358	464	454	447	362	1,2
Hajdú-Bihar	80	88	360	353	343	359	4,5
Komárom-Esztergom	304	297	500	476	486	287	0,9
Somogy	88	156	176	186	180	130	1,5
<i>Összesen</i>	<i>3 513</i>	<i>6 471</i>	<i>18 042</i>	<i>20 295</i>	<i>21 233</i>	<i>22 120</i>	<i>6,3</i>

A felsőoktatási hallgatók önkéntességtípusai

MARKOS VALÉRIA

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola

Bevezetés

A fiatalok önkéntességének motivációit Stefanescu és Osvat (2011) két nagy csoportba különíti el: 1. Önérdékű, szakmai tapasztalatszerző motivációk: kapcsolatépítés, hasonló érdeklődésűekkel való találkozás, szabadidő hasznos eltöltése, sport és kulturális aktivitások tanulása és végzése, információszerzés, készségfejlesztés, könnyebb munkához jutás. 2. Altruista motivációk: hasznos legyen a társadalom számára, másokért cselekedjen, a saját és mások jogainak és érdekeinek védelme.

A két nagy csoporton kívül megjelenhetnek kevert motivációk is. Az új típusú (modern vagy reflexív) önkéntesség individualizáltabb, egoistább, innovatívabb, reflektáltabb, kreatívabb, az érdeklődés és az élmény vezérli. Ez a rövidebb elkötelezettségű, változatos „forgóajtós önkéntesség” (Hustinx 2001) lesz a vonzó az „élménytársadalom” (Schulze 2000, 2003) fiataljainak. Fontossá válik a reciprocitás, a tevékenység belső önértéke (Butcher 2003).

A régi típusú (tradicionális vagy közösségi) önkéntességet erős vallási indíttatás jellemzi, idealisztikus-altruista attitűd, értékelvűség, közösségi motívum, a szolidaritás, valamint a segítség szándéka vezérli. A fiatalokat viszont főként az új típusú önkéntesség jellemzi.

Adatok és módszerek

Tanulmányunkban az önkéntesség motivációit vizsgáljuk országok, intézmények és karok szerint a felsőoktatási hallgatók körében. Kutatásunkban a Teacher Education Students Survey in Central and Eastern Europe (TESSCEE),¹ valamint az Institutional Effect on Students' Achievement in Higher Education (IESA) kutatások² egyesített adatbázisát elemeztük ($N = 1792$), amelyeket a Debreceni Egyetem Felsőoktatási Kutató és Fejlesztő Központja koordinált (CHERD-Hungary). Vizsgálatunkat Magyarországon Hajdú-Bihar megyében és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Romániában a Partium-

Levelező szerző: Markos Valéria, Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1., E-mail: markosvaleria.90@gmail.com

¹ Az adatfelvételt a SZAKTÁRNET projekt (TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0009) támogatta.

² Az adatfelvételt az RH/885/2013 számú pályázati projekt keretében a Debreceni Egyetem támogatta.

ban, Erdély középső részében és Székelyföldön, Ukrajnában Kárpátalján, valamint Szerbiában a Délvidéken folytattuk 2014-ben.

Az önkéntesség motivációjának vizsgálatához egy 20 itemes Likert-skálát használtunk, melynek alapját a Clary et al. (1998) által kifejlesztett Volunteer Functions Inventory (VFI) skála itemei adták. A kérdőív terjedelmi korlátaiból kifolyólag csökkentenünk kellett az itemek számát 59-ről 20-ra.³

Kutatásunkban az alábbi hipotéziseket fogalmaztuk meg:

1. Az önkéntesség motivációi mentén feltehetőleg három típus alakul ki: a tradicionális önkéntesek, az új típusú önkéntesek és a kevert motivációjú önkéntes csoport (*Fényes–Kiss 2011*).
2. Az önkéntesség típusai országok és karok szerint eltérnek: míg Magyarországon főként az új típusú önkéntesség lesz a jellemző, a határon túli önkénteseket inkább a tradicionális önkéntesség fogja jellemezni (*Pusztai–Fényes 2014*).

Az önkéntesség típusai az önkéntesség motivációi szerint

Hipotézisünk, miszerint a hallgatók az önkéntesség motivációi tekintetében három típusba csoportosulnak – azaz vannak a tradicionális önkéntesek, új típusú önkéntesek, valamint kevert motivációjú önkéntesek – tisztán nem volt kimutatható. Így a háromklaszteres megoldás helyett az ötklaszteres megoldást választottuk. Az egyetemi évek alatt önkéntes munkát végzők körében öt csoportot alakítottunk ki az önkéntesség motivációi alapján, melyek elnevezései a következők: a posztmodern, az altruista, az eminens, a puritán és a segítő új típusú önkéntes csoport. A klasztersúlyokat lásd az 1. táblázatban.

Az 1. táblázat alapján megállapítható, hogy a posztmodern önkéntesek számára fontos a szabadidő hasznos eltöltése, az új ismeretek szerzése, a szakmai fejlődés, az, hogy gyakorolják készségeiket, képességeiket, hogy baráti és szakmai kapcsolatokat építsenek ki, és munkatapasztalatot szerezzenek. Azért önkénteskednek, hogy jobban és hasznosnak érezzék magukat, segítsenek másokon, megismerjenek, megértsenek másokat, és változtatni tudjanak a világon. Fontos számára a nyelvtanulás, az új kultúrák megismerése és a hagyományőrzés.

Az altruista típusba azok az önkéntesek tartoznak, akik számára jelentős mértékben semmilyen önkéntes motiváció nem volt fontos, azon kívül, hogy segítsenek másokon. Az eminensek számára viszont az összes önkéntességi motiváció kiemelt mértékben fontos volt.

A puritánok nagy jelentőséget tulajdonítanak szinte minden motivációs tényezőnek, kivéve annak, hogy a szűkebb környezetük, azaz a barátaik, családjuk is önkénteskedjen, valamint annak, hogy önkéntes tevékenységüket később beírassák az önéletrajzukba.

³ Mennyiben motiváltak az alábbiak az önkéntes munkavégzésben? 1. szabadidő hasznos eltöltése 2. új ismeretek szerzése, szakmai fejlődés 3. jobban érzem magam 4. gyakoroljam készségeim 5. segítek másokon 6. új ismerősök, barátok szerzése 7. szakmai kapcsolatok szerzése 8. munkatapasztalat szerzése 9. nyelvtanulás 10. új kultúrák megismerése 11. változtatni szerettem volna a világon 12. mert a barátaim, családtagjaim is önkénteskednek 13. beírassam az önéletrajzomba 14. hasznosnak érzem magam 15. felülemelkedjek saját problémáimon 16. valahol elismerjenek 17. másként lássam a világot az önkéntesség által 18. megismerjek és megértsenek másokat 19. környezetvédelem, globális problémák megoldása 20. hagyományőrzés, kulturális értékek védelme

1. táblázat: Az önkéntes klasztercsoportok (klasztársúlyok 1–4-ig) ($N = 461$)

	Klasztercsoportok				
	Poszt-modern	Altruista	Eminens	Puritán	Segítő új típusú
szabadidő hasznos eltöltése	3,18	1,94	3,63	2,68	3,18
új ismeretek szerzése, szakmai fejlődés	3,76	1,69	3,78	2,86	3,40
hogyan jobban érzem magam	3,33	2,20	3,77	2,85	2,95
hogyan gyakoroljam készségeim	3,59	1,71	3,74	2,86	3,18
hogyan segítek másokon	3,79	2,82	3,91	3,09	3,09
új ismerősök, barátok szerzése	3,68	1,82	3,73	2,93	2,65
szakmai kapcsolatok szerzése	3,57	1,59	3,54	2,73	2,91
munkatapasztalat szerzése	3,72	1,84	3,68	2,84	3,18
nyelvtanulás	3,29	1,49	3,08	2,59	1,79
új kultúrák megismerése	3,30	1,47	3,07	2,66	1,69
változtatni szerettem volna a világon	2,74	1,94	3,35	2,53	1,67
mert a barátaim, családtagjaim is	1,76	1,67	2,59	2,35	1,55
hogyan beírhatom az önéletrajzomba	2,02	1,51	2,92	2,43	1,60
hogyan hasznosnak érzem magam	2,77	2,27	3,74	2,95	2,69
hogyan felülemelkedjek saját problémáimon	1,93	1,59	3,23	2,59	1,73
hogyan valahol elismerjenek	1,84	1,41	3,23	2,60	1,78
hogyan másként lássam a világot az önkéntesség által	2,48	1,78	3,52	2,76	2,08
hogyan megismerjek és megértek másokat	2,95	1,49	3,61	2,82	2,32
környezetvédelem, globális problémák megoldása	2,44	1,76	2,95	2,52	1,71
hagyományörzés, kulturális értékek védelme	2,61	1,47	3,04	2,64	1,91

Megjegyzés: A 2,5 feletti értékeket vastagon szedtük.

Forrás: IESA-TESSCEE II. 2014

A segítő új típusú önkéntes számára fontosak az új típusú önkéntes jellemzők, mint az, hogy gyakorolja készségeit/képességeit, barátokat, szakmai kapcsolatokat, munkatapasztalatot és új ismereteket szerezzen, szakmailag fejlődjön, szabadidejét hasznosan eltöltse, jobban érezze magát, valamint hasznosnak érezze magát az önkéntesség során. Azonban megjelenik a segítő attitűd is, hiszen azért is önkénteskedik, hogy segíthessen másokon.

Az önkéntesség típusainak vizsgálata országok szerinti bontásban

Az öt önkénteségtípust országonkénti bontásban is megvizsgáljuk. A 2. táblázatból látható, hogy a kutatásban megkérdezett felsőoktatási hallgatók többsége – bármely országot nézzük is – az ún. puritán csoportba tartozik legnagyobb arányban. Az önkéntes motivációk közül egyaránt fontos számukra a másokon való segítség, valamint a saját szakmai fejlődésük, készségük, képességük gazdagítása. Motivációjuk egyaránt egoista és altruista. Az önkéntes tevékenységet nem azért végzik, mert környezetük, családjuk,

2. táblázat: Az önkéntes klasztercsoportok (klasztársúlyok 1–4-ig) (N = 461)

Intézmény országa	Posztmodern (%)	Altruista (%)	Eminens (%)	Puritán (%)	Segítő új típusú (%)	Összesen (fő)
Magyarország	19,9	16,5	19,5	27,1	16,9	236
Románia	27,4	0,9	24,8	30,1	16,8	113
Ukrajna	12,15	9,1	12,5	48,9	17	88
Szerbia	20,8	4,2	29,2	29,2	16,7	24

Megjegyzés: $\chi^2 = 0,000$

Forrás: IESA-TESSCEE II. 2014

barátaik is önkénteskednek, valamint azért sem, hogy önkéntes tevékenységüket feltűn-
tessék önéletrajzukban. Az önkéntesség önmaguk számára fontos, és nem a külvilág felé
való láttatása a cél. Az országok közti eltéréseknél Ukrajna (Kárpátalja) emelkedik ki:
itt a legtöbb a puritán önkéntes, melynek oka lehet, hogy az önkéntesség kultúrája a munk-
akultúrában még nem terjedt el. A munkaadók többsége a munkafelvétel során nem
részeseíti kedvezőbb elbírálásban az önkéntes munkát végzett álláskeresőket.

A posztmodern csoport a romániai mintában volt a legnagyobb arányú (27,4%). A
mintánkban szereplő román felsőoktatási intézményekben jelentős arányban jelennek
meg magyar hallgatók is. A romániai magyarok kisebbségi létben élnek, ezért nagyobb
szükségük van identitásuk megőrzésére, mint a többségi társadalomban élőknek. Ilyen
identitásmegőrző tevékenység lehet a hagyományörzés és a kultúra ápolása, ezért kiemelt
hangsúlyt fordítanak pl. a néptánc, a népzene és a népművészet megőrzésére, mely szer-
vezeti keretek között is működhet, ahol szükséges az önkéntesek bevonása is. Pusztai
és Fényes (2014) kutatásaikban kimutatták, hogy a (többségében magyar nemzetiségű)
romániai hallgatók körében a legnagyobb a templomba járók aránya a mintában szereplő
többi ország hallgatói közül. Ez az erős vallásosság is magyarázhatja a másokon való se-
gítés értékének nagyobb arányú elfogadását, illetve a vallásosság (ami felfogható egyfajta
hagyományörzésnek is) erősíti más tradíciók fenntartását is.

Az altruista csoport 16,5%-kal a magyarországi hallgatók körében a legnagyobb ará-
nyú. Az adatokból arra következtethetünk, hogy a válaszdó fiatalok többsége az önkén-
tességen a hagyományos, régi típusú önkéntességet értette, melynek fő célja a másokon
való segítség. Bár a magyarországiak többsége – hasonlóan a többi országhoz – a puritán
csoportba tartozik, úgy tűnik, Magyarországon – hipotézisünkkel szemben – az új típu-
sú önkéntesség még nem olyan szinten elterjedt a fiatalok körében, mint a többi három
országban. A 2011-ben bevezetett iskolai közösségi szolgálat célja lehet az új típusú ön-
kéntesség motiváló tényezőinek erősítése pl. a pályaorientáció elősegítése és a kapcsolati
háló bővítése. A közösségi szolgálat hatására a jövőben az önkéntesség növekedésére szá-
míthatunk, így remélhetőleg mind az új, mind a régi típusú önkéntesek száma gyarapod-
ni fog Magyarországon (Markos 2015).

Az eminens csoport számára az összes önkéntesi motiváció fontos szerepet kap, mely
csoport a délvidéki almintában felülreprezentált (29,2%). Országuk bizonyos helyze-
tekben megkívánja a közös összefogást, a segítő önkéntesek aktivitását. A közelmúlt
háborús eseményei, napjaink gyakori földcsuszamlásai, tűzvészei, árvizei az országban
elősegítik és erősítik az alulról építkező önkéntes szerveződések és az önkéntesek se-
gítő tevékenységét. Szerbiában magas a munkanélküliek aránya: 2015-ben 21,4%-os

munkanélküliségi rátáról számoltak be (*European Economic Forecast 2016*), így a fiatalok számára hasznos lehet az új típusú önkéntesség, mely lehetőséget ad a munkaerőpiachoz szükséges készségek, képességek, szakmai tudás elsajátítására és a kapcsolatok építésére. A Szerbiában tanuló válaszadók tehát felülreprezentáltak az eminens csoportban, de adatbázisunkban viszonylag alacsony a számuk, összesen 24 fő.

A segítő új típusú önkéntesek aránya Ukrajnában a legmagasabb (17%), de nem sokkal marad el tőle a többi ország sem: Magyarországon 16,9%, Romániában 16,8% és Szerbiában 16,7%. Kelet-Közép-Európában a magas munkanélküliségi arány miatt a fiatalok számára az önkéntesség segítheti a munkaerőpiacra való belépést és a munkaerő-piaci szocializációt. Így a segítő attitűd mellett megjelenik az egoista motiváció is az önkéntes munkavállalásnál.

Hipotézisünk, miszerint Magyarországon főként az új típusú önkéntesség a jellemző, a határon túli önkénteseket pedig a tradicionális önkéntesség jellemzi, nem volt kimutatható. A válaszadók többségére az új típusú önkéntesség volt jellemző Magyarországon és határon túl egyaránt, mely mellett másodlagos tényezőként megjelenik a segítő attitűd is.

Az önkéntesség típusainak vizsgálata karok szerinti bontásban

A következő részben az öt önkénteségtípust karonkénti bontásban vizsgáljuk. A 3. táblázatban a négy ország összesen hét felsőoktatási intézményének⁴ 14 kara szerepel a hallgatói önkéntes motivációs csoportok szerinti bontásban.

3. táblázat: A hallgatói önkéntes motivációs csoportok aránya kari bontásban* (sorszázalék) (N = 364)

Kar	Posztmodern	Altruista	Eminens	Puritán	Segítő új típusú	Összesen (fő)
BBTE Pszichológia és Neveléstudományok Kar	25,0	0,0	14,3	50,0	10,7	28
BBTE Római Katolikus Kar	41,7	0,0	20,8	25,0	12,3	24
DE Bölcsészettudományi Kar	26,0	14,0	24,0	16,0	20,0	50
DE Egészségügyi Kar	15,4	7,7	38,5	15,4	23,1	13
DE Gazdaságtudományi Kar	17,5	15,0	17,5	42,5	7,5	40
DE Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar	6,7	6,7	13,3	60,0	13,3	15
DE Természettudományi és Technológiai Kar	21,9	23,4	18,8	21,9	14,1	64
MÁE Pedagógiai Kar	3,8	7,7	3,8	50,0	34,6	26
RFKMF Természettudományok	0,0	26,7	6,7	60,0	6,7	15

folytatás a következő oldalon

⁴ Magyarország: Debreceni Egyetem; Románia: Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem; Szerbia: Újvidéki Egyetem; Ukrajna: Munkácsi Állami Egyetem, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvári Nemzeti Egyetem.

3. táblázat: A hallgatói önkéntes motivációs csoportok aránya kari bontásban* (sorszázalék)
($N = 364$) – folytatás

Kar	Posztmodern	Altruista	Eminens	Puritán	Segítő új típusú	Összesen (fő)
RFKMF Történelem és Társadalomtudomány	9,1	0,0	36,4	45,5	9,1	11
Sapientia EMTE Gazdaság- és Humántudományok Kar	40,0	0,0	20,0	20,0	20,0	10
Sapientia EMTE Műszaki és Humántudományok Kar	20,0	4,0	28,0	36,0	12,0	25
UE Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar	20,8	4,2	29,2	29,2	26,7	24
UNE Humán és Természettudományi Kar	31,6	0,0	15,8	36,8	15,8	19

* Az önkéntesek száma az adatbázisban 596 fő volt, azonban a 3. táblázatban csak a 10 főt meghaladó karok szerepelnek, így az önkéntesek száma 364 főre csökkent.

Megjegyzés: $\chi^2 = 0,001$

Forrás: IESA-TESSCEE II. 2014

A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, a Sapientia EMTE Gazdaság- és Humántudományok Kar, valamint a BBTE Római Katolikus Kar önkéntesei legnagyobb arányban a posztmodern csoportba sorolhatók. A posztmodernnek abban térnek el a többi csoporttól, hogy számukra kiemelt mértékben fontos az új ismeretek szerzése, a szakmai fejlődés, készségeiknek, képességeiknek a gyakorlása, a nyelvtanulás, új kultúrák megismerése és a hagyományörzés. A Debreceni Egyetem BTK szakjai, valamint a Sapientia EMTE Gazdaság- és Humántudományok Kar szakjai között megtalálhatók a nyelvszakok. Az idegen nyelvek mélyebb elsajátításához jó lehetőség lehet a hallgatók számára az önkéntesség, akár külföldön is, nyelvgyakorlás céljából. A Debreceni Egyetem BTK hallgatói között megtalálhatók a néprajzosok, akik önkéntes tevékenységük során feltehetőleg a hagyományörzést hangsúlyozzák, vagy az andragógusok, akik az élethosszig tartó tanulás hírnökei. A Sapientia EMTE Gazdaság- és Humántudományok Kar kínálata között megtalálható a humánerőforrás szak, mely munkaerőpiac-elemzéssel, közösségfejlesztéssel, karrier-tanácsadással, fejlesztésekkel stb. foglalkozik. A humánerőforrás szakembereinek olyan készségek, képességek, szakmai kapcsolatok és munkatapasztalatok birtokában kell lenniük, melyet a munkaerőpiacon önkéntes munkával is megszerezhetnek. A posztmodern csoport felülreprezentált még a BBTE Római Katolikus Karon is. Valószínűsíthető, hogy a karon tanuló hallgatók nagyobb része az egyház tanításai szerint él, és a vallásos tradíciók fenntartása erősítheti más, nem vallásos hagyományok megőrzését is, mely a posztmodern csoportba tartozó hallgatók számára kiemelten fontos.

Az altruista típusban a DE Természettudományi és Technológiai Kar felülreprezentált. E csoportra jellemző, hogy önkéntességüket az az egyetlen cél vezérli, hogy segíthessenek másokon. A Természettudományi és Technológiai Kar hallgatói tanulmányaik során természeti jelenségekkel foglalkoznak, melynek középpontjában nem feltétlenül maga az ember áll. Ebből következtethető, hogy szabadidejükben inkább olyan humánus tevékenységeket végeznek, melyek során közvetlen módon segíthetnek

embertársaikon, még akkor is, ha ezzel nem alapozzák meg szakmai karrierjüket, vagy nem mélyítik tovább természettudományi tudásukat. Önkéntes tevékenységeik során empátiájukat képesek kifejezni tettekben, melyre az egyetem falain belül nem biztos, hogy lehetőségük nyílna.

Az egészségügyi és pedagógiai karokon egyértelműen az eminens hallgatói csoport volt felülreprezentált. Az eminens hallgatókra jellemző, hogy minden motivációs tényező kiemelkedően fontos számukra. A fenti karok hallgatói tanulmányaik során az egészségügyi, a szociális és az oktatási rendszer tanulmányozásával foglalkoznak, valamint azzal, hogyan tudnának minél hatékonyabban beavatkozni a társadalom ezen területein. E szakok hallgatóit a hátrányos helyzetű célcsoportok segítői között feltehetőleg kiemelt mértékben megtalálhatjuk. Önkéntesként dolgozhatnak pl. tanodákban, egészségügyi és szociális intézményekben (öregok otthonában, fogyatékosokat ellátó intézményekben), ezért a karrierépítés és a másokon való segítség célja összekapcsolódhat e karok hallgatóinál.

A puritán csoportban is a hagyományos és az új típusú motivációk találkoznak. Itt egyrészt reál karok (gazdasági, mezőgazdasági, műszaki), másrészt humán karok (pszichológia, pedagógia, történelem) hallgatói találhatók. A puritán csoport önkéntesei nagy jelentőséget tulajdonítanak szinte minden motivációs tényezőnek, kivéve annak, hogy önkéntes tevékenységüket beírassák az önéletrajzukba. A reál szakok esetén ennek oka az lehet, hogy a munkaerőpiacon a forprofit szféra (mely a reál szakos hallgatók potenciális munkaerő-piaci terepe) nem ismeri el olyan mértékben az önkéntes tevékenységet, mint a civil szféra. Az önéletrajzba beírás mellőzése esetükben származhat abból, hogy valószínűsíthetően olyan munkaerő-piaci helyzetbe fognak kerülni a végzésüket követően, hogy vagy nem lesznek rászorulva valamikori önkéntességüket igazoló hitelesítésekre, vagy úgy gondolják, hogy az önkénteskedésük nem releváns szempont a jövőbeli állásinterjúik során. A humán karok közül a BBTE Pszichológia és Neveléstudományok Karon, a MÁE Pedagógiai Karon, az RFKMF Történelem és Társadalomtudományi Intézetben, az UE Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon felülreprezentált még a puritán csoport. A többségében pedagógus szakok számára az önkéntesség fel nem tüntetése az önéletrajzban abból eredhet, hogy gyakorlati tapasztalataikat nem az önéletrajzban, hanem a külön erre kialakított dokumentumban (Magyarországon a portfólióban) tüntetik fel. Így önkéntességüket az önéletrajzban való feltüntetése kívül minden más tényező motiválhatja.

Hipotézisünk – miszerint az önkéntesség motivációi eltérőek országonként és karonként – tehát részben igazolódott. A klasztercsoportokban vegyesen jelennek meg magyarországi és határon túli karok. Homogén csoportok országok és klasztercsoportok között nem voltak kimutathatóak.

Összegzés

Az önkéntesség motivációi alapján öt hallgatói önkéntes csoportot alakítottunk ki, és megvizsgáltuk azt is, hogy az önkéntesség típusa hogyan alakul országonként és karonként. Mind Magyarországon, mind a határon túl az önkéntességet végző hallgatók többsége a puritán típusba került. Számára fontos a másokon való segítség, de emellett a saját szakmai fejlődésük és készségeik gyarapítása is. Az önkéntes tevékenységet nem azért végzik, mert a környezetük, családjuk, barátaik is ezt teszik, valamint azért sem, hogy

önkéntes tevékenységüket feltüntessék önéletrajzukban. A puritán csoport felülreprezentáltságának oka, hogy Kelet-Közép-Európában az önkéntesség kultúrája a munkakultúrában még nem terjedt el. A munkaadók többsége a munkafelvétel során nem részesíti kedvezőbb elbírálásban az önkéntes munkát végzett álláskeresőket. Az önkéntesség motivációi eltérnek országonként és karonként, a klasztercsoportokban vegyesen jelennek meg magyarországi és határon túli karok. Függetlenül attól, hogy milyen karon és szakon tanul a diák, az önkéntesség lehetőséget nyújt, hogy szaktudását tovább bővítse, segíti a munkaerő-piaci szocializációt és a mielőbbi elhelyezkedést, valamint hozzájárul a hasznos és tartalmas szabadidő eltöltéséhez is.

IRODALOM

- BUTCHER, J. (2003) A Humanistic Perspective on the Volunteer-recipient Relationship: A Mexican Study. In: DEKKER, P. – HALMAN, L. (eds) *The Values of Volunteering. Cross-Cultural Perspectives*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow, Kluwer Academic/Plenum Publishers. pp. 111–126.
- CLARY, E. G. – SNYDER, M. – RIDGE ROBERT, D. – COPELAND, J. – STUKAS, A. – HAUGEN, J. & MIENE, P. (1998) Understanding and Assessing the Motivations of Volunteers: A Functional Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74/6. pp. 1516–1530.
- FÉNYES H. – KISS G. (2011) Az önkéntesség Európai Éve – Az önkéntesség társadalmi jelensége és jelentősége. *Debreceni Szemle*, I. rész, vol. XIX. No. 4. pp. 360–368.
- HUSTINX, L. (2001) Individualization and New Styles of Youth Volunteering an Empirical Exploration. *Voluntary Action*, 3/2. pp. 57–76.
- MARKOS V. (2015) Az iskolai közösségi szolgálat iránti attitűdök a középiskolások körében. In: DOBI E. (ed.) *Juvenilia VI. Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája*. Debrecen, Printart-Press Kft. pp. 209–224.
- PUSZTAI G. – FÉNYES H. (2014) Önkéntesség és vallásosság összefüggései eltérő felekezeti kompozíciójú közegekben. In: PUSZTAI G. – LUKÁCS Á. (eds) *KözössÉGteremtők. Tisztelegés a magyar vallásszociológusok nagy nemzedéke előtt*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. pp. 329–350.
- SCHULZE, G. (2000) Élménytársadalom. A jelenkor kulturszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása. *Szociológiai Figyelő*, 15/1–2. pp. 135–157.
- SCHULZE, G. (2003) A Német Szövetségi Köztársaság kulturális átalakulása. In: WESSELY ANNA (ed.) *A kultúra szociológiája*. Budapest, Osiris Kiadó. pp. 186–204.
- STEFANESCU, F. – OSVAT, C. (2011) Volunteer Landmarks among College Students. *The Yearbook of the „Gh. Zane” Institute of Economic Reserches*, 01/2011, 20(2). pp. 139–149.

DOKUMENTUM

- European Economic Forecast (2016). http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/forecasts/2014_winter/cc_serbia_en.pdf [Letöltve: 2016. 02. 12.]

Gimnáziumi és szakközépiskolai kétszintű érettségi eredmények vizsgálata német nyelvből

SEBESTYÉN KRISZTINA

Debreceni Egyetem

Magyarországon a rendszerváltozás után egyre több nyelv jelent meg a közoktatásban, azonban az oktatásstatisztikai évkönyvek (Csécsiné Máriás et al. 2008; Csécsiné Máriás et al. 2010; Csécsiné Máriás et al. 2015) adatai alapján az angol kedveltségével csak a német tud lépest tartani, míg a francia a tanulói létszámot tekintve már a „kisnyelvek” közé tartozik. A német nyelvről magyar kontextusban elmondható, hogy azok választják a kötelező nyelvtanulás során, akik etnográfiailag érintettek, továbbá akiknek később a munkájukhoz, vagy turisztikai célból, vagy a továbbtanulásukhoz elengedhetetlen (Bassola 1995; Einhorn 2000; Szépe 2000). A német nyelvhez hazánkban nemzetiség is tartozik, amely a területi megoszlást tekintve minden megyében jelen van, és a 2011. évi népszámlálás adatai szerint jelentős részük Budapesten, valamint Baranya, Tolna, Pest és Veszprém megyében él (Bindorffer–Dóczé–Kállai 2010; Takács 2013; Tóth–Vékás 2014). A német nyelv fontos lehet azok számára is, akik például műszaki területen tanulnak, mivel több olyan nagyvállalat – Audi, Mercedes, Bosch – is működik hazánkban, melyek termékeinek használóiként vagy akár munkavállalóiként szükséges ezen nyelv ismerete. A középfokú szakmai képzésben részt vevők számára pedig a legtöbb nemzetközi oktatási vagy munkaerő-piaci cserekapcsolat német nyelvterületen érhető el.

Hazánkban a 2000-es évektől kezdődően egyre kiemeltebben kezelik az idegennyelvtudás kérdését, aminek eredményeként a 2004/2005-ös tanévben bevezették a kétszintű érettségi rendszert (16/2000. (II. 11.) Korm. rendelet). Ennek feladatsorai a Közös Európai Referenciakeret (KER) (2002) három szintjéhez¹ igazodnak: középszinten A2-B1, míg emelt szinten B2 szintű nyelvtudást mérnek.² A kétszintű rendszer bevezetésével megszűnt a felsőoktatási felvételi vizsga, így az érettséginek már nemcsak közoktatást lezáró, hanem a felsőoktatásba való bekerülést szabályzó funkciója is van (Einhorn 2007). Ezért a teljesítményekre a felsőoktatási felvételit érintő rendelkezések is hatással lehetnek, mint például majd az a 2020-ban életbe lépő szabályozás is, amely szerint a felső-

Levelező szerző: Sebestyén Krisztina, Debreceni Egyetem, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.,
E-mail: kriszti.se@gmail.com

¹ 2017. január 1-jétől már csak kettő, mivel a középszint csak a B1 szintet fogja mérni (*Élő idegen nyelv vizsgakövetelmények* 2016).

² Az A2 szint az alapfok alatti, a B1 az alapfokú nyelvvizsgálóval egyenértékű, míg a B2 a középfokú nyelvvizsgálóknak megfelelő nyelvi szint.

oktatási tanulmányok elkezdéséhez is kötelező lesz legalább egy középfokú komplex nyelvvizsga (*Eduline 2016*).

Jelen írásunkban azt vizsgáljuk, hogy az érettségi vizsga eredményei alapján a közoktatás végén a különböző iskolatípusokban, megyénként a tanulók milyen eredményeket érnek el a német nyelvi érettségiben, és ezt hogyan befolyásolják különböző oktatáspolitikai változások. Tudjuk, hogy a nyelvtudáshoz sok esetben hozzájárul az iskolán kívüli nyelvoktatás is (*Sebestyén 2016*), azonban jelenleg a nyelvtudás „eredetének” vizsgálata nem célunk.

Adatbázis és módszerek

A kétszintű érettségi vizsgák eredményei minden tantárgyból elérhetőek az Oktatási Hivatal (*Kétszintű érettségi eredmények 2016*) honlapján. A 2007–2015 között német nyelvből vizsgázók adataiból adatbázist állítottunk össze „Német nyelvi érettségi 2007–2015” címmel, amelyben összesen 281 934 fő adata van. Ha a vizsgált időszakban egy tanuló előrehozott és szintemelő vizsgát is tett, akkor ő kétszer szerepel. Az adatbázisban az alábbi

1. táblázat: Középszintű gimnáziumi érettségi átlagok német nyelvből megyénként 2007–2015 között. *Forrás:* Német nyelvi érettségi 2007–2015 adatbázis ($n = 124\,128$) (szign. = 0,000) (saját szerkesztés)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bács-Kiskun	4,36	4,35	4,30	4,33	4,21	4,49	4,43	4,31	4,30
Baranya	4,22	4,34	4,26	4,38	4,15	4,25	4,24	4,19	4,09
Békés	4,15	3,94	4,04	4,06	3,85	4,10	3,91	3,97	3,88
B-A-Z	4,10	4,14	4,15	4,23	4,06	4,13	4,12	4,04	3,84
Budapest	4,36	4,35	4,35	4,40	4,24	4,48	4,51	4,39	4,40
Csongrád	4,31	4,34	4,13	4,39	4,33	4,47	4,39	4,29	4,41
Fejér	4,22	4,27	4,32	4,35	4,16	4,33	4,28	4,25	4,28
Gy-M-S	4,32	4,43	4,37	4,47	4,34	4,37	4,61	4,48	4,45
Hajdú-Bihar	4,40	4,25	4,23	4,24	3,98	4,20	4,15	3,90	3,96
Heves	4,31	4,36	4,48	4,43	4,21	4,34	4,38	4,25	4,12
J-N-Sz	4,15	4,00	4,05	4,14	3,81	4,16	4,10	3,99	3,83
Komárom-Esztergom	4,35	4,26	4,35	4,40	4,36	4,46	4,45	4,34	4,29
Nógrád	4,20	4,14	4,30	4,32	4,00	4,21	4,21	4,14	3,97
Pest	4,43	4,41	4,38	4,45	4,30	4,49	4,50	4,43	4,38
Somogy	4,40	4,09	4,19	4,21	4,20	4,29	4,17	3,99	4,01
Sz-Sz-B	4,07	4,02	4,07	4,16	3,98	4,10	4,12	4,03	4,07
Tolna	4,26	4,26	4,35	4,34	4,08	4,26	4,34	4,24	4,07
Vas	4,48	4,43	4,52	4,52	4,37	4,46	4,49	4,24	4,30
Veszprém	4,36	4,23	4,33	4,28	4,15	4,40	4,32	4,23	4,17
Zala	4,38	4,41	4,40	4,48	4,27	4,48	4,47	4,28	4,19
Országos átlag	4,30	4,27	4,29	4,34	4,18	4,35	4,36	4,24	4,21

változók találhatók meg: a vizsgát lebonyolító intézmény régiója, megyéje, városa; a vizsgázó képzéstípusa, munkarendje, évfolyama, neme, mentessége; a vizsgatárgy neve, a vizsga szintje, fajtája; a tanuló által elért összpontszám, összszázalék, készségenkénti pontszámok és néhány esetben az írásbeli, illetve szóbeli vizsga összpontszámai is; érdemjegy. Az Oktatási Hivatal adatai alapján további változóként beillesztettük még a vizsga évét és időszakát is. Jelen tanulmányunkban évenkénti bontásban az intézmény megyéje és a tanuló képzéstípusa szerint vizsgáljuk meg a közép- és emelt szintű érettségi eredményeket.

Eredmények

A 2007 és 2015 között bekövetkezett érettségi és felsőoktatási felvételi körüli oktatáspolitikai változtatások „látható nyomokat” hagytak az érettségi eredményeken. Az alábbi táblázatokban együtt kezeljük az őszi és a tavaszi vizsgaidőszak adatait, mivel az adott évre jellemző eredmények megismerése a célunk. Az 1. táblázatban a gimnáziumi középszintű eredmények láthatók megyénként, míg a 2. táblázat a szakközépiszkolákét mutatja.

2. táblázat: Középszintű szakközépiszkolai érettségi átlagok német nyelvből megyénként 2007–2015 között. *Forrás:* Német nyelvi érettségi 2007–2015 adatbázis ($n = 122\,037$) (szign. = 0,000) (saját szerkesztés)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bács-Kiskun	3,41	3,17	3,16	3,34	3,04	3,51	3,34	3,21	3,21
Baranya	3,46	3,16	3,24	3,18	2,98	3,20	3,34	3,10	2,98
Békés	2,91	2,77	2,62	2,81	2,48	2,95	2,55	2,69	2,57
B-A-Z	3,16	2,97	2,96	3,11	2,85	3,15	3,02	3,02	2,84
Budapest	3,32	3,05	3,13	3,27	3,12	3,38	3,26	3,17	3,15
Csongrád	3,13	2,94	2,92	2,96	2,82	3,10	2,93	2,88	2,86
Fejér	3,29	2,88	3,01	3,06	2,74	3,05	2,81	2,82	2,72
Gy-M-S	3,50	3,43	3,43	3,51	3,24	3,63	3,55	3,39	3,39
Hajdú-Bihar	3,14	3,05	3,06	3,07	2,89	3,09	3,09	2,89	2,91
Heves	3,39	3,06	3,11	3,20	2,90	3,15	2,94	2,82	2,82
J-N-Sz	3,06	2,88	2,98	3,01	2,73	3,05	2,84	2,71	2,73
Komárom-Esztergom	3,38	3,09	3,09	3,28	3,00	3,37	2,97	3,01	2,84
Nógrád	2,84	2,77	2,75	3,01	2,66	3,07	2,75	2,67	2,79
Pest	3,39	3,20	3,28	3,39	3,17	3,51	3,42	3,29	3,24
Somogy	3,20	2,99	2,96	3,13	2,81	3,13	2,97	2,99	2,91
Sz-Sz-B	3,21	3,02	2,99	3,23	2,85	3,17	3,07	3,01	2,96
Tolna	3,40	3,16	3,06	3,09	2,79	3,10	2,97	2,91	2,78
Vas	3,55	3,23	3,33	3,49	3,13	3,51	3,40	3,22	3,29
Veszprém	3,30	3,04	3,14	3,25	3,03	3,37	3,17	3,21	3,15
Zala	3,44	3,16	3,18	3,21	2,92	3,23	3,05	3,07	3,00
Országos átlag	3,30	3,08	3,12	3,23	2,97	3,29	3,15	3,08	3,03

A táblázatokban soronként kiemeltük a három legmagasabb értéket, ha több azonos is szerepelt, akkor mindegyiket. Az évek közül a 2010-es és 2012-es emelkedik ki. A 2010-es magyarázata az lehet, hogy a következő évre a bölcsészettudományi, gazdaságtudományi és jogi szakokra alacsonyabb hallgatói keretszámot irányzott elő az oktatásirányítás (*Eduline 2010*). Ezeknél a képzési területeknél a bekerülés és a tanulmányok során is fontos a nyelvtudás, ezért vélhetően 2010-ben megnőtt az előrehozott középszintű nyelvi vizsgázók aránya, akik a következő tanévben szintemelő vizsgával emelt szintű érettségit tettek. A másik kiemelkedő év a 2012-es, amikor a pontszámítás 480-ról 500-ra változott, és az emelt szintű érettségiért már 10 ponttal több járt (*Felvi 2011*). Továbbá az előző évekhez képest nagyobb motivációt jelenthetett a tanulóknak akár az előrehozott érettségi is, mivel ez év őszétől az egyes osztályzatokhoz tartozó százalékos határok is magasabbak lettek (106/2012. (VI. 1.) Korm. rendelet).

Az eredményeket területileg elemezve látható, hogy minden évben az országos átlag alatt teljesít Baranya, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye,

3. táblázat: Emelt szintű gimnáziumi érettségi átlagok német nyelvből megyénként 2007–2015 között. *Forrás:* Német nyelvi érettségi 2007–2015 adatbázis ($n = 23\,949$) (szign. = 0,000) (saját szerkesztés)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bács-Kiskun	4,93	4,85	4,68	4,27	4,45	4,42	4,53	4,60	4,62
Baranya	4,89	4,91	4,77	4,60	4,35	4,36	4,50	4,55	4,60
Békés	4,90	4,86	4,95	4,56	4,26	4,51	4,00	4,40	4,54
B-A-Z	4,83	4,60	4,71	4,44	4,08	3,93	4,23	4,56	4,50
Budapest	4,84	4,89	4,82	4,62	4,52	4,57	4,66	4,66	4,67
Csongrád	4,76	4,73	4,47	4,85	4,42	4,42	4,48	4,74	4,80
Fejér	4,89	4,95	4,96	4,52	4,43	4,15	4,49	4,48	4,30
Gy-M-S	4,97	4,98	4,97	4,93	4,76	4,64	4,62	4,75	4,84
Hajdú-Bihar	4,89	4,84	4,87	4,71	4,53	4,60	4,32	4,57	4,50
Heves	4,81	4,81	4,93	3,83	4,50	4,49	3,96	4,21	4,78
J-N-Sz	4,85	4,72	4,61	4,47	4,55	4,32	4,61	4,29	4,42
Komárom-Esztergom	4,99	4,79	4,92	4,54	4,42	4,31	4,39	4,26	4,68
Nógrád	4,92	5,00	4,25	4,89	3,71	3,38	4,27	4,40	3,88
Pest	4,90	4,92	4,76	4,72	4,42	4,25	4,29	4,41	4,70
Somogy	4,87	4,85	4,89	4,55	4,21	4,18	4,25	4,58	4,39
Sz-Sz-B	4,92	4,94	4,73	4,95	4,49	4,45	4,44	4,88	4,67
Tolna	4,95	4,90	4,94	4,61	4,35	4,44	4,32	4,66	4,65
Vas	4,93	4,95	4,96	4,88	4,13	4,57	4,51	4,53	4,78
Veszprém	4,97	5,00	4,94	4,83	4,80	4,66	4,69	4,36	4,66
Zala	4,95	4,94	4,81	4,44	4,63	4,50	4,38	4,66	4,69
Országos átlag	4,89	4,88	4,82	4,62	4,44	4,41	4,46	4,57	4,64

míg Győr-Moson-Sopron, Pest – beleértve a fővárost is –, valamint Vas megye teljesítménye minden évben meghaladja az országos átlagot. Az alulteljesítő megyék között is található német „behatású” területek, ezért a negatív teljesítmények okai további társadalmi háttérre vonatkozó vizsgálatot igényelnek a későbbiekben.

A gimnáziumokhoz hasonlóan a szakközépfiskolai eredményekben is kiemelkedőek a 2010-es és a 2012-es évek eredményei, de a 2007-es év is megemlítendő. Ez utóbbiban szervezték meg az érettségi vizsgát először „élesben”, és bár az előző két évben a tanulóknak lehetőségük volt próbaérettségik segítségével vizsgarutintt szerezni, az új rendszer vélhetően alaposabb felkészülésre készítette a szakközépfiskolai tanulókat és tanáraikat is (2. táblázat).

Az adatokat elemezve az is látható, hogy a gimnáziumok esetében gyengén teljesítő megyék a szakközépfiskolák esetében is megjelennek, és bár Baranya jobban teljesít, de a sor tovább bővül Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Fejér, Hajdú-Bihar, Nógrád és Somogy megyével. Az alacsony teljesítmények esetében valószínűleg nemcsak az eset-

4. táblázat: Emelt szintű gimnáziumi érettségi átlagok német nyelvből megyénként 2007–2015 között. *Forrás:* Német nyelvi érettségi 2007–2015 adatbázis ($n = 8805$) (szign. = 0,000) (saját szerkesztés)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Bács-Kiskun	4,89	4,82	4,89	4,80	4,50	3,97	4,26	4,14	4,58
Baranya	4,71	4,73	4,75	4,48	4,25	4,57	4,47	4,22	4,32
Békés	4,29	4,92	4,94	4,94	4,52	4,86	4,69	4,89	4,77
B-A-Z	4,45	4,64	4,55	4,51	4,19	3,86	3,82	4,25	3,88
Budapest	4,18	4,66	4,60	4,13	3,84	4,12	3,90	4,34	3,96
Csongrád	4,00	4,38	4,91	4,53	4,70	4,06	4,42	4,57	4,30
Fejér	4,58	4,86	4,58	3,64	4,40	3,75	3,83	2,38	3,25
Gy-M-S	4,85	4,99	4,85	4,71	4,45	4,46	4,32	4,70	4,52
Hajdú-Bihar	4,41	4,79	4,53	4,41	4,13	3,87	4,07	4,19	4,09
Heves	4,48	4,56	4,63	4,56	3,83	4,83	4,79	4,83	5,00
J-N-Sz	4,60	–	5,00	5,00	–	4,00	4,57	4,50	5,00
Komárom-Esztergom	4,70	4,63	4,73	4,55	3,07	3,59	3,70	3,36	2,14
Nógrád	3,90	–	4,00	2,00	3,33	3,30	3,82	–	1,75
Pest	4,37	4,58	4,87	3,98	3,44	3,62	3,81	4,24	4,32
Somogy	4,74	4,88	4,48	3,39	4,06	4,40	3,15	4,46	4,16
Sz-Sz-B	4,77	4,46	4,84	4,26	3,95	4,73	4,08	4,84	4,53
Tolna	4,70	4,38	4,00	4,47	3,88	3,55	3,91	4,55	3,67
Vas	4,76	5,00	4,92	4,65	4,54	4,44	4,63	4,60	4,60
Veszprém	4,48	4,65	4,91	4,85	4,03	4,53	4,50	4,41	4,35
Zala	4,44	4,24	4,44	4,59	3,82	3,64	4,09	4,21	4,18
Országos átlag	4,52	4,72	4,72	4,46	4,14	4,14	4,14	4,40	4,26

leges német „háttér” befolyásoló tényező, hanem az eredményekre hatással lehet például a térség gazdasági fejlettsége és ezzel összefüggésben a tanulók társadalmi háttere is (vö. *Garami 2003; Hegedűs 2016*). Minden évben az országos átlag fölött teljesítenek azok a megyék, amelyek a gimnáziumok esetében is, illetve még Bács-Kiskun megye. Pest megyében a főváros viszont már nem minden évben tudja az országos átlagot meghaladni.

A 3. táblázatban az emelt szintű gimnáziumi, míg a 4. táblázatban a szakközépiskolai eredmények láthatók.

Ebben az esetben a 2007-es, 2008-as és 2009-es év emelkedik ki. Az első év teljesítménye valószínűleg a középszintűhöz hasonlóan a vizsga újszerűségének és ezzel együtt a magasabb szintű felkészülésnek köszönhető. Továbbá látható az is, hogy a teljesítményekből egy fokozatosan csökkenő tendencia rajzolódik ki, ami az emelt szintű jeles érettségivel „bónuszként” járó nyelvvizsgák varázsának múlását is jelenti (*Sebestyén 2014*).

Az adatokat területileg vizsgálva elmondható, hogy csak Borsod-Abaúj-Zemplén megye teljesít minden évben az országos átlag alatt. Győr-Moson-Sopron megye mindkét iskolatípus középszintű eredményeihez hasonlóan, az emelt szintű gimnáziumi teljesítményeket tekintve is minden évben az országos átlag fölött van.

A szakközépiskolai emelt szintű eredmények a gimnáziumival szemben sokkal szórtaabb képet mutatnak. Az első év nem minden megye esetében emelkedik ki, de a 2008-as és 2009-es év tendenciái itt is láthatók. A kevésbé egységes kép oka lehet, hogy a szakközépiskolai emelt szintű német nyelvi érettségi meglehetősen ritka: az adatbázisban szereplő 281 934 főből csak 8805 fő vett részt ilyen vizsgán. Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád megyében két-két évben pedig az is előfordult, hogy egyetlen német nyelvből emelt szinten érettségiző szakközépiskolai tanuló sem volt (4. táblázat).

Területileg látható, hogy a gimnáziumi emelt szintű eredményektől eltérően minden évben az országos átlag alatt teljesít Budapest és Nógrád megye, míg Győr-Moson-Sopron megye ismételten átlag fölötti, amelyhez jelen esetben még Vas megye is csatlakozik. Győr-Moson-Sopron megye kiemelkedő teljesítménye vélhetően a nyugati határszélnek, valamint a jelentős, német érdekeltségű ipari jelenlétnek köszönhető, azonban ennek mélyebb vizsgálata még további kutatásokat igényel.

Összegzés

Vizsgálataink alapján megállapítható, hogy bár az oktatáspolitikai változások mindkét iskolatípus eredményein meglátszanak, és többnyire pozitív hatásuk van, mégis a gimnáziumi és a szakközépiskolai teljesítmények a német nyelvi érettségi eredmények szempontjából jelentős eltérést mutatnak egymástól, mind közép-, mint emelt szinten. Ennek oka lehet a tanulók társadalmi háttere és az iskolák szelekciós mechanizmusa, vagyis, hogy a legjobb képességű tanulók általában gimnáziumban, míg a gyengébbek szakközépiskolában tanulnak tovább (*Csapó–Molnár–Kinyó 2009*). A szakközépiskolai emelt szintű teljesítmények viszont képesek felvenni a versenyt a gimnáziumiakéval, mivel a szakközépiskolákban emelt szinten érettségizők akár felsőfokú tanulmányaik miatt, akár a munkaerő-piaci versenyképesség reményében, de képesek középszintű nyelvvizsgával egyenértékű nyelvtudás megszerzésére. Területileg pedig az látható, hogy a német „behatású” területek sem teljesítenek egyformán (kiemelkedően), tehát indokolt a társadalmi és gazdasági háttér részletesebb vizsgálata.

IRODALOM

- 16/2000. (II. 11.) Korm. rendelet az érettségi vizsga szabályzatának kiadásáról szóló 100/1997. (VI. 13.) Korm. rendelet módosításáról
- 106/2012. (VI. 1.) Korm. rendelet az érettségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról szóló 100/1997. (VI. 13.) Korm. rendelet módosításáról
- BASSOLA, P. (1995) *Deutsch in Ungarn in Geschichte und Gegenwart*. Heidelberg, Groos.
- BINDORFFER GY. – DÓCZÉ N. – KÁLLAI E. (2010) A magyarországi nemzeti közösségek történelme és jelene. In: GYULAVÁRI T. – KÁLLAI E. (eds) *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala. pp. 49–143.
- CSAPÓ B. – MOLNÁR GY. – KINYÓ L. (2009) A magyar oktatási rendszer szelektivitása a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek tükrében. *Iskolakultúra*, 19/3–4. pp. 3–13.
- CSÉCSINÉ MÁRIÁS E. – KÖNYVESI T. – KOZMA-LUKÁCS J. & TUSKA Zs. (2008) *Oktatásstatisztikai évkönyv 2007/2008*. Budapest, Oktatási és Kulturális Minisztérium.
- CSÉCSINÉ MÁRIÁS E. – HAGYMÁSSY T. – KÖNYVESI T. & TUSKA Zs. (2010) *Oktatásstatisztikai évkönyv 2009/2010*. Budapest, Nemzeti Erőforrás Minisztérium.
- CSÉCSINÉ MÁRIÁS E. – HAGYMÁSSY T. – KÖNYVESI T. (2015) *Statisztikai tájékoztató. Oktatási évkönyv 2013/2014*. Budapest, Emberi Erőforrások Minisztériuma.
- Eduline (2010) *Hogyan változik a pontszámítás 2011-től?* http://eduline.hu/erettsegi_felveteli/2010/12/15/20101214_pontszamitas_2011_felveteli [Letöltve: 2016. 03. 13.]
- Eduline (2016) *A diákok felének küzdelmes lesz egyetemre bejutnia 2020-tól.* http://eduline.hu/kozoktatas/2016/3/4/A_diakok_felenek_kuzdelmes_lesz_egyetemre_j_C2577G [Letöltve: 2016. 09. 04.]
- EINHORN Á. (2000) Idegennyelv-tanítás a szakképző iskolákban. *Educatio*, 9/4. pp. 691–700.
- EINHORN Á. (2007) Az idegen nyelvi érettségi vizsga reformja. In: VÁGÓ I. (ed.) *Fókuszban a nyelvtanulás*. Budapest, Oktató- és Fejlesztő Intézet. pp. 73–105.
- Élő idegen nyelv vizsgakövetelmények (2016). http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/vizsgakovetelmenyek2017/elo_idegen_nyelv_vk_2017.pdf [Letöltve: 2016. 09. 03.]
- Felvi (2011) *Változnak a felvételi szabályok.* <http://www.felvi.hu/felveteli/pontszamitas/Alapkepesben/valtozasok2012> [Letöltve: 2016. 05. 18.]
- GARAMI E. (2003) Régiók és iskolák. A középfokú oktatás iránti kereslet és kínálat területi különbségei. In: NAGY M. (ed.) *Mindenki középiskolája. Középfokú képzés az ezred Magyarországon*. Budapest, Országos Köznevelési Intézet. pp. 33–70.
- HEGEDŰS R. (2016) Számok – arányok – mintázatok a felsőoktatásba felvett hátrányos helyzetűek esetében. *Modern Geográfia*, 10/3. pp. 1–14.
- Kétszintű érettségi eredmények (2016) <https://www.ketszintu.hu/publicstat.php> [Letöltve: 2016. 03. 14.]
- Közös Európai Referenciakeret: nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés (2002). Pilisborosjenő: Pedagógusképzési Módszertani és Információs Központ. www.nyak.hu/nyat/doc/KER_2002/KER_2002.ZIP [Letöltve: 2014. 01. 10.]
- SEBESTYÉN K. (2014) Miről olvasunk a sorok között? A május-júniusi német nyelvi, emelt szintű, jeles érettségi vizsgák eredményeinek elemzése 2006–2013. In: CSISZÁR I. – KÓMÍVES P. M. (eds) *Tavaszi Szél / Spring Wind 2014 Konferenciakötet. IV. kötet*

- Szociológia és multidiszciplináris társadalomtudomány, pszichológia és neveléstudomány, hittudomány.* Debrecen, Doktoranduszok Országos Szövetsége. pp. 403–410.
- SEBESTYÉN K. (2016) Nyelvvizsgákkal rendelkezők a különböző képzési területeken a hallgatói társadalmi háttér tükrében. In: PUSZTAI G. – CSEGLÉDI T. – BOCSI V. (eds) *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke. Közvetések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához.* Nagyvárad, Budapest: Partium Press, Új Mandátum Könyvkiadó. pp. 234–247.
- SZÉPE Gy. (2000) Nyelvészeti és nyelvpolitikai megjegyzések. *Educatio*, 9/4. pp. 639–650.
- TAKÁCS G. (2013) A német nemzetiségi oktatás rendszere napjainkban. *Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció*, 1/2. pp. 76–89.
- TÓTH Á. – VÉKÁS J. (2014) Nemzetiségek Magyarországon 2001–2011. Etnodemográfiai folyamatok a népszámlálások tükrében. *Kisebbségkutatás*, 23/3. pp. 36–72.

A zenei tehetségről alkotott ének-zene tanári nézetek kutatása

ASZTALOS ANDREA

ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola

Az utóbbi évtizedekben a konstruktivizmus fejlődése nyomán a pedagógusok gondolkodásának kutatása a tanári hitek, nézetek (beliefs) vizsgálata felé terelődött. A kognitív pszichológia térhódításával különbséget kezdtek tenni az attitűdök és a nézetek között. Mindkét pszichikus konstrukcióra jellemző, hogy a tapasztalatból származik, s hogy befolyásolja az egyén cselekvéseit az őt környező világ dolgaival kapcsolatosan. Azok a kutatók, akik különbséget tesznek e két fogalom között (pl. *Rokeach 1968* és *Fishbein 1967*), az attitűdöknek alapvetően érzelmi töltést, míg a nézeteknek inkább kognitív tartalmat tulajdonítanak. Ekkor viszont egy másik problémával kerülünk szembe: a nézetek és a tudás elhatárolásának kérdésével. A különbség abban ragadható meg, hogy a nézet egy olyan állítás, amelyet a nézet vallója igaznak tud vagy vél, de nem feltétlenül áll mögötte valós igazságtartalom. A tudás viszont valamiféle ismeretelméleti igazolást is feltételez (*Richardson 1996*, idézi *Falus 2001*). A nézet tehát *Richardson (1996)* szerint olyan feltételezések, feltevések, propozíciók a világról, amelyeket igaznak vélünk, s amelyek befolyásolják ítéleteinket, mások megítélését, s amelyeket felhasználunk döntéseink során. Hasonló álláspontra helyezkedik *Calderhead (1996)* is, aki szerint míg a nézeteken általában vélekedést, elkötelezettséget és ideológiákat, addig a tudáson tényszerű, a szakszerű cselekvést irányító propozíciókat és magyarázatokat értünk.

A pedagógusok rendelkeznek valamilyen, többé vagy kevésbé explicit, többé vagy kevésbé koherens nézetrendszerrel, amely segíti őket a bonyolult pedagógiai jelenségek strukturálásában, megértésében, s befolyásolja gyakorlati tevékenységüket (*Calderhead 1996; Richardson 1996*).

A különböző kutatásokban különböző tartalmú nézeteket igyekeztek feltárni. Ezek között kiemelt helyen szerepeltek a pedagógusoknak az iskolázásról, a tudás mibenlétéről, a gyerekekről, a társadalomról, a felnőtt-gyermek kapcsolatáról, a pedagógus szerepéről, az oktató-nevelő munka egyes kérdéseiről vallott nézetei (*Falus 2001*).

A tanári nézetek hatása

A nézetek és a gyakorlati tevékenységek közötti közvetlen kapcsolat miatt a tanárok nézeteinek tanulmányozása fontos témává vált az oktatás területén (*Ernest 1989; Fives–Buehl*

Levelező szerző: Asztalos Andrea, ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola, 1075 Budapest, Kazinczy u. 23–27., E-mail: andrea.aszt@t-online.hu

2008; Kagan 1992; Nespor 1987; Pajares 1992; Raths 2001; Richardson 1996; Thompson 2007; Vartuli 2005). Tanári nézeteket általában a tanárjelöltek és a tanárok, tanulókról, tanulásról, osztályról és a tanítandó tananyagról alkotott implicit feltevéseiként definiálják (Kagan 1992). A tanárok tanításról, tanulásról és a tanítási anyagról alkotott nézeteinek közvetlen hatása van arra, hogy milyen tanítási módszert alkalmaznak és hogyan tanítanak az osztályban, amelyek pedig befolyásolják a tanulók tanulási tapasztalatait (Ernest 1989). Thompson (2007) megállapította, hogy a tanárok nézetei és osztálytermi cselekedetei nem választhatók el egymástól. A tanárok nézeteinek nyilvánvaló hatása van a döntéseikre és a viselkedésükre, de ezek gyakran implicitek, és a tanárok cselekedeteire anélkül hatnak, hogy ezeknek a nézeteknek valójában a tudatában lennének (Ernest 1989; Vartuli 2005).

A tanári nézetek egy jelentős része a tanári önhatékonyságra vonatkozik (Kagan 1992; Vartuli 2005). Vajon a tanárok elhiszik-e, hogy tudják segíteni a tanulók sikerességét, amely hatással lesz a belefektetendő időre, törekvésekre, erőfeszítésekre. A magas önhatékonysággal rendelkező tanárok taníthatónak tartanak mindenkit, a gyenge képességűeket is, és nagy figyelmet fordítanak arra, hogy segítsenek nekik a tanulásban, amely pedig fontos pozitív hatással van a gyerekek tanulmányi eredményükről és teljesítményükről alkotott önértékelésére (Vartuli 2005). Az iskola kezdő szakasza fontos formatív periódus, amikor a gyerekek saját intellektuális képességeikről alkotott nézetei a tanárok által közvetített tanulmányi elvárásokra és értékelési képességre alapszanak (Vartuli 2005).

A zenei tehetségről alkotott nézetek hatása

Sok ének-zene tanár vallja azt a nézetet, hogy a zenei képesség veleszületett, és ennek tulajdonítható a tanulók zenei sikeressége vagy sikertelensége (Biasutti 2010; Brändström 1999; Clelland 2006; Evans–Bickel–Pendarvis 2000; Hewitt 2006; Legette 2002, 2012; Shouldice 2009; Thompson 2000). Ezek a tehetségnézetek elkerülhetetlenül az általános populáció által is közvetítettek (Abril 2007; Asmus 1986; Burnard 2003; Davis 1994; Evans–Bickel–Pendarvis 2000; Hallam 2006; Hallam–Prince 2003; Hallam–Shaw 2002; Howe–Davidson–Sloboda 1998; Lamont 2002; Randles 2011; Ruddock 2012; Sloboda 1996, 2005; Sloboda–Davidson–Howe 1994; Whidden 2008, 2010). A különbségtétel – amit az ének-zene tanárok tesznek muzikális és nem muzikális gyerekek között – szerepet játszik abban, hogy megerősödnek a különbségek a gyerekek zenei identitásában (Lamont 2002). A gyerekek zenei téren saját magukról alkotott nézetei idővel romlanak, kivéve a veleszületett zenei tehetségeket, akikben viszont megerősödnek (Asmus 1986; Lamont 2002; Randles 2011; Shouldice 2013). Feltételezhető, hogy ez részben az iskolai zenei tapasztalatokból következik. Nyilvánvaló, hogy a tanulók iskolai – zenei tevékenységekben szerzett – rossz tapasztalatai negatív hatással vannak a zenei önbecsülésükre, és ezt tovább mélyíti a „tehetséges”, „tehetségtelen” megjelölés megjelenése (Abril 2007; Burnard 2003; Campbell 2010; Lamont 2002; Ruddock 2012; Whidden 2008, 2010). Számos, a zenei nevelés e területén született tanulmány szól emberi történetekről, amelyekben arról meséltek, hogy letörték voltak gyerekként, amikor a tanár azt mondta nekik, nincs hallásuk, zeneileg süketek, és kérte őket, hogy ne énekeljenek vagy ne vegyenek részt a zenélésben az észlelési képesség, tehetség hiánya miatt (Abril 2007; Burnard 2003; Ruddock 2012; Whidden 2008, 2010). E tanulók észlelik, hogy nem tehetségesek és nem

muzikálisak, így ezen szerencsétlen egyének többsége lemond arról, hogy valaha zenélésben vegyen részt és ezáltal megszűnik minden zenei tevékenység az életében. Sajnos a diákok számára, úgy tűnik, hogy a zenei tehetség megítélése gyakran „önbeteljesítő jóslat” (Sloboda 2005; Sloboda–Davidson–Howe 1994). Ha egy személy úgy érzékeli, hogy hiányzik belőle a tehetség, ez az észlelés valószínűleg korlátozni fogja az ő jövőbeli zenei törekvéseit. Az is nyilvánvaló, hogy a tehetség jellegéről és szerepéről alkotott zenetanári nézetek közvetítve vannak a gyerekek felé explicit vagy implicit módon, mert a gyerekek képességeiről alkotott tanári nézetek befolyásolják a gyerekekkel való viselkedésüket (Sloboda 2005). Ha a tanár érzékeli, hogy a diák zeneileg tehetséges, akkor valószínűleg támogatást fog nyújtani neki, és lehetőségeket teremt számára, amelyek kihívást jelentenek a diáknak, és továbbfejlesztik a zenei képességeit. Azonban, ha a tanár úgy véli, a gyermek alacsony potenciállal rendelkezik, akkor a gyereket inkább nem állítja kihívást jelentő feladatok elé, és így kevesebb ösztönzést, bátorítást ad a magas elvárások, célok eléréséhez (Sloboda 2005). Egyesek azt állítják, hogy a tehetség saját erejéből kitűnik, kiemelkedik a többi közül. Az önbeteljesítő nézetek szerint a tehetség veleszületett adomány (Sloboda–Davidson–Howe 1994).

A zenei tehetségről alkotott nézetek, amelyek eredményeként megkülönböztetnek muzikális és nem muzikális (botfülű) egyéneket, ez a társadalmi igazságosság témához is kapcsolódik. Monaghan és Just (2000) szerint hierarchikus rend figyelhető meg a muzikális és nem muzikális fogalmak felállításánál, hiszen a veleszületett zenei tehetségek a zenei elitbe, míg a nem muzikálisak a „botfülű” tömegbe tartoznak, viszont nincs megkülönböztetés az emberek neme, bőrszíne, születési helye szerint. A különbségtétel csak muzikális és nem muzikális szempontból van (Whidden 2008).

Campbell (2010) megállapította, hogy eddig egy kifejezés sem volt ennyire pusztító a gyermekek fejlődésére, mint a zenei tehetség fogalmának megjelenése, mert ez a zenélésben való részvétel lehetőségét csak keveseknek teremti meg. Lehetséges, hogy éppen ez az oka annak, hogy olyan kevés zenei teljesítmény jut a népesség egészére (Sloboda 1996), és ilyen kevés megbecsülést kap az ének-zene oktatás az iskolákban. Sloboda (1996) szerint, ha a társadalomban és ezen belül az iskolában mindenki úgy gondolja, hogy az emberek rendelkeznek nyelvi kompetenciával, amely fejleszthető, akkor ugyanezt kellene állítani a zenei kompetenciáról is, tehát minden ember rendelkezik zenei kompetenciával. Hasonlóképpen vélekedett Campbell (2010) is aki szerint, ha el tudjuk fogadni, hogy minden embernek lehet egy bizonyos mértékű érzéke, biológiai hajlama a zenélésre, akkor talán majd képesek leszünk a zenei tehetséget is új megvilágításban látni. Amint különbségtétel nélkül egyaránt támogatjuk minden ember részvételét a zenélésben, akkor az megváltoztathatja a saját elvárásainkat a gyermekek zenélési lehetőségeivel kapcsolatban is.

Az ének-zene tanárok nézetei a zenei tehetségről

Kutatások azt mutatják, hogy sok zenetanár hisz a bimodális zenei tehetség koncepcióban. Legette (2002) vizsgálta azokat a tényezőket, amelyeket a tanárjelöltek zenei sikernek vagy kudarcnak tulajdonítottak. A mintában 258 egyetemi hallgató volt, akik közül 121 fő zenei nevelés szakon és 137 általános iskolai tanár szakon tanult egy egyetemen az Egyesült Államok délkeleti részén. A vizsgálatot a Music Attribution Orientation Scale segítségével bonyolították le, amely 5 alskálából (erőfeszítés, háttér, iskolai környezet,

zenei képesség és hatása a zenére) állt, és mindegyikhez 35 összefüggő item tartozott. Az eredmények azt mutatták, hogy a válaszadók az erőfeszítést és a zenei képességet tartották a legfontosabbnak a zenei siker vagy kudarc szempontjából. Legette (2012) egy másik kutatásában, amelyben 309 ének-zene tanár vett részt, arra a megállapításra jutott, hogy ők is nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a zenei siker vagy kudarc terén az erőfeszítésnek és a zenei képességeknek, de nincs szignifikáns különbség az elemi és középiskolai tanárok nézetei között ezen a téren.

Hewitt (2006) nyolc skót középiskolai ének-zene tanár nézeteit vizsgálta. A résztvevőknek egy 20 megállapításból álló listát kellett fontossági sorrendbe rakni egyrészt a saját tanítási felfogása, szemléletmódja szempontjából, másrészt pedig a tanulóktól elvárt zenei teljesítmény szintje szerint. Az elemzés során kiderült, hogy a résztvevők három nézetcsoportha sorolhatók: 1. akiknél a korábbi tapasztalatok és tanulási stílus volt a legfontosabb; 2. akik úgy gondolták, hogy a magas motivációs szint és a függetlenség jelentős; és 3. azok, akiknél a zenei készségek és zenei tehetség volt a kritikus tényező. A második csoport eredményei is azt mutatták, hogy a tanári nézetek szerint a zenei tehetség magas szintje fontos tényező a maximális teljesítmény elérésében. Azonban óvatosan kell értelmezni ezeket az eredményeket egyfelől a kis számú minta miatt, másfelől pedig, hogy az itemek rangsorrendbe állításának kényszere nem tette lehetővé a résztvevők nézeteinek nüansznyi eltéréseire való reflektálást. A nézetek feltárására alkalmasabb eszközök a nyílt végű kérdések és az informális mód, mely lehetővé tenné a résztvevők nézeteinek tanulmányozását oly módon, hogy gazdagabban leírja a megélt tapasztalatokat és a belső gondolatokat, amelyek alapján magyarázhatók a tapasztalatok és a nézetek közötti kapcsolat eredményei.

Brändström (1999) tanulmányában vizsgálta a zenei képességről alkotott ének-zene tanári nézeteket, megvizsgálva azt, hogy hogyan határoznák meg a muzikalitás fogalmát. Az első szakaszban 24 ének-zene tanár vett részt, akiket Brändström arra kért, válaszoljanak arra a kérdésre: „Mi a muzikalitás?” A vizsgálat második fázisában kvalitatív interjúkat készített négy ének-zene tanárral és négy ének-zene tanárokat képző pedagógussal. Az elemzés kimutatta, hogy a résztvevők muzikalitásról alkotott elképzelésének két fő iránya van: 1. a relativisztikus és 2. az abszolút szemlélet. A muzikalitás relativisztikus szemléletét vallók úgy tartják, hogy minden emberi lény muzikális; míg azok, akik az abszolút nézeteket képviselik, úgy gondolják, hogy a muzikalitás biológiailag öröklött, és ez fenntartott az egyének kisebb részének. Sajnos, Brändström nem jelzi, hogy melyik vélemény volt gyakoribb. Azonban Brändström (1999) úgy véli, hogy a muzikalitás többé-kevésbé tudatos, elitista megközelítése az ének-zene tanárok tudásbeli, ismeretbeli hiányosságából fakad, amely lényegesen komolyabb probléma, mint egy vagy két rossz megjegyzés. Egy törött zenei önbizalmat nehéz helyreállítani.

Evans, Bickel és Pendarvis (2000) tanulmánya rámutatott arra, hogy sok ének-zene tanár úgy gondolja, a zenei tehetség veleszületett adomány, ajándék. Evans és munkatársai megkérdezték a Kék-tó Művészeti Tábor 125 résztvevő diákját, valamint 123-nak a szüleit és 88 ének-zene tanárt a tanulók zenei képességeiről alkotott nézeteiket illetően. A felmérés eredményei azt mutatták, hogy nemcsak a hallgatók voltak meggyőződve arról, hogy az ő zenei fejlődésük a velük született tehetségüknek köszönhető, de az ének-zene tanárok is úgy gondolták, hogy a tehetség volt a szignifikáns tényező a tanulók zenei fejlődésében.

Biasutti (2010) 177 olasz tanárjelölt nézeteit vizsgálta a zenei képességekkel és a zenetanulással kapcsolatban, két kérdőív segítségével: a Music Abilities Beliefs Questionnaire (Zenei képességekről alkotott nézetek kérdőív) és a Music Learning Beliefs Questionnaire (Zenetanulásról alkotott nézetek kérdőív). A teljes minta a következőképpen alakult: 92 fő, akik beiratkoztak egy graduális képzési programba, hogy elemi iskolai tanítókká váljanak, és 85 fő, akik beiratkoztak posztgraduális képzésre, hogy középiskolai ének-zene tanárok legyenek. Biasutti statisztikailag szignifikáns különbséget talált az elemi iskolai tanítók és a középiskolai ének-zene tanárok nézetei között, mely szerint az elemi iskolai tanítók zenei képességekkel kapcsolatos szemlélete merevebb, mint a középiskolai tanároké. A tanítók úgy gondolják, hogy a tehetség hiánya megnehezíti, hogy elsajátítsák a zenei képességeket. Míg az elemi iskolai tanítók nem ének-zenére szakosodtak, addig a középiskolai tanársoport ének-zene szakos volt, így nehéz megállapítani, hogy ez az eltérés a tanítási szint vagy a zenei képzettség közötti különbség eredménye.

Shouldice (2009) vegyes módszerekkel vizsgálta a zenei tehetségről alkotott tanári nézeteket és ezek kapcsolatát a tanítási gyakorlattal. 37 ének-zene tanárt kérdezett meg Michiganban, és megállapította, hogy a tehetségről alkotott nézeteik nagyon eltérőek. A válaszolók 51%-a bizonyos mértékben egyetértett és 34%-a nem értett egyet abban, hogy ahhoz, hogy jó zenész legyen valaki, zeneileg tehetségesnek kell lennie. E kérdésben a megkérdezettek 14%-a nem döntött. Shouldice is szignifikáns kapcsolatot talált a tanárok – sikerességet befolyásoló tehetségről alkotott – nézetei és a tanárok értékelési formája között. Azok, akik gyakrabban értékelik a részvételt, erőfeszítést, azok erősebben egyetértenek abban, hogy egy embernek szüksége van tehetségre ahhoz, hogy jó zenész legyen. Shouldice úgy véli, az lehet ennek a magyarázata, hogy ezek a tanárok nem igazán hisznek abban, hogy minden diák képes zenélésben eredményt elérni, és így kell értékelni őket oly módon, hogy nem elsősorban a zenei készség vagy képesség van a középpontban.

Shouldice 2013-ban végzett egy újabb felmérést kifejezetten az elemi iskolai ének-zene tanárok – zenei képességekkel, értékeléssel és a zenei nevelés céljaival összefüggő – nézeteivel kapcsolatban. A 192 megkérdezett elemi iskolai ének-zene tanárból 185 egyetértett vagy erősen egyetértett azzal az állítással, miszerint minden gyermek zenei képessége fejleszthető. Azonban hét tanár nem értett ezzel egyet, és egy határozottan nem értett egyet ezzel az állítással. Amikor viszont megjelent a következő kijelentés mely szerint „a tehetségeseknél is szükséges a zenei képességek fejlesztése”, akkor ezzel 15 tanár egyetértett vagy erősen egyetértett, és 28 nem döntött, bizonytalan volt. Míg az összes megkérdezett közül hat tanár értett csak egyet azzal az állítással, hogy „mindenki képes a zenetanulásra”, addig 47 tanár nem értett egyet azzal a mondattal, miszerint „bárki lehet jó zenész”. Továbbá, 28 tanár egyetértett abban, hogy „a tehetség hiánya megnehezíti a személy számára, hogy zenei képességekre szert tegyen”, és 53 volt bizonytalan. Az elvégzett faktoranalízis alapján megállapította, hogy az elemi ének-zene tanárok zenei képességekről alkotott nézetei hatással vannak arra, hogy hogyan értékelik a tanulókat az ének-zene órákon az elemi iskolában.

Összegzés

Sok kutatás létezik a zenei tehetségről alkotott társadalmi nézetekről a nyugati és más társadalmakban egyaránt (Asmus 1986; Davis 1994; Hallam–Prince 2003; Hallam–Shaw 2002; Mapana 2011; Randles 2011; Shouldice 2013). A vizsgálatok azt is kimutatták, hogy ezeknek a nézeteknek pozitív és negatív hatásai is vannak az emberek zenei elköteleződésére és önbecsülésére (Abril 2007; Burnard 2003; Mapana 2011; Ruddock 2012; Whidden 2008, 2010). Emellett a kutatók azt állapították meg, hogy sok zenetanár is azt a nézetet vallja, hogy a zenei tehetség veleszületett ajándék (Biasutti 2010; Brändström 1999; Clelland 2006; Evans–Bickel–Pendarvis 2000; Hewitt 2006; Legette 2002, 2012; Shouldice 2009, 2013; Thompson 2000). Ezek a tanulmányok ugyan nem vizsgálták a zenei képességekről alkotott tanári nézetek hatását, összefüggését a tanár aktuális osztálytermi tevékenységével.

Általánosságban véve az oktatás területén vannak kiterjedt kutatások a tanári nézetek és a tanítási gyakorlat közötti kapcsolatáról (Anning 1988; Beswick 2005; Brickhouse 1990; Nespor 1987; Van Zoest–Jones–Thornton 1994; Zohar–Degani–Vaaknin 2001). Bár úgy tűnik, hogy az ének-zene tanári nézetek – kifejezetten a zenei képességekről alkotott nézeteket tekintve – alapul szolgálnak a pedagógusok általános gondolkodásához és az osztályban való viselkedéséhez (Lane 2007), kevés az olyan tanulmány, amely közvetlenül foglalkozik a gyerekek zenei képességeiről alkotott tanári nézetek és a tanítási gyakorlat kapcsolatával. A hazai és nemzetközi szakirodalom feltárása során nem talákoztam olyan tanulmánnyal, irodalommal, amelynek középpontjában az olyan ének-zene tanárok lennének, akik nem rendelkeznek a tehetségről alkotott nézettel és a nézet hiányának következményeivel.

IRODALOM

- ABRIL, C. R. (2007) I Have a Voice but I just Can't Sing: A Narrative Investigation of Singing and Social Anxiety. *Music Education Research*, 9/1. pp. 1–15.
- ANNING, A. (1988) Teachers' Professional Learning. In: J. CALDERHEAD (ed.) *Teachers' Theories about Children's Learning*. London, Falmer Press. pp. 128–145.
- ASMUS, E. P. (1986) Student Beliefs about the Causes of Success and Failure in Music: A Study of Achievement Motivation. *Journal of Research in Music Education*, 34/4. pp. 262–278.
- BESWICK, K. (2005) The Beliefs/Practice Connection in Broadly Defined Contexts. *Mathematics Education Research Journal*, 17/2. pp. 39–68.
- BIASUTTI, M. (2010) Investigating Trainee Music Teachers' Beliefs on Musical Abilities and Learning: a Qualitative Study. *Music Education Research*, 12/1. pp. 47–69.
- BRÄNDSTRÖM, S. (1999) Music Teachers' Everyday Conceptions of Musicality. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 141. pp. 21–25.
- BRICKHOUSE, N. W. (1990) Teachers' Beliefs about the Nature of Science and Their Relationship to Classroom Practice. *Journal of Teacher Education*, 41/3. pp. 53–62.
- BURNARD, P. (2003) "How Musical Are You?" – Examining the Discourse of Derision in Music Education. In: S. LEONG (ed.) *Musicianship in the 21st Century: Issues, Trends & Possibilities*. Sydney, Australian Music Centre. pp. 28–38.

- CALDERHEAD, J. (1996.) Teachers: Beliefs and Knowledge. In: D. BERLINER – R. CALFEE (ed.) *The Handbook of Educational Psychology*. New York, Mc Millan. pp. 709–725.
- CAMPBELL, P. S. (2010) *Songs in Their Heads: Music and Its Meaning in Children's Lives*. (2nd ed.) New York, Oxford University Press.
- CLELLAND, P. (2006) Defining Ability. *Music Teacher*, 85/4. pp. 37–39.
- DAVIS, M. (1994) Folk Music Psychology. *The Psychologist*, 7. p. 537.
- ERNEST, P. (1989) The Impact of Beliefs on the Teaching of Mathematics. In: P. ERNEST (ed.) *Math teaching: The State of the Art*. New York, Falmer Press. pp. 249–254.
- EVANS, R. J. – BICKEL, R. – PNDARVIS, E. D. (2000) Musical Talent: Innate or Acquired? Perceptions of Students Parents, and Teachers. *Gifted Child Quarterly*, 44/2. pp. 80–90.
- FALUS I. (2001) A gyakorlat pedagógiája. In: GOLNHOFFER ERZSÉBET – NAHALKA ISTVÁN (ed.) *A pedagógusok pedagógiája*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. pp. 15–27.
- FISHBEIN, M. (1967) Attitudes and the prediction of behavior. In: M. FISHBEIN (Ed.), *Readings in attitude theory and measurement* (pp. 477–492). New York, Wiley.
- FIVES, H. – BUEHL, M. M. (2008) What Do Teachers Believe? Developing a Framework for Examining Beliefs about Teachers' Knowledge and Ability. *Contemporary Educational Psychology*, 33. pp. 134–176.
- GOLNHOFFER E. – NAHALKA I. (eds) (2001) *A pedagógusok pedagógiája*. Budapest, Nemzeti Kiadó.
- HALLAM, S. (2006) Musicality. In: G. E. MCPHERSON (ed.) *The Child as Musician: A Handbook of Musical Development*. New York, Oxford University Press. pp. 93–110.
- HALLAM, S. – PRINCE, V. (2003) Conceptions of Musical Ability. *Research Studies in Music Education*, 20. pp. 2–22.
- HALLAM, S. – SHAW, J. (2002) Construction of Musical Ability. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 153/154. pp. 102–108.
- HEWITT, A. (2006) A Q Study of Music Teachers' Attitudes towards the Significance of Individual Differences for Teaching and Learning Music. *Psychology of Music*, 34/1. pp. 63–80.
- HOWE, M. J. A. – DAVIDSON, J. W. – SLOBODA, J. A. (1998) Innate Talents: Reality or Myth? *Behavioral and Brain Sciences*, 21. pp. 399–442.
- KAGAN, D. M. (1992) Implications of Research on Teacher Belief. *Educational Psychologist*, 27/1. pp. 65–90.
- LAMONT, A. (2002) Musical Identities and the School Environment. In: R. A. R. MACDONALD – D. J. HARGREAVES – D. MIELL (eds): *Musical Identities*. Oxford, Oxford University Press. pp. 41–59.
- LANE, A. M. (2007) Music Evaluation: A Research Study in Elementary Music Education. *The Canadian Music Educator*, 49/1. pp. 34–38.
- LEGETTE, R. M. (2002) Pre-Service Teachers' Beliefs about the Causes of Success and Failure in Music. Update: Applications of Research in Music Education, 21/1. pp. 22–28.
- LEGETTE, R. M. (2012) In-Service Teacher Beliefs about the Causes of Success and Failure in Music. *Bulletin of the Council for Research in Music Education*, 192. pp. 75–81.
- MAPANA, K. (2011) The Musical Enculturation And Education of Wagogo Children. *British Journal of Music Education*, 28/3. pp. 339–351.
- MONAGHAN, J. – JUST, P. (2000) *Social and Cultural Anthropology: A Very Short Introduction*. Oxford, Oxford University Press.

- NESPOR, J. (1987) The Role of Beliefs in The Practice of Teaching. *Journal of Curriculum Studies*, 19/4. pp. 317–328.
- PAJARES, M. F. (1992). Teachers' Beliefs and Educational Research: Cleaning up a Messy Construct. *Review of Educational Research*, 62/3. pp. 307–332.
- RANDLES, C. (2011) "What Is a Good Musician?": An Analysis of Student Beliefs. *Arts Education Policy Review*, 112/1. pp. 1–8.
- RATHS, J. (2001) Teachers' Beliefs and Teaching Beliefs. *Early Childhood Research & Practice*, 3/1.
- RICHARDSON, V. (1996) The Role of Attitudes and Beliefs in Learning to Teach. In: J. SIKULA (ed.) *Handbook of Research on Teacher Education*. (2nd ed.) New York, Macmillan. pp. 102–119.
- ROKEACH, M. (1968) Beliefs, attitudes, and values: a theory of organization and change. San Francisco, Jossey-Bass.
- RUDDOCK, E. (2012) "Sort of in Your Blood": Inherent Musicality Survives Cultural Judgement. *Research Studies in Music Education*, 34/2. pp. 207–221.
- SHOULDICE, H. N. (2009) *A Mixed Methods Investigation of K-12 Music Teacher Beliefs and Their Relationship to Teaching Practice*. (Unpublished master's thesis.) Ann Arbor, University of Michigan.
- SHOULDICE, H. N. (2013) *One Elementary Music Teacher's Beliefs about Musical Ability: Connection to Teaching Practice and Classroom Culture*. (Doctoral dissertation.) Michigan State University.
- SLOBODA, J. A. (1996) The Acquisition of Musical Performance Expertise: Deconstructing the "Talent" Account of Individual Differences in Musical Expressivity. In: K. A. ERICSSON (ed.) *The Road to Excellence*. 107–126. Mahwah (NJ), Lawrence Erlbaum Associates.
- SLOBODA, J. (2005) *Exploring the Musical Mind*. New York, Oxford University Press.
- SLOBODA, J. A. – DAVIDSON, J. W. – HOWE, M. J. A. (1994) Is Everyone Musical? *The Psychologist*, 7. pp. 349–354.
- THOMPSON, L. K. (2000) *Freshmen Music Education Majors' Preconceived Beliefs about the People and Processes Involved in Teaching*. (Doctoral dissertation.) Retrieved from ProQuest Dissertations & Theses. (9983878)
- THOMPSON, L. K. (2007) Considering Beliefs in Learning to Teach Music. *Music Educators Journal*, 93/3. pp. 30–35.
- VAN ZOEST, L. R. – JONES, G. A. – THORNTON, C. A. (1994) Beliefs about Mathematics Teaching Held by Pre-Service Teachers Involved in a First Grade Mentorship Program. *Mathematics Education Research Journal*, 6/1. pp. 37–55.
- VARTULI, S. (2005) Beliefs: The Heart of Teaching. *Young Children*, 60/5. pp. 76–86.
- WHIDDEN, C. (2008) The Injustice of Singer/Non-Singer Labels by Music Educators. *GEMS Gender, Education, Music & Society*, 4. www.queensu.ca/music/links/gems/whidden5.pdf
- WHIDDEN, C. (2010) Hearing the Voice of Non-Singers: Culture, Context, and Connection. In: L. K. THOMPSON – M. R. CAMPBELL (eds) *Issues of Identity in Music Education: Narratives and Practices*. Charlotte (NC), Information Age Publishing. pp. 83–107.
- ZOHAR, A. – DEGANI, A. – VAAKNIN, E. (2001) Teachers' Beliefs about Low-Achieving Students and Higher Order Thinking. *Teaching and Teacher Education*, 17. pp. 469–485.

Posztformális jövődönk és az oktatás

HÁMORI ÁDÁM

JENNIFER GIDLEY: *Postformal Education: A Philosophy for Complex Futures*. (Critical Studies of Education, Vol. 3.) Cham, 2016. Springer. xxiv + 291 pp. ISBN: 978-3-319-29068-3

Milyen lesz a jövő? A huszadik század eleje-közepe óta mind jobban foglalkoztatja ez a kérdés a közvéleményt és a tudományos világot egyaránt. Az ezredforduló időszakában – részben talán a késő 80-as évek hol kissé naiv, hol sci-fi-be hajló várakozásainak beteljesületlenségére, részben a nagyon is valós társadalmi és technológiai változások egyre gyorsuló és megdöbbentő mértékű ütemére reflektálva, melyek következményeivel magunk is valamennyien szembesülünk napról napra – új lendületet kapott a jövőkutatás, amely mára bevett elméleti és empirikus vizsgálati módszerekkel operáló, akadémiai elismertségnek örvendő, önálló tudománnyá érett.

A jövővel kapcsolatos várakozások, elgondolások és aggodalmak immár szerves részét képezik minden szakma és tudomány gondolkodásának, nem kivétel a neveléstudomány és az oktatáskutatás sem. Milyen nevelésméleti és nevelésfilozófiai irányzatok adnak legtöbbet napjaink és a jövő szociális, gazdasági és környezeti problémáinak megértéséhez, kezeléséhez? Milyen értékeket és ismereteket közvetítsen a pedagógusképzés, milyen pedagógiai programok a legmegfelelőbbek a mostani és az eljövendő generációk neveléséhez? Hogyan alakítsuk az oktatás intézményrendszerét, és annak milyen célokat kellene megvalósítania az előttünk álló években-évtizedekben, hogy

segítsük a következő generációk felnövekedését? Egyáltalán, milyen lesz az a világ, az a társadalmi berendezkedés, amelyben a jövő pedagógusai hivatásukat végzik majd? Inspiráló kérdés valamennyi, és nem kevésbé inspiráló kézbe venni egy kötetet, amely ezekre kíván válaszolni, és amelynek szerzője, Jennifer M. Gidley – a világ egyik legelismertebb jövőkutató tudományos szervezete, a *World Futures Studies Federation* elnöke – pszichológus, ausztrál és európai egyetemek oktatója és a legkülönbözőbb szintű pedagógiai tevékenységek gyakorlója és kutatója.

A kötet, a szerző doktori kutatásait is beleértve, összesen tíz év kutatómunkájának eredménye, de közel négy évtized oktatási-nevelési tapasztalata összegződik benne. Célkitűzése szerint interdiszciplináris munka: nevelésfilozófiai, nevelésszociológiai, oktatásszociológiai, valamint futurológiai nézőpontból vizsgálja, hogy milyen legyen a jövő oktatása, amely a modern társadalmak ipari szemléletre épülő, napjainkra elavult oktatási rendszerének helyébe léphet. Bár hangsúlyozottan nem a végző szót kívánja kimondani a témában, sokkal inkább amolyan első összegzésnek, áttekintésnek, és a területen tevékenykedő szakemberek és pedagógusok számára inspirációnak és vitaindítónak szánja a kötetet, a fentiek ismeretében mégis jogosnak tűnhet az az olvasói

elvárás, hogy tudományosan megalapozott és releváns válaszokat kapjunk a szerzőtől, akinek ambíciói elismert szakmai tapasztalatokra támaszkodhatnak. Még az sem szükségképpen befolyásolja munkájának objektív tudományos értékét, hogy a kritikai irányzatra való nyitottságát és a reformpedagógia iránti elkötelezettségét kezdettől fogva nyilvánvalóvá teszi.

A kötet szerkezete innovatív gondolkodóról tanúskodik. A fejezetek sajátos logikai szerkezetben kapcsolódnak egymáshoz, ami elsőre nem feltétlenül teszi egyszerűvé az áttekintését. Az első, bevezető fejezetben Gidley a kötet megírásának céljai mellett személyes elkötelezettségéről, valamint szellemi példaképeiről ad áttekintést – utóbbiakról még szükséges lesz szót ejtenünk. Ezután a könyv első részében a tulajdonképpeni téma elméleti megalapozását végzi el: a második fejezetben az emberiség kultúrája fejlődéstörténetének elméletét mutatja be, beleértve a jövőbe mutató trendeket is; a harmadikban egy ettől élesen eltérő témát érint: a személyiség fejlődését a kamaszkorig; majd a negyedikben az oktatás napjainkig tartó történeti fejlődéséről ír. A könyv második részének három fejezete a posztformális oktatás elmélete és egyes fejlődéslélektani elméletek felismeréseinek kapcsolódásáról szól. Ebben a részben az ötödik fejezet a pszichológiai felismerésekkel, a hatodik az oktatás- és nevelélmélet megközelítéseivel operál – ennyiben tehát az előbbi főként a harmadik, az utóbbi a negyedik fejezet folytatása, kiterjesztése. A hetedik fejezet pedig az előző kettő szintézise: a posztformális oktatás és a posztformális pszichológia megfeleltetéséről olvashatunk benne. Ugyanebben a fejezetben ismerteti Gidley kapcsolódásukat az általa kidolgozott négy pedagógiai alapértékhez, melyek: *Love, Life, Wisdom, Voice*, vagyis a Szeretet, az Élet, a Bölcsesség és – talán kissé szabad, de az eredeti jelentéstartalmat jobban tükröző fordításban – a Szó. A harmadik rész négy fejezete pedig ezeknek az alapértékeknek a pedagógiai gyakorlatba ültetését körvonalazza, építve a szerző oktató-nevelő pályáján

szerzett tapasztalataira. A kötet tizenkettedik, záró fejezete a lényegi gondolatok összegzését tartalmazza.

Közelebbről megvizsgálva azonban a fejezeteket, sokasodnak a kérdőjelek a szerző érvelésének hagyományos értelemben vett tudományos megalapozottságával kapcsolatban. A második fejezetben, a kultúra fejlődéstörténetével kapcsolatban az evolúció koncepcióját alkalmazza. Bár különbséget tesz a biológiai evolúció darwini modellje és a „kultúra evolúciója” között, de csak annyiban, hogy megállapítja: az eredeti darwini modell és különösen annak biológiai alkalmazása korlátjaira már sokan rámutattak, miközben az evolúció ennél sokkal tágabban alkalmazható modell, akár a szélesebb körű társadalmi jelenségek vizsgálatára is használható. Gidley az evolúciós modell társadalomkutatásban való alkalmazhatóságát az egyetemes emberi kultúrafejlődés bemutatásával illusztrálja. (Pontosabban egy korábbi művében publikált eredményeit foglalja össze ebben a részben.) Kissé zavaró, hogy az evolúció általa használt modelljét kész tényként, kritika nélkül alkalmazza, ugyanakkor egyáltalán nem veszi figyelembe a fogalom évtizedek óta vitatott státusát a társadalomtudományban. A kultúrafejlődés szakaszait pedig meglehetősen elnagyolt, általánosított módon írja le *Jean Gebser* német-svájci filozófus munkájára támaszkodva (jóllehet Gebser az emberi tudat fejlődésének szakaszairól írva maga is óvott az „evolúció”, „fejlődés” vagy „haladás” fogalmak használatától). Bár Gebser sémája valóban szemléletes és elgondolkodtató filozófiai illusztráció, azonban a társadalomtudományok posztmodern, kritikai irányzatai (amelyek amúgy Gidley-től sem állnak távol) már túlléptek a történelem és a kultúra egyöntetű és egy irányba tartó fejlődésének koncepcióján. Ez pedig Gidley érvelését akkor is némiképp bizonytalan alapra helyezi, ha napjaink tapasztalatai, a jól ismert társadalmi változások és világnézeti (tudományos, paradigmatis) átalakulások közül sok valóban illeszkedik a gebseri sémába – számos empirikus tapasztala-

tunk viszont nem, azonban Gidley ezekről nem tesz említést. Ráadásul a kötet gondolatmenete mindvégig épít erre a magától értetődőként kezelt evolúciós koncepcióra.

A kötet fejlődéslélektani elméleti alapokat áttekintő harmadik, valamint a posztformális pszichológia felismeréseit tárgyaló ötödik fejezete fogalomhasználatát tekintve az iskolateremtő jelentőségű svájci gyermekpszichológus, Jean Piaget „genetikus tanuláseméletére”, azon belül is elsősorban fejlődési szakaszelméletének meglehetősen leegyszerűsített rekapitulációjára, illetve a Piaget-féle elmélet egyes követőinek, továbbfejlesztőinek munkájára támaszkodik. A szerző pszichológus háttére megmutatkozik abban, hogy ezek a legrésztelésebben kidolgozott, legtöbb hivatkozott szerzőre épülő részei a könyvnek. Itt Gidley meggyőzően vázolja, hogy a Piaget szerint legmagasabb fejlődési szakasz, a kamaszkorra kialakuló formális művelési szakasz után a kognitív fejlődés a felnőttkorban is folytatódik, olyan új minőségekkel bővítve a személy kognitív repertoárját, amelynek alapján jogosan beszélhetünk „posztformális” szakaszról éppúgy, mint a lélektani fejlődés felnőttkori folytatódásáról. Sajnos e részek gyengesége megint csak a – jobbára amúgy tudományosnak minősíthető – források szelektív és többnyire kritika nélküli hivatkozása, illetve a valóban korszakalkotó Piaget-féle elmélettel kapcsolatos – amúgy szintén tudományos – kritikák és fenntartások figyelmen kívül hagyása.

A pszichológiai fejezetek alaposságához képest némiképp csalódást keltő az oktatás és nevelés világtörténetét igencsak vázlatosan áttekintő negyedik fejezet. Ebben, a korábbiakhoz hasonló módon a gebseri sémából kiindulva, Gidley a modern oktatás kőkorszaki, ókori és középkori előzményeiről ír. Tekintve, hogy a könyv mondanivalójához ezek a témák kevésbé kapcsolódnak, e rész felületessége érthető. Az már kevésbé, hogy a modern nyugati iparosodott társadalmak oktatási rendszerét, kialakulásának folyamatát és célját úgy látatja, mintha az csupán az ipari üzemek „humán

nyersanyagigényének” kielégítését szolgálná. Vagyis zárójelbe teszi ezzel a modern nacionalizmus, a nemzetállamok kialakulása, a protestantizmus, a tömegtársadalmak létrejötte és a nemzeti kultúrák oktatásban is megmutatózó különbözőségeinek a szerepét az oktatási rendszerek formálódásában – holott e fejezet kezdetén maga is hangsúlyozza az oktatás és a társadalom komplex viszonyának jelentőségét. Napjainkra rátérve, a 21. század elejének globális oktatásával kapcsolatban helyzetértékelése kifejezetten jól rendszerezettnek hat – az alapfokú oktatáshoz fűződő alapvető jog, a felsőoktatás elüzettesedése, az információs forradalom, a globális Dél felemelkedése valóban kurrens és releváns témái az oktatáskutatásnak világszerte. A 60-as, 70-es évektől napjainkig is tartó tudományos és világnézeti átalakulásokra mint az „elme megatrendjeire” (*megatrends of the mind*) való utalás itt azonban ismét csak némiképp bizonytalan alapra helyezi az érvelést. E jelenség – a szerző szavaival: *idea* – bemutatásakor a harmadik fejezetben a szerző közli, hogy a jövőkutatásban empirikus-előrejelző értelemben használt megatrend kifejezést szándékosan interpretáló, metaforikus értelemben alkalmazza. Ezzel pedig egy empirikusan igazolhatatlan magyarázó elvet vezet be.

Az oktatástörténeti rész jövőbe mutató kiterjesztésének szánt hatodik rész a posztformális pedagógia, nevelés és oktatás elméleti kifejtése. Ebben Gidley némiképp finomítja a modern nyugati oktatás korábbi leírásának egyoldalúságát: megemlíti a századelő reformpedagógiai úttörőit, a hatvanas-hetvenes évek alternatív és kritikai pedagógiáit, valamennyit mint az ezredforduló posztformális oktatásának megalapozóit. Itt helytálló a megállapítása, hogy napjaink reformpedagógiái mindmáig nem szerveződtek egységes, egymásra reflektáló rendszerbe, ennyiben pedig elméleti rendszerezésük komoly kihívás. Talán Gidley gondolatkísérlete az egyik első, valóban figyelemreméltó próbálkozás e téren. A kortárs reformpedagógiai szerzők és irányzatok a pedagógiai célok különböző aspektusait hangsú-

lyozzák, ezekről pedig egy egészen részletes és átgondolt tipológiát kapunk.

A hetedik fejezetben Gidley a „fogalmi feltérképezés” (*mapping exercise*) módszerét választja az eddig részletezett tudományos területek együttes vizsgálatához. Ez nem más, mint egy érdekes, játékos illusztráció, melyben a szerző változatos táblázatokban és ábrákban helyezi egymás mellé a különféle elméleti irányzatok szerinte egymáshoz illő kulcsfogalmait. Bár számos ilyen klasszifikációja kifejezetten ötletesnek és kreatívnek mondható, sokkal inkább hat illusztrációnak, mint megalapozott tudományos érvelésnek. Nem sokban tér el ez a módszer attól a vizsgálati eljárásától sem, amellyel az első fejezetekben párhuzamba állítja az emberiség (gebseri) kultúrtörténeti szakaszait mint „törzsfajlódást” a (Piaget-féle) fejlődéslélektani szakaszokkal mint „egyedfejlődéssel”. Az ötlet leginkább a középkori hermetikus hagyományokig visszanyúló századfordulós ezotéria és *New Age* gondolkodásmódját idézi („amint lent, úgy fent”). Gidley meggyőződéssel állítja a posztformális megismerési szakaszba ért felnőtt kognícióval, a posztformális tudománnyal mint korunk szellemi „megatrendjével” és a posztformális kultúra korszakába lépett emberiséggel kapcsolatban, hogy bátran túl kell lépni a leegyszerűsített, bináris kódokhoz ragaszkodó formális logikán és az anyagra koncentráló vizsgálódáson, és a valóság megismerésének módozatai közé be kell emelni a művészetek, a vallások, a spiritualitás és a paradoxonokat is kezelni képes, szabadon szárnyaló, kreatív fantázia eszköztárát.

Gidley meglátása annyiban helytálló, hogy – amint arra a korai modernitás óta a tudománytörténetben számtalan példa ismert – minden kreatív elme túllép kora elfogadott kulturális és tudományos sémáin. Ám ezzel kiemeli művét a szűk értelemben vett tudományos érvelés keretei közül. Négy – amúgy bárkiben méltán rokonszenvet ébresztő –

pedagógiai alapértéke, az ezeket közvetíteni képes osztálytermi eszközök és az összegyűlt tapasztalatok így szilárd nevelésméleti-nevelésfilozófiai megalapozottságú pedagógiai módszerek helyett pusztán személyes hitvallásának igazolásaként jelenik meg.

Ami nem jelenti azt, hogy nincs mögöttük filozófia. Természetesen van, és Gidley – szemben e sorok írójával – nem tartogatja taktikusan írása legvégére ennek bemutatását. A fentebb már említett Gebser és Piaget mellett három szerző gondolatvilága és művei köszönnek viszsza szinte valamennyi fejezet gondolatmenetében. Az első a most megjelenő kötet közvetlen inspirálója, *Joe L. Kincheloe*, egyesült államokbeli oktatáskutató, aki több nagy jelentőségű radikális, sőt aktivista kritikai szellemiségű tanulmányában szólalt fel élesen a formális oktatás hiányosságaival szemben és a posztformális oktatás mellett. Az idézetekből jól kirajzolódik, hogy Gidley – a könyv alapötletén túl is – sokban támaszkodik Kincheloe munkáira. A másik szerző, aki rendkívüli hatást gyakorolt rá, *Ken Wilber*, egyesült államokbeli író, akinek nevéhez fűződik az a vitatott filozófia, amely a transzperszonális pszichológiát és az összes létező tudományt és tudást egységes elméletté próbálja szintetizálni. A harmadik szerző még náluk is megosztóbb: *Rudolf Steiner*, a 20. század eleji ezoterikus filozófia, az antropozófia atyja, akinek a spirituális idealizmus és a korabeli tudományosság határterületén mozgó munkássága többek között a szintén általa kidolgozott Waldorf-pedagógia alapja lett.

Összességében elmondható, hogy érdekesítő kérdéseket taglal a könyv, amelyekre vitainspiráló válaszokat kínál. Azonban a jövőkutató és az ausztráliai Waldorf-iskolák tantervét (*Australian Steiner Curriculum*) kidolgozó szerző reformpedagógiai meggyőződése, sajátos (nevelés)filozófiai elkötelezettsége a szakmai közönség nem minden tagja számára teszi majd könnyűvé elgondolásainak befogadását.

A jövő állampolgárai – a fiatalok részvétele a társadalomban

UHERKOVICH ORSOLYA RÉKA

United Nations: *Youth Civic Engagement: United Nations World Youth Report*. New York, 2016. United Nations. 161 pp.

600 millió fiatal él konfliktus sújtotta vagy veszélyeztetett övezetekben világszerte, a globális délen az össznépeséghez viszonyított arányszámuk is magas. 2014-ben 73 millió fiatal volt munkanélküli, néhány régióban az ifjúsági munkanélküliség rátája 50% fölé emelkedett, és még többeket érintett az alulfoglalkoztatás problémája; 169 millió fiatal él kevesebb mint 2 dollárból naponta.

Többek közt ilyen adatokat tudhatunk meg az ENSZ szokásos, kétévente megjelenő ifjúsági jelentéséből, amely 2016-ban a *Youth Civic Engagement* címet kapta. A 164 oldalas jelentés öt fejezetben tárgyalja a fiatalok gazdasági, politikai és közösségi részvételét a társadalomban. Az átfogó, a jelenlegi helyzetet feltáró bevezetőt követő fejezetek a gazdasági, politikai és közösségi fejlődésről és a fejlesztés lehetőségeiről szólnak. A tanulmányok szerzői neves, az adott témában szakértő fiatal kutatók, aktivisták, tudósok. Maga a kötet jól olvasható, kiemelésekkel, keretes szövegekkel irányítják az érdeklődő figyelmét a legfontosabb mondanivalókra. A bemutatott grafikonok, táblázatok is könnyen értelmezhetőek és igen informatívak. Minden egyes tanulmány ajánlással zárul, és szakirodalmat kínál az elmélyüléshez.

A bevezető a probléma aktualitását húzza alá. A világ népességének igen nagy százaléka tartozik a vizsgált korosztályba (18–29 év). A kedvezőtlen foglalkoztatási feltételek,

az elégtelen oktatás és a gazdasági válság miatt megnyirbált szociális kiadások sok helyen tiltakozási hullámot váltottak ki az érintettek körében (pl. Occupy mozgalom). Látva a problémát, a kormányok sok helyen különböző programokkal reagáltak, a nemzeti ifjúságpolitikák központi eleme gyakran pont a fiatalok munkanélkülisége és alulfoglalkoztatottsága elleni harc. Ennek ellenére ma is háromszor nagyobb eséllyel válik egy fiatal munkanélkülivé, mint egy idősebb. A fiatal vállalkozók támogatása mellett a kormányok azon is igyekeznek, hogy felkarolják az ifjúsági önkéntes munkát, a sporttevékenységeket, abból kiindulva, hogy az ilyen jellegű programok segíthetik a fiatalok integrációját, hozzájárulhatnak azoknak a készségeknek és képességeknek az elsajátításához, amelyek szükségesek az életben való elboldoguláshoz.

Bár ezek a programok komoly értéket teremtenek, távol vannak attól, hogy igazi munkalehetőséget biztosítsanak, vagy bevonják a fiatalokat a képviselői, igazgatási és döntéshozatali struktúrákba. A kormányok nem megfelelő helyzetkezelése tiltakozási hullámot indított el a fiatalok körében, akik nagyobb támogatást szeretnének maguk számára a felnőtté válás során, több beleszólást a politikába, kormányzásba. Törekvéseik eléréséhez felhasználják a közösségi médiát és az IKT teremtette lehetőségeket is, alulról jövő kezdeményezéseiken keresztül.

Ebben az összefüggésrendszerben vizsgálja a jelentés a fiatalok pozitív és negatív szerepvállalását a közösségi, gazdasági és politikai életben. Célja, hogy hozzájáruljon a párbeszédhez a fiatalok és a politikai döntéshozók között.

Pat Dolan és Mark Brennan az állampolgári részvételtől folyó diskurzusokat vizsgálja (tevékeny állampolgár, pozitív ifjúsági fejlődés, szociális ellátás, gondoskodás és igazságszolgáltatás), majd a fiatalok állampolgári részvételét elősegítő programokkal kapcsolatos legfontosabb ajánlásait fogalmazza meg. A fiatalok állampolgári részvételével foglalkozó kutatások és az irodalom öt kulcsfontosságú diskurzust tár elénk, melyek nem zárják ki egymást, de mind-egyikben felismerhető egy domináns szál, ezek mentén fejti ki a szerzők mondanivalójukat.

Tevékeny állampolgár: e diskurzus célja bebizonyítani a fiataloknak, hogy képesek politikai és szociális szereplőkké válni. Ezt elsősorban az állampolgári ismeretek és jogok oktatásán és fejlesztésén keresztül, tehát az iskolai oktatási környezetben látják megvalósíthatónak a szerzők. Az állampolgári ismeretek oktatásában rejlő lehetőségek nincsenek megfelelően kihasználva, rugalmasabban és jobban lehetne bevonni a fiatalokat a szakpolitikákba és a szolgáltatásokba.

Pozitív ifjúsági fejlődés: ez a diskurzus azt a változást mutatja, ami a kilencvenes évek eleje óta zajlik az ifjúságpolitikában. Elmozdulás figyelhető meg a problémamegelőző ifjúságpolitika (pl. kábítószer-használat elleni küzdelem) felől a pozitív célokat megfogalmazó ifjúságfejlesztés felé, amely a képességek és kompetenciák fejlesztését hangsúlyozza, és a fiatalok személyiségének és találékonyságának erősítésére fókuszál.

Közösségi kapcsolatok és közösségbe tartozás: ez válasz az egyre individualizáltabb társadalomban gyengülő szociális kapcsolatokra. A fiatal személyek viselkedését nagyban befolyásolja a szociális kapcsolatok és a társadalmi kötődések erőssége vagy gyengesége a saját közösségeikben, ami kihát az állampolgári részvételükre, és mindez az egész társadalomra.

Gondoskodás és ellenálló képesség: ez a diskurzus mostanában egyre nagyobb figyelmet kap. A polgári elkötelezettséget úgy fogja fel, mint ami létrehozza a gondoskodóbb, támogatóbb, empatikusabb környezetet a fiatalok, különösen a veszélyeztetett fiatalok életében. A hagyományos ifjúsági szolgálatok először a fiatalok problémáit (rossz tanulmányi teljesítmény, drog) kívánták megoldani, és csak utána ösztökélni őket a társadalmi szerepvállalásra. A gondoskodó megközelítés hívei szerint ez hibás felfogás, ellentétes mindazzal, amit a motivációról és a serdülőkori fejlődésről tudunk.

Szociális igazságosság: ez a megközelítés abból indul ki, hogy a fiatalok is aktív alakítói saját környezetüknek, részesei a társadalmi és politikai változásoknak. Társadalmi és politikai kompetenciák szükségesek ahhoz, hogy meg tudják fogalmazni a problémákat és a megoldási javaslatokat.

Gyakori és tipikus hibája a különböző ifjúsági programoknak, hogy bennük a felnőttek saját felnőtt gondolkodásmódjukat és mintáikat „erőltetik rá” a fiatalokra. Ez nem vezet valódi részvételhez, társadalmi bevonódáshoz, pedig több kutatás is azt bizonyítja, hogy a fiatalok képesek saját projektek fejlesztésére.

A tanulmány második fejezete a fiatalok gazdasági részvételét vizsgálja – egy általános bevezető után három önálló tanulmányban. A bevezető részben a szerző ismerteti a fiatalok részvételének nehézségeit a gazdasági életben. A felnőttekkel összehasonlítva a fiatalokat még erős gazdasági környezetben is jobban érinti a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatottság. Az elmúlt években a helyzetet tovább súlyosbította a gazdasági válság, régióként különböző mértékben. Még azok a fiatalok is, akiknek van munkájuk, folyamatos instabilitást és sérülékenységet érzékelnek. A hosszan tartó munkanélküliség és alulfoglalkoztatottság hatással van a fiatal emberek egészségére, jól létére, önbecsülésére, és csökkenti jövőbeli jövedelemszerzési lehetőségeiket és esélyeiket. Sok kormány felismerte a problémát, és programokat dolgozott ki, nemzetközi ajánlá-

soknak megfelelően, hogy lehetőséget adjanak a „fiatalok elveszett generációjának”. Minthogy ezek a programok általában kevés sikert hoztak, sok fiatal maga kezdett el megfelelő munkavállalói környezetet kialakítani, erről szól a tanulmány további része (többek közt szakmai gyakorlatokról, vállalkozási lehetőségekről és a szakszervezetek munkájáról).

A kutatáson alapuló gyakornoki rendszert bemutató tanulmányt *Gianni Rosas* jegyzi. A gyakornoki rendszer egy rövid időtartamú „gyakorlati periódus”, amely során a tanuló/diák gyakorlatot szerez a szakmája specifikus területén. Az utóbbi pár évben folyamatosan emelkedett a gyakornokok aránya, különösen azokban az országokban, amelyeket erősen érintett a globális gazdasági és pénzügyi válság. A gyakornoki rendszert három fő típusra osztja a szerző, és ezeket elemzi a minőségi gyakorlat összetevőinek meghatározása során. A rendszerben rejlő veszélyekre is felhívja a figyelmet, majd ő is ajánlásokkal zárja tanulmányát.

A fiatalok vállalkozói szelleméről ír *Claudia Pompa*, aki szerint feltétlenül érdemes támogatni a vállalkozói szellemet: világszerte a kis- és közepes vállalatok létrehozása segíti legjobban a fenntartható gazdasági fejlődést, a produktivitást, az új álláshelyek létrejöttét és az innovációt. Jóllehet, a vizsgált fiatalok 70%-a dolgozna szívesen függetlenként, vállalkozóként, de számos akadály tornyosul előttük, szaporítva a nehézségeiket, gyakran hatékonyan gátolva a munkaerőpiacra való belépésüket. A hagyományos oktatási rendszer, a hiányzó ismeretek és tapasztalatok, a befektetői tőke hiánya, a negatív társadalmi hozzáállás és a piaci gátak mind-mind képesek aláásni a vállalkozói igyekezetet. Ezeket részletezi a tanulmány. A szerző ajánlásai közül a megfelelő mentorálás és a hálózatok kialakítása említhető. Mentorálás hiányában a fiatalok vállalkozásainak nagyjából fele csödbe megy, míg azok közt, ahol működik, 88%-uk túlél.

A fiatalok szakszervezeti tagságával, a szakszervezeteken keresztül megszerezhető jogok-

kal foglalkozik *Amy F. Huziak*. Globálisan eltolódás észlelhető a hosszú idejű szerződések felől a rövid idejű szerződések és az időszakos munkavállalások irányába, ami jelentősen megváltoztatta a fiatalok szerepét a munkaerőpiacon. Részét képezik a problémának, hogy még a magasabb képzettség sem biztosíték a munka elnyerésére: jele annak, hogy a megszerzett ismeretek hiányosak, vagy a szaktudás eltér az elvárásoktól.

A jelentés harmadik fejezete a fiatalok politikai részvételét vizsgálja. A fiataloknak nem megfelelő a képvisellete a formális politikai struktúrákban (kevés a fiatal a parlamentben, a politikai pártokban; világszerte alacsony a választói aktivitásuk), emiatt hátrányban érzik magukat, kiábrándultak, a hagyományos politikai struktúrák helyett alternatív utakat keresnek, hogy hallatni tudják hangjukat és elérjék törekvéseiket. A szociális médián keresztül szervezett tiltakozások komoly kihívást jelentenek a kormányoknak. Akik úgy érzik, semmibe veszik őket, nem figyelnek a problémáikra, követeléseikre, könnyen válhatnak szélsőségesek.

A fiatalok választási részvételéről *James Solam* írt tanulmányt a harmadik fejezetben. A problémát nem egy mindent magában foglaló politikai apátiában látja, inkább abban, hogy nincs kapcsolat a fiatalok és a politika, a választási politika közt. A választói hajlandóság csökkenése a fiatalok körében egy 1980 óta tartó tendencia. További problémát okoz az érett demokráciákban a párttagok számának zuhanása.

Azok a fiatalok, akik elégedetlenségüket a szociális médián vagy az IKT más formáin keresztül fejezik ki, többnyire a középrétegből vagy magasabb gazdasági háttérrel rendelkező környezetből származnak. A hatékony politikai képvisellete hiánya a kevésbé jó háttérrel rendelkezők körében radikalizációhoz vezethet. Ennek köszönhetik a populista, nacionalista antiimmigrációs pártok (pl. a francia Nemzeti Front) a felemelkedésüket, és ez (is) okozta a vallási és politikai extrémizmusok

megjelenését, elterjedését a világ számos területén.

A fiatalok politikai átmenetekben, változásokban betöltött szerepét *Nur Laiq* egyiptomi és tunéziai példákon keresztül mutatja be. *Akil N. Awan* a fiatalok politikai részvételének sötét oldalát vizsgálja: a radikalizmust és az extrémizmust. A szerző a radikalizmust erősen kontextusfüggő, szubjektív fogalomként írja le. Társadalmi elidegenedés jelenik meg akkor, ha hiába keresnek új kapcsolatokat, közösségeket a fiatalok. A szélsőséges csoportok olyan „welcome” környezetet biztosítanak, amely számos fiatal számára, aki valahová tartozni szeretne, szimpatikusnak tűnik. A szerző arra is kitér, hogyan lehet a fiatalok radikalizálódását megelőzni. A politikai kiábrándulás és jogfosztottság megszüntetésének szerinte egyik legjobb módja, ha biztosítják a fiatalok politikai képviseletét, hogy képesek legyenek pozitívan befolyásolni saját társadalmukat.

Erhardt Graeff az ifjúság digitális szokásairól végzett kutatását ismerteti. A legfontosabb jellemzője az ifjak digitális tevékenységének, hogy új közösségeket, információs csatornákat, módszereket hoznak létre, ezáltal gyakran politikailag is aktívak. Elköteleződésük általában témairányított, egy-egy számukra fontos ügy köré szerveződnek. Ezzel kapcsolatban megjegyzi a szerző, hogy változatlanul vannak olyan területek, rétegek, ahol, illetve amelyek számára még mindig korlátozott az internet-hozzáférés.

A jelentés negyedik fejezete különböző nézőpontokból vizsgálja a közösségi elköteleződést. A fiatalok a közösségi részvétel során szerzik első tapasztalataikat a társadalomról. A cserkészethez hasonló szervezetek különböző célirányos önkéntes tevékenységeken keresztül tudják felhívni a figyelmet életvezetési értékekre. Az olyan tevékenységek, mint az önkéntesség, a béketeremtés és sport nemcsak a részvétel miatt fontosak, hanem azért is, mert lehetőséget kínálnak fontos készségek és tudások elsajátítására (vezetés, csapatmunka, mentorálás, problémamegoldás, döntéshoza-

tal, tárgyalás, közvetítés, kultúrák közti megértés).

Sarah Huxly tanulmánya az önkéntesség gyökereit tárja fel, majd néhány, az utóbbi három évtizedre jellemző trendet mutat be. Alternatív perspektívák (különösen a szegénységben élők lehetőségeinek) megvitatása után öt alapvető javasol, ezek célja a mélyebb elemzés, amely tudatában van a különböző motivációknak, elismeri az ifjúsági önkéntesség különböző típusait, és biztosítja a rugalmasságot egy mindig változó külső környezetben.

Lakshitha Saji Prelis a fiatalok béketeremtésben játszott szerepéről értekezik. Közel 600 millió fiatal él konfliktus sújtotta vagy veszélyeztetett környezetben, és bár a fiatalok mindig is részt vettek a béketeremtésben, azok a tevékenységek és programok, amelyek a fiatalok speciális szerepére fókuszálnak, viszonylag újak. A fiatalok szerepét a konfliktus sújtotta övezetekben gyakran nagyon aránytalanul mutatja be a média: többnyire fegyveres konfliktusok résztvevőjeként, terroristaként szerepelnek, és elenyésző számban béketeremtésben részt vevő segítőként.

A sport történetének rövid összefoglalásával indítja tanulmányát *Selina Khoo* és *Andre Matthias Müller*, majd azokat a lehetőségeket is felvázolják, amelyeket a sportban való részvétel biztosít a fiataloknak a társadalmi elköteleződésre. A sport a legtöbb fiatal számára vonzó elfoglaltság, számtalan típusa a fizikai aktivitás révén hozzájárul az edzettséghez, a jól létehez és a társadalmi szerepvállaláshoz; a fiatalok biztonságos környezetben találkozhatnak egymással; olyan készségeiket fejleszthetik, mint például a csapatmunka és az együttműködés. A sport különösen alkalmas hátrányos helyzetű és veszélyeztetett fiatalok bevonására, akiket más úton nehéz lenne elérni. Pszichológiai szempontok sem kerülnek el a szerzők figyelmét: a sportban a „konfliktusok” leírt szabályok révén oldódnak meg, ezek olyanok, amelyek korlátozzák az erőszakot, és tiszteletben tartják a másik személy integritását. A sport révén a fiatalok fontos értékeket sajátíthatnak

el, emellett extrém érzelmeket élhetnek át. A szerzők kiemelten foglalkoznak a lányok és a fogyatékkal élők sportolási lehetőségeivel is, és megállapítják, hogy a sport és a rajta keresztül megvalósuló közösségfejlesztés segíti a migráns fiatalok integrációját. A sport önmagában ter-

mésztesen nem oldja meg a fiatalok, különösen a marginalizálódott fiatalok problémáit. Viszont úgy tekinthetünk rá, mint egy „horogra”, amely vonzza a fiatalokat, és amelyhez további egyéni és közösségi fejlesztő tevékenységeket lehet társítani.

Fiatalok állampolgári elköteleződésének egyéni és kontextuális hatásai

MARKOS VALÉRIA

Journal of Adolescence, Volume 35, Issue 3, June 2012. pp. 471–627. (Special Issue Section: Political and Civic Engagement Development in Adolescence.) ISSN: 0140-1971

2010-ben Litvániában került sor a *European Association for Research on Adolescent* (EARA) által tizenkettedik alkalommal megrendezett nemzetközi konferenciára, melynek fő témája a serdülőkorú fiatalok politikai részvétele, civil aktivitása, társadalmi viselkedése volt. A konferenciára több mint 36 – európai és nem európai – országból érkeztek pszichológusok, szociológusok, oktatáskutatók, pszichiáterek és biológusok, hogy legújabb elméleti és módszertani eredményeikről számoljanak be.

A tudományos diskurzusban – elsősorban történelmi események hatására – már több évtizede jelen van a civil tudatosság fontosságának hangsúlyozása. Példaként említhető Németország újraegyesítése, az Európára irányuló és Európán belüli migráció felerősödése, az Európai Unió bővülése. Egyre elfogadottabbnak számít az a nézet, hogy az emberekben minél fiatalabb korban kell tudatosítani az állampolgári kötelességeket, elősegíteni a társadalmi elköteleződést, kialakítani egyfajta „mi”-tudatot. Empirikus kutatások sora foglalkozik az állampolgári tudatosság és civil aktivitás háttérében húzóó tényezőkkel, mint például a motivációkkal, az egyéni és társas hatásokkal. Ilyen hatásokat vizsgál a *Journal of Adolescence* 2012. júniusi száma, mely lényegében a Litvániában megrendezett konferencia 12 előadásának szerkesztett változata. A tanulmányok a 21. század első évtizedének fiataljairól szólnak, politikai és állampolgári elköteleződésükkel,

részvételükkel és identifikációjukkal foglalkoznak. A tanulmányok egy része inkább individuális (pl. nem, kor), másik része inkább kontextuális hatásokat (pl. szülők, kortárs csoport, média) vizsgál.

A folyóirat első tanulmányában *Loreto Martínez, Pilar Penaloza és Christina Valenzuela* különböző szocioökonómiai háttérű, valamilyen politikai vagy szociális szervezet aktív tagjaként tevékenykedő serdülőkorú fiatalok társadalmi és politikai elköteleződésének folyamatát mutatja be. A mélyinterjú vizsgálat szerint mind egyéni, mind kontextuális hatások szerepet játszanak a hosszan tartó állampolgári elköteleződésben. Az elköteleződés első lépése, amikor a fiatal maga is felismeri azokat a politikai és társadalmi problémákat, amelyeket az adott szervezet – melynek tagja – hivatott orvosolni. A támogató környezetet túl az egyénnek lehetősége nyílik a szervezet keretein belül, a csoportos találkozások alkalmával ötleteinek megosztására, társadalmi szerepvállalásra – ezek mind központi elemei a civil elköteleződésnek. E felismerést követően a fiatalok azonosulnak a szervezet céljaival, és azokat beépítik személyes identitásukba. A szervezet segítségével igyekeznek változtatni szűkebb vagy tágabb környezetükön. A közösen végzett tevékenységek által – a társadalmi hasznon túl – az egyénben erősödik a társadalmi problémák megoldása iránti egyéni elköteleződés.

Katharina Eckstein, Peter Noack és Burkhard Gniewosz szintén a fiatalok politikai és állampolgári elköteleződésének alakulását vizsgálja, és az egyes háttérváltozók (nem és iskolatípus) mentén kialakuló különbségekre világít rá. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a serdülőkor a politikai látásmód megjelenésének, kialakulásának és megerősödésének időszakosa. Kohorszvizsgálatuk eredményei azt mutatják, hogy a különböző szintű oktatási intézménybe járó diákoknak eltérő az állampolgári elköteleződésük. Idővel növekvő elköteleződés elsősorban a magasabb szintű oktatási intézményekbe (gimnáziumba) járó diákoknál mutatható ki, míg az alacsonyabb szintű iskolák tanulói esetében nincs változás a politikai részvételi hajlandóságban. (Ugyanakkor csökkenés tapasztalható a politikai elköteleződés iránti pozitív attitűdökben.) A markáns nemi különbségeket kimutató szakirodalommal ellentétben (pl. a fiúk jóval inkább hajlandók belépni egy pártba) a szerzők nem találtak jelentős különbséget a fiúk és a lányok politika iránti elköteleződése között.

Daniela Marzana, Elena Marta és Maura Pozzi a politikai elköteleződésen túl az önkéntes elköteleződést is vizsgálják. Fogalomértelmezésükben az önkéntesség négy fő kritériuma a következő: (1) tervezett és tudatos tevékenység; (2) hosszú távú viselkedésforma; (3) anyagi ellenszolgáltatás nélküli, nem kötelező cselekvés; (4) szervezett keretek között folyó tevékenység. A szerzők a Penner-féle modellt tesztelik, mely szerint az önkéntességre közvetlenül négy tényező hat: demográfiai tényezők; személyes attitűdök; társadalmi/családi nyomás; illetve különböző aktivátorok. E négy tényező alapján tesznek különbséget elkötelezett és nem elkötelezett diákok között. Megállapításaik szerint a közösségtudat, a tanórán kívüli tevékenységekben szerzett tapasztalatok (serdülőkorban és gyermekkorban) inkább kimutathatók az önkéntesek körében, mint a kontrollcsoportnál, míg a politikailag aktív fiatalok között az önállóság, valamint az elköteleződés jele-

nik meg nagyobb súllyal. Az önkéntesekre a nagyobb vallásosság és társadalmi bizalom jellemző, míg a politikailag elhivatottnál magasabb az elkötelezettség értéke, az önállóság, és gyakoribbak az állampolgári viselkedésformák.

Anne A. J. van Goethem és szerzőtársai, valamint *Elisabetta Crocetti, Parissa Jahromi* és *Wim Meeus* egyaránt azt vizsgálták, hogy miként változik az önkéntességre való hajlam és az önkéntesség iránti elköteleződés a serdülőkor előrehaladtával. Mindkét tanulmányban arra a következtetésre jutnak a szerzők, hogy minél idősebb az egyén, annál inkább elvállal önkéntes feladatokat, közben hatékonyabb is, összességében erősebb a törekvése arra, hogy hozzájáruljon a társadalom fejlődéséhez. *Crocettiék* tanulmányának egyik erőssége, hogy azon túl, hogy megvizsgálták, mekkora az önkéntesség valószínűsége, kitértek arra is, hogy az önkéntesek mennyire vonódnak be magába az önkéntes tevékenységbe, és mennyire érzik át annak társadalmi hasznát.

Mint ahogy korábban már említettük, a tanulmányok egy része – az egyéni hatáson túl – a társas közeg hatásával is foglalkozik. Ilyen kontextuális hatás például a szülői minta és a kortárs csoport szerepe. *Christine Schmid* tanulmányában a társadalmi biztonság – mint érték – szocializációjára fókuszált. Eredményei azt mutatják, hogy a megkérdezett fiatalok hasonló értékrenddel rendelkeznek, mint szüleik és barátaik. Többszörös regressziós analízis segítségével nemi különbségeket mutatott ki. Az autoriter szülői nevelés és a politikai események gyakori otthoni megvitatása pozitív kapcsolatban áll a fiúk társadalmi biztonságérzetével. A lány serdülő értékrendje inkább megegyezik a szülőkével, elsősorban az édesanyjával. A fiatalok értékrendje erős hasonlóságot mutat a barátokéval (a lányoknál kicsit nagyobb). A szülő-gyerek viszony minősége pozitív kapcsolatban áll a társadalmi biztonságérzettel.

A családi hatást tovább vizsgálva *Laura Wray-Lake* és *Constance A. Flanagan* a tár-

sadalmi bizalom kérdéskörét elemezte. Összevetve a serdülőkor elején, közepén és végén járó diákok társadalmi bizalmi attitűdjét, megállapították, hogy az a serdülőkor elején a legnagyobb, később csökken. Közös családi beszélgetésre gyakrabban kerül sor serdülőkorban, mint később. Közép serdülőkorban a fiúknak magasabb a társadalmi bizalomérzete, mint a lányoknak. A lány serdülők a család által közvetített értékek közül első helyen említették az együttérzést és az elővigyázatosságot (a lányos édesanyák mindkettőt jobban hangsúlyozzák nevelési gyakorlatuk során, mint a fiús édesanyák). Az adatok segítségével a szerzők azt is kimutatták, hogy az édesanyák érzéseiket sokkal gyakrabban megosztják lányaikkal, mint fiaikkal. A fiúk nagyobb társadalmi bizalma a szerzők szerint annak köszönhető, hogy kevesebb óvatosságra intő üzenetet kapnak otthon.

Elvira Cicognani és munkatársai tanulmányukban szintén a politikai érdeklődés és politikai részvétel mentén megmutatkozó nemi különbségeket hangsúlyozzák. A vizsgálat a fiú serdülők magasabb társadalmi részvételéről számolt be. A politikai tevékenységek terén és a szavazási hajlandóságban viszont a szerzők nem találtak nemi különbséget. Kimutatták viszont, hogy a serdülők politikai elköteleződésére és részvételére jelentős hatással van a szülők politikai részvétele (elsősorban a lányok körében), illetve a szülők társadalmi és civil részvétele (elsősorban a fiúk körében).

Rasa Erentaité és társai a médiának az állampolgári részvételre gyakorolt hatását viz-

gálták, az önkéntes munkára és az állampolgári aktivitásra való hajlandóság szempontjából. Az adatok azt mutatják, hogy a médiában megjelenő hírek iránti érdeklődés, illetve a hírek másokkal való megvitatása a magasabb társadalmi elköteleződés prediktora lehet. Azok a fiatalok, akik eleve érdeklődést mutatnak a hírek és a társadalmi ügyek iránt, maguk kezdeményezik ezek megvitatását szüleikkel, barátaikkal. Azokban viszont, akiknek nincsenek ilyen belső motivációik, a közösségi hálón megjelenített hírek erősíthetik az érdeklődést a mindennapi élet történései iránt.

A tanulmányokból több konklúzió is levonható. Először is, a különböző (politikai, szabadidős vagy társadalmi problémákkal foglalkozó) szervezeteknek jelentős hatásuk van a fiatalok értékrendjének kialakulására, ezek állampolgárt formáló eszközként is leírhatók. Másrészt, elhamarkodott mindenfajta, a serdülők állampolgári részvételével kapcsolatos általános következtetés, jelentős különbségek mutathatók ki ugyanis az egyes háttérváltozók mentén (pl. nem, kor, iskolatípus). Harmadrészt, az állampolgári aktivitás vizsgálatakor nem lehet figyelmen kívül hagyni a kontextuális hatásokat: a serdülők viselkedésére – beleértve a civil magatartásformákat is – jelentős hatással van az a közeg, amelyben szocializálódnak. Kiemelkedik a család, a kortárscsoport és a média szerepe, az általuk közvetített mintákat és normákat a fiatalok beépítik saját értékrendjükbe, és később továbbadják saját gyerekeiknek.

Az ifjúsági (szub-)kultúrákutató jelene

NAGY SZIDÓNIA

DAVID BUCKINGHAM, SARA BRAGG & MARY KEHILY (eds): *Youth Cultures in the Age of Globalization*. (Studies in Childhood and Youth.) Basingstoke, 2014. Palgrave Macmillan. xii + 297 p. ISBN: 978-1-349-43551-7

A *Youth Cultures in the Age of Globalization* c. kötet a 2009 és 2011 között megrendezett, hasonló nevű (Rethinking Youth Cultures in the Age of Global Media) konferenciasorozaton elhangzott előadások alapján készült. A könyv témáját, az ifjúsági szubkultúra-kutatások bemutatását, különböző diszciplínák felől közelíti meg (a szerzők között találunk szociológust, antropológust, médiakutatót és kommunikációs szakembert), és arra a kérdésre keresi a választ, hogyan lehet használni és újraértelmezni az ifjúsági (szub)kultúra fogalmát a digitalizáció és az online közösségi média elterjedése korában, miben újulhat meg, miben kell támaszkodnia a korábbi kutatási eredményekre, milyen régi-új területeket lehet vizsgálni, ráadásul – a teljesség igénye nélkül – az ifjúságkutatások lehetséges új irányai közül is bemutat egyet-egyet. Világos szerkezetének és változatos írásainak köszönhetően a kötet nemcsak a téma szakértői, hanem minden érdeklődő számára élvezetes olvasmány lehet.

A könyv öt nagy fejezetre tagolódik – fejezetenként három-három írással –, amelyek az ifjúságkutatások említett irányainak egy-egy szegmensét mutatják be. Ez a rendszerezettség a kötet erőssége és egyetlen gyengesége is egyben. A jól átlátható struktúra és a tanulmányok közötti logikus és ügyes átvezetések megkönnyítik az olvasást, a tanulmányok fejezetekbe történő besorolása azonban kívánnivalót hagy maga után. A fejezetcímek nem elég kifejezőek ahhoz, hogy jól átfogják a benne

szereplő írások tartalmát (ami persze egyáltalán nem egyszerű feladat). Mintha a szerkesztők „csak azért is” tematizálni szerették volna a tanulmányokat, amelyek egy része nemcsak a saját, hanem más fejezetek tematikájába is jól illeszkedett volna. Az eredeti előadásorozat struktúrája magyarázhatná ezt a felosztást, azonban ennek hiányában az olvasónak az az érzése támadhat, hogy a tanulmányok „túlnők” a fejezeteken.

A *Youth Cultures in the Age of Globalization* szerkesztői alapvetően két célt tűztek ki maguk elé. Egyrészt a birminghami iskola (Centre for Contemporary Cultural Studies, röviden és a továbbiakban: CCSS) szellemében igyekeznek újraértelmezni és a jelen korra alkalmazni az ifjúsági kultúrákutatók elméleteit, eredményeit. Másrészt az ifjúság és az ifjúsági csoportok társadalmi részvételét vizsgálják: a média mely csatornáit használják, a média adta lehetőségek segítségével tudják-e szavukat hallatni, és ha igen, akkor hogyan; illetve fordítva, a *mainstream* média hogyan ábrázolja a fiatalokat, és a pozitív vagy negatív médiakép milyen hatással van az ifjúsági csoportokra. Mivel ezek az alapfelvetések már önmagukban is érdekesek, ezért jelen ismertetőben inkább a könyvnek ezt az alapkoncepcióját és feltevéseit vázolom, semmint hogy részletesen bemutassam az egyes tanulmányokban tárgyalt témákat.

Az első fejezet tágabb, az értelmezési keret tisztázásához szükséges elméleteket mutat be,

így mintegy ráhangol a könyv szemléletmódjára. Szó esik arról, hogy az ifjúság hogyan határozza meg önmagát a médián keresztül (C. Griffin), milyen lehetőségeket és problémákat rejt az angolszász ifjúságkutatások kulturális értelmezése (R. Lukose az indiai ifjúság, a globalizáció és a gender kapcsolatának vizsgálatán keresztül). A fejezet befejező tanulmánya a történeti szemléletmód fontosságára mutat rá: ahhoz, hogy a mai fiatal lányok médiafogyasztási szokásait jobban megérthessük, szükséges ismernünk a korábbi generációk szokásait (M. C. Kearney).

A második fejezetben az elméletalkotás és az empiria kéz a kézben jár. Itt olvashatjuk H. Pilkington etnográfiai kutatási beszámolóját az észak-oroszk szkinhedekről, C. Feixa és O. Román beszámolóját a barcelonai *Latin Kings and Queens Nation* médiamegjelenítéséről, illetve a csoport (*gang*) önmeghatározásáról (ami a globális és nomád személyiség egyfajta keveréke), valamint S. Maina elemzését az Amerikában élő dél-ázsiai muszlim fiatalok helyzetéről a 2001. szeptember 11-i terror-támadás után.

Az ezt követő fejezetek tematikusan a média és az ifjúsági kultúrák kapcsolatának egy-egy szeletét járják körül, úgymint médiafogyasztás, részvétel vagy politika. Továbbá szó esik a dél-koreai fiatalok médiafogyasztásáról (K. Yoon), a társadalmilag kirekesztett fiatalok reakciójáról az őket becsmérelő médiaábrázolására (M. J. Kehily és A. Nayak), a fiatalság által létrehozott tartalmak utóéletéről és az általuk generált online diskurzusról (L. Soep, egy San Franciscó-i ifjúsági rádió által közölt történet visszhangján keresztül), de még az ún. *girl effect* jelenségéről is (O. Koffman és R. Gil).

A legújabb szubkultúra-kutatások (post-subcultural studies) szerint a CCCS standardjai manapság már nem elfogadhatók. A birminghami iskola a II. világháború utáni Anglia társadalmi és történelmi közegében vizsgált különböző ifjúsági szubkultúrákat (pl. szkinhedek, punkok). Ezek tagjait úgy mutatták be, mint akik az uralkodó osztállyal és

szüleikkel is szemben állnak. A „poszt-szubkultúrakutatások” nem vitatják a CCCS-nek az ifjúságról alkotott korabeli gondolkodás átférfálására tett elvitathatatlan érdemeit, ugyanakkor felhívják a figyelmet az iskola szűklátókörűségére (például a gender nem része az elemzéseknek), átpolitizáltságára és elavult fogalomkészletére, módszereire.

Jelen kötet szerzői is egyetértenek abban, hogy a CCCS elméleteit szükséges átértékelni, de a „poszt-szubkultúrakutatásokkal” ellentétben figyelembe veszik a CCCS tágabb kontextusát, és úgy vélik, hogy az ma is hasznos lehet. Mindvégig tiszteltben tartják az angolszász kutatások hagyományait, és azokat történelmi perspektívából közelítik meg, az adott társadalmi és kulturális körülmények fényében értelmezve.

Az ifjúság kulturális jelentése mindig is társadalmilag és történelmileg meghatározott volt, a fogalmat a jelenben sokkal rugalmasabban kell kezelnünk, mint ahogy azt korábban a CCCS tette, hiszen egyrészt a gyerekkor és az ifjúság közötti határvonal kezd eltűnni, másrészt kitolódik az ifjúság felső határa, és összeolvad a felnőttkorral. Egyre többen kezdi el csak 30 éves koruk körül élni saját életüket, addig sokan a „mamahotel” kényelmét élvezik, igaz, gyakran kényszerből, hiszen egyre nehezebb fiatal korban megteremtteni egy stabil önálló élet kereteit. Az átmeneti időszakok egyre bizonytalanabbak. A médianak (is) jelentős szerepe van ebben a folyamatban, még ha ez nem is mindig egyértelmű. „Olyan idős (fiatal) vagy, amilyennek érzed magad!” – az ilyen és ehhez hasonló szlogenek is azt mutatják, hogy ha ifjúságról beszélünk, akkor nem elég csak egy generációra gondolnunk. Úgy fest az ifjúsági kultúrák nem csak az ifjúság sajátjai. Ezt azonban a fiatalok birtokháborításnak tekinthetik, ami egy ördögi kör kialakulásához vezet: pozíciójuk megvédése érdekében újabb és újabb ifjúsági (szub)kultúrákat hozhatnak létre.

A könyv nagy hangsúlyt fektet a globalizáció ifjúsági kultúrákra gyakorolt hatására is, az

ifjúsági kultúrákra a globális és a lokális kultúrák keverékeként tekint. Itt újabb bírálata ér a CCCS-t, hiszen az ifjúság (mint életszakasz) és az ifjúsági kultúra (mint ennek az életszakasznak egy aspektusa) a világ sok részén nem tekinthető ellenállásnak, ellenkezőleg, gyakran éppen hogy az otthon kényelmét és a szülők értékeinek az elfogadását jelenti. Amennyiben tehát globális ifjúsági kultúráról és annak különböző megtestesüléseiről beszélünk, akkor az átfogó globális elméleteket a helyi körülmények függvényében, azok megértésével kell alkalmaznunk. A korábbi, helyi szubkultúrákat részletesen bemutató kutatások helyett a szerzők tágabb és gyakorlatorientáltabb ifjúságikultúra-vizsgálatokra ösztönöznek. Ami lehetséges például egy kisebb közösség innovatív módszerekkel történő elemzésével. A média szerepe ebben a megközelítésben sem elhanyagolható, nem véletlen, hogy az aktuális kutatási témák egyike pont a fiatalabb korosztály (közösségi) médiahasználat. A szerkesztők szerint a médiát kevés globális nagyvállalat irányítja, és ennek hatása van az ifjúsági kultúrákra is. Példaként említik az MTV és a celebkultúrák *lingua francáját* (közös közvetítő nyelvét), amelyet a világon mindenki megért, aki járatos ebben a kultúrában. Természetesen még most is óvatossá kell lennünk az általánosító megállapításokkal, hiszen nem minden fiatalnak ugyanolyan a médiához való hozzáférése (lásd: digitális szakadék).

És hogy miért is olyannyira fontos a média szerepe? A globális média elterjedésével nem csak a folyamatos online elérhetőség hatásait

kell figyelemmel kísérni vagy az online világ speciális csoportjait (pl. gamerek) megérteni. Az önreprezentáció sokkal alapvetőbb folyamatait is elemezniük kell a szakértőknek. A média szerepe az ifjúsági kultúrákban is átértékelődik. Míg eleinte úgy gondolták, hogy a média a társadalmi normák közvetítését és az ifjúság engedelmességre való tanítását szolgálja, addig a későbbi kutatások szerint az ifjúsági kultúrák maguk is fel tudják használni a média erejét. A közösségi média elterjedésével tovább kell gondolni ezeket az elméleteket.

A kötetben leírtak alapján az ifjúság, az ifjúsági szervezetek és kultúrák erőteljesebb részvétele a médiában tehát azt is jelenti, hogy a fiatalok nem tekinthetők a médiamanipulációk áldozatainak. A média nyújtotta lehetőségeket igenis képesek a saját javukra fordítani, képesek arra, hogy önálló csoportként határozzák meg magukat, és a többséggel szemben ki tudjanak harcolni valamilyen pozíciót. (Ez a társadalom peremére sodródott ifjúsági kultúrákra nem vonatkozik, ők a negatív médiamegjelenésből nem tudnak kitörni.) Azáltal, hogy az ifjúság hangot tud adni a saját véleményének, felmerül persze a kérdés, hogy ennek mégis mekkora hatása van. Kéréseik, javaslataik be tudnak-e épülni a gyakorlatba, nyomást tudnak-e gyakorolni a (politikai) döntéshozatalra? A könyv egészét nézve azt állíthatjuk, hogy az ifjúsági csoportok a lehetőségeiket a saját céljaikra fel tudják használni: a törvényhozásra ugyan nincs közvetlen hatásuk, de az általuk képviselt érdekek olyan morális erővel bírnak, amelyek változásra ösztönözhetnek.